

valóság

A TARTALOMBÓL

Trembeczki István: Egy új történelmi korszak küszöbén

Gáthy Vera: Globalizáció kelet felől.
Az indiai kultúra Magyarországon

Szalma Balázs – Szőke Tímea – Tóth Zsófia:
Kapcsolatok és választások. Közösségi integráció vegyes és kettős etnikai összetételű iskolákban

Dr. Békési Sándor: Az Ígélet fiai.
A nemzet értelmezésének teológiai eredete a magyar gondolkodásban

Mórocz Gábor: Péterfy Jenő Széchenyi-képe

Miskolczy Ambrus: A Codreanu-per

Kávássy János Előd: „*The last chance in our lifetime*” – Az Amerikai Egyesült Államok útja Kelet-Európába és a globális szupremáciához

Bartha Ákos: A grund iskolája:
kis pesti sikertörténetek

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
3

12

VALÓSÁG

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2013. december; LVI. évfolyam 12. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51
Telefon: 327-8965
Fax: 327-8969
E-mail: valosag@mail.datanet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
iPress Center Hungary Kft.
Felelős vezető
Lakatos Imre
vezérigazgató

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:

Nemzeti Kulturális Alap,
Nemzeti Erőforrás
Minisztérium.

 Nemzeti
Tehetség Program

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Vigh Károly elnök
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tókéczki László

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter
Kucsera Tamás Gergely

Szerkesztőségi irodavezető
Lukács Annamária

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: 06-80-444-444, hirlapelofizetes@posta.hu,
illetve a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: 327-8965, titlap@telc.hu.
Árusításban megvásárolható a Lapker Rt. árusítóhelyein.

Egy új történelmi korszak küszöbén

Az elmúlt bő két évszázadban, vagyis az ipari forradalom kezdete óta az emberiség környezetre gyakorolt hatása következtében olyan jelenségek észlelhetőek a környezet állapotában, amelyek ökológiai-környezettörténelmi értelemben már kezdenek összevethetőek lenni a paleontológia által megállapított földtörténelmi folyamatokra jellemző nagy időintervallumokban lejátszódott átalakulásokkal is. A természet/környezet állapotváltozása egy sajátos konvergenciát jelez: egy olyan egyidejűséget, amely eddig, ebben a formában még nem volt tapasztalható a földtörténelmi jelenkor, vagyis a holocén folyamán.

A földtörténet, illetve természettörténet korszakai mellett természetesen számos korszakhatárt állapítottak már meg az emberiség történetében is: mitikus, teológiai, történetfilozófiai és történettudományi (s az előbbieket sokszor metszve: utópikus, eszkatologikus, apokaliptikus és profetikus) szempontok szerint, köszönhetően az ember világban-való létének, az emberi létezés történetiségének s az ember értelmező-értelemkereső természetének.

Természetesen a korszakok megállapítása nem könnyű, az emberiség és a természet történetére vonatkozó periodizálás esetében egyaránt, hiszen mindkét esetben olyan holisztikus szemléletre van szükség, amely eltérő jelenségek sokaságát fűzi egyetlen láncba, vagyis fennáll újabb szempontok felbukkanásának, s ezáltal egy újabb interpretációnak a lehetősége.

A legkönnyebb helyzet így akkor adódik, amikor valamilyen nagyobb krízis okoz változást, hiszen ez olyan markáns jelenségekkel jár, amelyek meghatározó nyomot hagynak maguk után. Az emberiség történelmében a világbirodalmak összeomlása, a népvándorlások, a földrajzi felfedezések és gyarmatosítások, a világháborúk, de ugyanígy a mezőgazdaság forradalma és az ipari forradalom tekinthető ilyen eseménysornak, a természet történetében pedig ezekhez hasonló események a paleontológia által feltárt legutóbbi földtörténelmi eon, a fanerozoikum bioszféra-átalakulásai, s különösen az ekkor lezajlott öt nagy – és sok más kisebb – tömegkihalási esemény.¹

Egy korábbi tanulmányunkban arra tettünk kísérletet, hogy az utóbbi néhány évtized három nagyobb csoportba sorolható jelenségét – a modern gazdaság növekedésének természeti korlátaiból fakadó dilemmáit, a világgazdasági rendszer globálissá tágulásának kérdéseit és a nyugati civilizáció relatív hanyatlásának tünetegyüttesét a krízis fogalmi keretében kapcsoljuk össze, igazoltnak látva az ipari forradalom óta eltelt két évszázad centrális tartalmának – az emberiség környezetátalakító tevékenységének – a természeti és emberi történelemre gyakorolt konvergáló hatását.²

Az elmúlt néhány hónap két fontos bejelentése nemcsak megerősítette egy új történelmi korszakhatár akár néhány éven belüli elérkezésének lehetőségét, hanem tartalmának – sajnos – még pontosabb körülhatárolását is lehetővé teszi. Olyannyira, hogy bátorok lehetünk a holocént követő, abból szervesen kinövő új korszakot a tanulmányunk végén nevének is nevezni.

A két bejelentés a következő: 2013. május 11-én jelent meg a hír az USA Nemzeti Óceán- és Atmoszférakutató Intézetétől (NOAA), hogy a légkör szén-dioxid-koncentrációja meghaladta a 400 ppm-et vagyis térfogategységet.³ A klímaváltozás veszélyeire figyelmeztetők közül sokak szerint a 400 ppm térfogategység szén-dioxid-szint egy billenőpont: vagyis a légkör üvegházgáz-telítettségének az a szintje, ahonnan már nem tudjuk visszafordítani a további felmelegedést.⁴

Majd 2013. július 25-én érkezett az a prognózis a Cambridge-i Egyetem és a rotterdami Erasmus Egyetem kutatóitól, miszerint az Északi-sark vizének jege nyaranta gyorsabb ütemben zsugorodik, mint korábban gondolták, vagyis valószínű, hogy 2015-2017-re nyáron az északi-sarki tenger jégmentes területté válik.⁵ Ha ez bekövetkezik, akkor – bár Grönland jégtakarója még megmarad – a Föld nyári látványa az Arktisz esetében úgy változik meg, mint a holocén korszakban még soha: egy más Föld képe tárul az emberiség szeme elé.

Vagyis, a gazdasági növekedés természeti korlátainak átlépése, a kapitalista világgazdasági rendszer működése, s annak Kelet-Ázsia bekapcsolódásával ténylegesen planetárisra tágulása, a nyugati gazdasági minta és fogyasztói társadalom mind több elemének egyre intenzívebb átvétele – az energia-, élelmiszer- és ivóvízproblémákat nem feledve – először a klímaváltozás hatásaiban jelzi a bioszféra új állapotának elérését.

A fentebbi megállapítások tisztázása végett néhány értelmezés szükséges.

A gazdaság természeti korlátainak gondolata – illetve azok átlépésének következményei – alatt Donella Meadows, Jørgen Randers, és Dennis Meadows mára már négy évtizedes múltra visszatekintő elméletét értjük, vagyis a mindenkori gazdasági tevékenység folytatásához szükséges környezeti források és nyelők létére, mint alapfeltételre, valamint a Föld, mint véges rendszer létéből fakadóan a források és nyelők korlátos jellegére, s ennek következtében a túllövés veszélyeire utaló figyelmeztetést.⁶

A véges rendszer korlátossága következtében a források egy része – a nem megújuló – elfogynak egyszer (ez többek között az olajhozamcsúcs problémája), s akkor helyettesíteni kell őket, vagy megújulók után kell nézni, melyek reorganizációjáról azonban gondoskodni kell. A nyelők kérdése itt válik igazán kritikussá, hiszen a gazdaság szennyezésének abszorpciójáról sok esetben – az erdők, a talaj, a felszíni és felszín alatti vízfolyások – gondoskodnak, melyek egyúttal megújuló erőforrások is. A többi hatalmas szennyezéselnyelő rendszer esetében, mint az óceánok és a légkör, a kérdés a nagy komplexitás és kiterjedés miatt csak látszólag kevésbé problematikus, csak nagy távlatokban elgondolható. Sőt, úgy tűnik, a klíma esetében itt érkeztünk el egy veszélyes állapothoz.

Megjegyzendő, hogy a szerzők az elemzéseikben már az exponenciális növekedés fogalmával (például a légkör szén-dioxid-koncentrációjának növekedése esetében), valamint a visszacsatolások fogalmával (például az albedó, a földfelszín fényvisszaverő képességének csökkenése esetében, a jégtakaró elolvadása miatt, továbbá a permafroszt, a tundra fagyott talajának felengedése esetében, ami a felmelegedés következtében szintén bekövetkezhet és ami együtt jár a tartalmazott metán kiszabadulásával, mely sokkal erősebb üvegházhatású gáz, mint a szén-dioxid) is számolnak.⁷

Donella Meadows, Jørgen Randers és Dennis Meadows A növekedés határaiban az eddig gazdasági gyakorlat további folytatása esetén a nem megújuló erőforrásbázis jelenlegi becsült mennyiségével, illetve annak kétszeresével számolva először már a 2020-as évektől, majd a második forgatókönyv esetében 2030-tól prognosztizál jelentős kríziseket. (Ezek a nem megújuló erőforrás-krízis és a globális szennyezés-krízis forgatókönyvei.)⁸

A világgazdasági rendszer térbeli növekedése, vagy a piaci kapitalizmus globalizációja Immanuel Wallerstein nyomán a nyugat-európai gazdaság és társadalomszervezési modell elterjedését/elterjesztését jelenti, ami az utóbbi ötszáz év történelmi trendje, s immáron néhány elszigetelődött ország kivételével mindenütt meghatározó, vagyis a modern világrendszer a fejlődése és expanziója során analóg jelenségeket produkál a gazdasági, a politikai, a szociális és a kulturális instanciák területén.⁹

A modern világrendszer expanziója, egyre több addig viszonylag érintetlen területet, emberi közösséget integrál magába, ahol a bér- és kitermelési költségek alacsonyabbak a

centrum országaiban levőknél, de ezzel egyrészt válságot generál a centrumországokban, másrészt a gazdasági erőközpontok – a világgazdaság strukturájának – áthelyeződését is felgyorsítja. A modern világrendszer tehát elérte határait, ténylegesen planetárisá vált, de egyszersmind válságba is jutott.¹⁰

Ezt a folyamatot igazolja és interpretálja a 20. század történelmének elemzésekor Niall Ferguson is: vagyis a nyugati intézmény, norma és viselkedési minta fokozatos átvételét, s ennek következtében a Nyugat és a Kelet közötti 1500 és 1900 között kialakult divergencia 20. századra beinduló és felgyorsuló csökkenését.¹¹

A mi szempontunkból most az a fontos, hogy ez a történelmi trend – minden komplexitása ellenére – összességében a természeti javak kiaknázásának és a környezetszennyezésnek egyre intenzívebb szakaszát hozta el, aminek legszemléletesebb példája, hogy a felmelegedésért legnagyobb mértékben felelős üvegházgáz, a szén-dioxid kibocsátása – a különböző klímaegyezmények vállalásai és a technikai fejlődés ellenére – az utóbbi években alapvetően növekvő trendet mutat.¹²

Ebben bizonyosan szerepet játszik a korábbi periférikus területek – Kína, India, Közép- és Délkelet-Ázsia, valamint Latin-Amerika gyors gazdasági növekedése is, ahol a környezetszennyező iparágak, intenzív mezőgazdaság, növekvő urbanizáció és gyarapodó teher- és személyforgalom óriási népességgel találkozik, mely tömegek fogyasztói igényei – a nyugati kereskedelmi partnerek megrendelése után – most már önmagukban is katalizálják a gazdasági növekedés motorját. Ennek szintén emblematikus jelzése az, hogy 2006-tól Kína lett a legnagyobb szén-dioxid-kibocsátó, átvéve a vezetést az Egyesült Államoktól. A legnagyobb kibocsátók ranglistáján ugyanekkor India a harmadik, Japán az ötödik, Dél-Korea a kilencedik, Indonézia a tizenötödik és Brazília a tizennyolcadik helyen áll. A szén-dioxid-kibocsátás 1990 és 2007 közötti legnagyobb növekedését produkáló húsz országból kilenc ázsiai. Természetesen a legnagyobb kibocsátók között az olajtermelő országokat is fellelhetjük, de a félreértések elkerülése végett, ha az egy főre eső szén-dioxid-kibocsátást vesszük tekintetbe, a rangsor elején továbbra is a legfejlettebb országokat találjuk.¹³

A természettörténet és a humán történelem folyamatai itt látványosan egybeérnek, kölcsönösen egymásra hatva, újra és újra aláhúzva az ökológiai indíttatású történelemszemlélet igazát. Ugyanis globális szennyezésről van szó, a természeti folyamatokba történő eddig példátlan beavatkozásról.

Az emberi faj természetbe/bioszférába ágyazottsága, mint világban-való-létezésének ontológiai alapja a korábbi történelmi korokban „csak” regionális összeomlásokban volt tetten érhető, amit a klasszikus fejlődélméleti narratíva sokszor háttérbe szorított, a történetekben legtöbbször a politika, a gazdaságpolitika, esetleg az intézményrendszer és a kultúra sajátlagosságára, önmozgására, autopoietikus jellegére hivatkozva, sokszor csak azt látva. De a bioszféra, mint életlehetőség, életfeltétel és életkeret elsődlegességét nem eliminálhatja az ember alkotta környezet, vagy a bioszféra ember által átalakított része, csak a természetbe történő emberi beavatkozás mikéntjét és mélységét jelezheti.

A beavatkozás mikéntje és mélysége viszont pontosan politikai, gazdaságpolitikai és kulturális-intézményi döntések következménye, s ebben rejlik a fejlődélméleti narratíva legnagyobb paradoxona: úgy tesz, mintha az ember csak a maga alkotta környezetében élne, a természet csak adottságként, passzív befogadóként játszik szerepet. A környezeti krízis jelen mértéke ezt a felfogást alapjaiban kérdőjelezi meg, és a továbbiakban már nem redukálható egymástól független jelenségekre. (Ahogy majd ezzel összefüggésben a gazdasági-politikai jelenségek sem.)

A klímaváltozás súlyosságának megértéséhez egészen más perspektívából kell látni az eseményeket. A szemléletváltáshoz két kutatót hívunk segítségül.

Tim Flannery az *Időjárás-csinálók – hogyan változtatja meg az ember a Föld klímáját, és milyen hatással van mindez az életre?* című könyvében mutatta be az éghajlatváltozással foglalkozó szakirodalomban az egyik legkifejezőbb módon a klímaváltozás holisztikus jellegét, annak kiváltó okaitól a lehetséges következményekig.¹⁴

Flannery a Gaia-elmélet keretében indítja elemzését, s a Föld légkörét és hőmérsékletét az élő szervezetek együttműködése által, az evolúció során különböző – egyre finomabb – mértékben szabályozottnak tartja, mely viszont így tette lehetővé a komplex életformák megjelenését. A szabályzásban az üvegházgázok közül a leggyakoribb, a szén-dioxid játszik kulcsszerepet, légköri koncentrációjának megváltozása az éghajlat megváltozásához kapcsolható, s ez a kapcsolat a földtörténet legnagyobb szakaszait, a földtörténeti időszakokat és időket elválasztó tömegkihalásokkal járó eseményekben is kimutatható. Az atmoszféra tehát egy a földtörténeti időben változó közeg, mely az élet jelenvalóságában, fennmaradásában és jellegében alapvető szerepet játszik.¹⁵

Ezt a szerepet tölti be a civilizáció kialakulásában is, hiszen a holocén máig tartó meleg időszaka nélkül az első földművelő társadalmak nem jöhettek volna létre.¹⁶ De a mostani állapotban, amikor a fosszilis tüzelőanyagok elégetése révén az emberiség szén-tartókat juttat a légkörbe, egyúttal „időjárását is csinál”.

Elmélete alátámasztására Flannery egy csoportba gyűjti azokat a megfigyelt jelenségeket, amelyek az éghajlat megváltozásával függhetnek össze: a korallzátonyok kifehérése 1976-tól, az 1997–98-as El Niño okozta rendkívüli meleg és szárazság, az állat- és növényvilágot ért hatások a trópusoktól a sarkokig, és az első igazoltan a klímaváltozás hatására kipusztult állat: az aranyvarangy esete (1987). Majd a csapadékeloszlás megváltozása térben és időben (heves esőzések és aszályok szokatlan helyeken), és az extrém időjárási jelenségek következnek 2004-ig, a könyv írásáig: az addigi legpusztítóbb hurrikán (1998), a legforróbb európai hőrekord (2003), az első dél-atlanti hurrikán (2002), a valaha tapasztalt legfélelmetesebb viharszezon Floridában (2004), a gleccserek visszahúzódása, a jeges-tengeri jég zsugorodása, a grönlandi és az antarktisi jég olvadása.¹⁷

Ezután bemutat három lehetséges, a klímaváltozással összefüggő forgatókönyvet, amelyek a legnagyobb pusztítást fejthetik ki még a 21. században: A Golf-áramlat összeomlása, az amazonasi esőerdők összeomlása és a metán kiáramlása a tengerfenékről (a klatrátok kitérése). Mindhárom forgatókönyv visszacsatolási hurkokkal számol, melyek a kezdeti hatást – a felmelegedést – felerősítik.¹⁸

A bemutatott jelenségek egyidejűsége nem lehet a véletlen műve, szinkronicitásuknak közös oka van, a klímaváltozás. Tim Flannery holisztikus szemlélete ezzel megalapozza a „nagy levegőóceán” időben és térben változó, komplex, de mégis törekeny, gyors átalakulásokra, katasztrófákra képes, visszacsatolásokkal operáló felfogását, Gaia és az emberiség interdependens összefüggésrendszerének szellemi fundamentumát.

A másik mérföldkő Andreas Malm 2007-ben írt könyve – amelynek magyar fordításához 2009-ben külön előszót írt – a *Hamarosan túl késő lesz... – avagy a klímaváltozás árnyékában* című opus, mely a klímaváltozást egy új evolúcióbiológiai, paleontológiai, fizikai kutatásokon alapuló paradigma jegyében tárgyalja, s ebből a perspektívából még inkább aláhúzza annak kritikus szintjét.¹⁹

Malm a földrendszertudomány (*earth system science*) szellemiségének megfelelően az élet teljességét, rendszereinek emergenciáját, önmagát fejlesztő (autokatalitikus) és esetleges (kontingens) involtát, a bioszféra élő és a Föld élettelen rendszereinek kölcsönös összefüggését, az evolúció folyamatában egymást befolyásoló jellegét vallja. Ez a paradigma szemben áll az evolúciós elméletek eddig uralkodó darwini és dawkinsi klasszikus, karteziánus alapokon nyugvó, redukcionista, gradualista és determinista szellemiségével

szemben, mely szerint az élőlények a genetikai állományuktól vezéreltetve, a környezettel mintegy alany-tárgy viszonyban élve, annak szelektív hatásaihoz alkalmazkodva léteznek, s a környezet lassú, fokozatos megváltozásához szintén apró, fokozatos változásokkal adaptálódnak.²⁰

Malm felfogása szerint az élet megjelenése a Földön, továbbá az élőlények életműködésének önteremtő, önmagát alakító (autopoietikus) és a környezetét átformáló (exopoietikus) jellege együttesen hozta létre magát a bioszférát is, amely biogeokémiai ciklusokkal formálja a Föld három nagy szféráját: a kőzetet és a talajt (litoszféra), a vizet (hidroszféra) és a levegőburkot (atmoszféra).

Ez állandó, dialektikus kölcsönhatást jelent a bioszféra és az élettelen anyag között anyagáramlások körfolyamatai révén, melyek közül a legfontosabb a szénkörforgás. A szénkörforgás az élet egészét áthatja, ugyanakkor az élőlények egyre komplexebbé váló összessége a szén-dioxid lebontásával, elraktározásával és kibocsátásával (fotoszintézis) befolyásolja a légkör összetételét és hőmérsékletét. A bioszféra, mint az élet önszerveződő entitása így alakította ki az evolúció folyamata során a többsejtű élőlények számára élhető formára a légkört az archaikumtól máig, megszakitásokkal (kihalási események), de csökkenő szén-dioxid-szinttel és hőmérséklettel, valamint növekvő oxigénszinttel.²¹

Az élet autokatalízise ugyanakkor azt is jelenti, hogy az élőlények egymásra is hatást gyakorolnak autopoiézisük és exopoiézisük során, hiszen önfenntartásuk során megváltoztatják a környezetüket (niche-konstrukció), de ezzel a másik élőlény számára megváltoztatott környezetet alakítanak ki, melyhez annak is alkalmazkodnia kell (szelekció) és viszont. Mindezek együttesen egymást erősítő folyamatokban öltenek testet, az ún. pozitív visszacsatolásokban, spirálokban. „A szemlélet, mely az élőlényekre mint külső erőknél alávett, elidegenített objektumokra tekint, különbözteti meg a darwini karteizianizmust a dialektikus látásmódtól, mely azt hirdeti, hogy az élőlény és környezete átfedi egymást, hogy mindkettő egyszerre alany és tárgy a történelmi folyamatban” – idézi Malm az új természetfilozófia alapvetését jelentő gondolatokat.²²

Az új paradigma az evolúció folyamatát is másképp látja az utóbbi évtizedek paleontológiai felfedezései alapján: nem zárja ki a darwini lassú változások sokaságát, de a nagyobb átalakulásokkor – mint például az új fajok megjelenése – a hirtelen változásokból indul ki. A szaggatott egyensúly elmélete az evolúció folyamatában a nyugalmi periódusokat követő gyors változásokról számol be, amikor a fajok hosszú stabilitása után az új szervezetek viszonylag gyorsan kiforrott formában jelennek meg. Ugyanez igaz a földtörténet két rendkívüli jelentőségű eseményére, az oxigénforradalomra és a kambriumi robbanásra is.

Emellett a fanerozoikum öt nagy – és sok egyéb kisebb – kihalási eseményének azonosítása is igazolta az evolúción belüli gyors, radikális változások jelenlétét. Az evolúció ebben a felfogásban már egy dinamikus geotörténelem: összekapcsolódások és változékonyság térben és időben, hirtelen változások, önteremtés és önpusztítás, hiszen a kihalási periódusok nagyságát a visszacsatolási spirálok felerősíthetik.²³

Ekkor emeli be Andreas Malm egy új fizikai paradigma megállapításait is természetfilozófiájába: az önszerveződő kritikusság gondolatát, amellyel tulajdonképpen a szaggatott egyensúly két nyugalmi állapota közötti átmenetet – többféle tudomány elnevezésében: katasztrófa, fázisátmenet, bifurkációs pont, kritikus vonal, rezsimváltás, nemlinearitás vagy egyszerűen csak a „vihar előtti csend” – majd az azt követő új létezési forma, a mennyiségi változásokból kialakuló új minőség emergenciáját magyarázza.

Az önszerveződő kritikusság elmélete azon megfigyelésből indul ki, miszerint bizonyos fizikai entitások – például homokszemek – kívülről beáramló energia és a fizikai

paramétereik egymással való összefonódásuk, kölcsönös függésük révén komplex struktúrákat képesek létrehozni, melyek egy bizonyos pontig – önszerveződő kritikusság – növekedésre és még nagyobb komplexitás elérésére is képesek, majd ezen túl összeomlanak. Az összeomlás előtt egy nehezen meghatározható időmennyiség alatt az említett létezők kritikussá váltak.²⁴

A gyors változás, a kritikus vonal átlépése azonban nem minden esetben jelenti egy fejlettebb entitás, életforma létrejöttét, hanem sokszor leépülést, demergenciát, Malm szavaival lavinát.²⁵

A három – evolúcióbiológiai, paleontológiai és fizikai – elméletet Malm az éghajlatváltozásra is alkalmazhatónak tartja, amiből az atmoszféra és bioszféra elválaszthatatlansága, vagyis jelenségeik kölcsönös összefüggése és változásainak dinamikája is következik!

Vagyis hiába óriási kiterjedésűek bizonyos élő rendszerek (az Amazonas, az északi fenyőerdők, az afrikai erdők, a korallzátonyok, az óceánok planktonállománya), és más, az élők által a bioszféra változásainak kitett élettelen (abiotikus) rendszerek (az Arktisz és az Antarktisz, a grönlandi és az antarktisi jégselfek és jégmezők, a magashegyi gleccserek, a Golf-áramlat, a szibériai tundra fagyott rétege [a permafroszt], vagy az óceánok hőmérséklete és savassága), rájuk is hat a klímaváltozás és a pozitív visszacsatolási spirálók miatt gyors, nemlineáris változásra is képesek.²⁶

Eddig ezek a rendszerek – még az IPCC felfogásában is – csak lassan változó entitásoknak tűntek, s kevéssé valószínűsíthető volt a gyorsuló állapotváltozásuk, még a 21. század vége előtt sem. Andreas Malm dialektikus természetszemlélete és a gleccserek, a jeges-tengeri jég, a nyugat-antarktisi jégselfek oladására, valamint a visszacsatolásokkal számoló felmelegedésre vonatkozó újabb mérések azonban sokkal gyorsabb változásokról számolnak be.²⁷ A 2003-as, Nyugat-Európát sújtó hőhullám pedig az erdők esetében igazolta, hogy szén-dioxid-elnyelő képességük csökken a melegedés hatására, sőt egy ponton – kritikus vonal, bifurkáció – nyelőkblől akár forrásokká is válhatnak, különösen, ha az erdőtüzek már amúgy is csökkentették szén-dioxid-elnyelő képességüket!²⁸

A fanerozoikum öt nagy kihálási szakaszának többségét vulkánosság következtében beinduló felmelegedés okozta, s közülük a legsúlyosabbat, az élőlények 94%-át elpusztító permi tömegkihálást 6 °C-os hőmérséklet-emelkedés, (majd ennek következtében a tengerfenéki metánhidrátok [klatrátok] kitörése) ami az IPCC visszacsatolásokkal nem számoló lehetséges prognózisai között is szerepel 2100-ra – mondja Andreas Malm. Ráadásul az emberi tevékenység sokszorosán gyorsabb ütemű szén-dioxid-emissziót okoz, mint a perm kor vulkánjai. Mint ahogy a biodiverzitás csökkenése, vagyis a fajok eltűnésének üteme is sokszorosa a földtörténet egyensúlyi szakaszaiban fellelteknel.²⁹

Vagyis az időtényező, a változások lassúsága, amiben a szkeptikusok, a cinikusok és a laikusok bíztak, már korántsem olyan megnyugtatóan hosszú, mint eddig...

Mivel Malm a bioszféra egészéről beszél, ezért külön nem elemzi a klímaváltozás emberiségre gyakorolt hatását, ezt Flannery már amúgy is megtette. Amit prognosztizál a következő: „[...] ha ma vagy 2025-ben nullára csökkentenénk a szén-dioxid-kibocsátást, akkor valószínűleg megakadályozhatjuk Grönland elolvadását, megmenthetjük az Arktisz kellően nagy részét ahhoz, hogy a jég esetleg újraképződhessen, egy kilencedik életet adhatunk a korallszirteknek, és komolyan lecsökkenthetjük annak veszélyét, hogy a Golf-áramlat összeomlik, a Közel-Keleten a hőség elviselhetetlenné válik, a tengerek elsavasodnak, a szárazföldi nyelők szénforrássá változnak és a fajok tömegesen kihálnak.”³⁰

De az élet teljességéből kiinduló szemlélete alapján a bioszféra nemlineáris változásai, lavinái esetén bekövetkező klímakatasztrófa amúgy sem hagyhat kétséget afelől, hogy maga az élet került veszélybe. Semmi biztosíték nincs arra, hogy a permi összeomlásakor túlélő 6% mindig fennmarad. A kontingencia a teljesség része. Vagyis a bioszféra krízise a hatodik nagy tömegkihalás veszélyét rejti magában!³¹

Andreas Malm figyelmeztetését, következtetéseit a Világbank 2012. novemberi jelentése, a *World Bank Report: Turn Down the Heat. Why a 4 °C Warmer World Must be Avoided* – melyet a Világbank felkérésére a Potsdami Klímakutató és Elemző Intézet írt a Világbank saját elemző- és kutatócsoportjával és egy globális ellenőrző testülettel együtt – sokkolóan igazolja.³²

Egyrészt az utóbbi évtizedekben már megfigyelt jelenségek bemutatásával: növekvő szén-dioxid-koncentráció és -emisszió, emelkedő átlaghőmérséklet, növekvő tengerszint, a grönlandi és antarktiszi jégtömeg elvesztésének növekvő üteme, az óceánok savasodása, az arktiszi tengeri jég elvesztése, hóhullámok és rendkívüli hőmérsékleti értékek, aszályok és szárazságok, a mezőgazdaság kárai és a gazdasági növekedés ütemében okozott nehézségek.³³

Másrészt a 21. századra vonatkozó projekciókkal, melyek egy 4 °C-os hőmérséklet-emelkedés esetén következhetnek be 2100-ig: az óceánok savasodása, aszályok, a csapadékeloszlás extrémizációtól növekvő változásai, a trópusi ciklonok gyakoriságának növekedése, a tengerszint-emelkedés és annak regionális eltérései, a hőmérsékleti extrémizációk alapvető növekedése, regionális hőmérsékleti eltérések, alapvetően melegebb hónapok, még gyakoribb hóhullámok, a mezőgazdasági károk, vízellátási problémák, az ökoszisztémákat (erdők), a biodiverzitást és az emberi egészséget sújtó erősödő hatások.

Most ne legyen meglepetés a 2100-as dátum: a jelentés azt is írja, hogy a Cancun és a Koppenhágai klímakonferenciák vállalásainak betartása esetén 20% esélye van ekkora emelkedésnek 2100-ig, de ha a vállalások nem teljesülnek, akkor már 40%-os. Az utóbbi esetben már 10%-os a valószínűsége annak, hogy a 4 fokos emelkedést a 2070-es évekre elérjük egy közepes szén-dioxid-emisszióval számolva – vagyis, Malm szavaival, ha minden marad a régiben (*business-as-usual*)...³⁴

Még ennél is lényegesebb, hogy a jelentés utolsó fejezete már 2 °C-os felmelegedés esetén is a földrendszer nemlineáris válaszainak erősödő lehetőségére és előre nem megjósolható klímarezsimbe történő átmenetre figyelmeztet. Ezek az amazonasi esőerdők, az óceáni ökoszisztémák, a nyugat-antarktiszi és a grönlandi jégtakaró összeomlásakor következhet be.

A jelentés az emberi világot érő hatások elemzésekor a nemlineáris változások kétféle forrását és megvalósulását is bemutatja. Vagyis a nemlineáris változások, a lavinák egyes kisebb események összeadódó hatásából – például a csapadékeloszlás változása kihat a mezőgazdasági termelésre, az a népesség ellátására és egészségi állapotára, majd a megnövekedett emberi szükségletek a természeti környezetre, s ez vissza a gazdasági növekedésre – is, valamint egy eseménynek az adott térség hiányosságainak súlyosbító körülményei által bekövetkezett hatásából – például, ha az ellátórendszerek összeomlanak – is eredhetnek.³⁵

A jelentés tömören fogalmaz: „És ami a legfontosabb, egy 4 fokkal melegebb Föld olyan mértékben különbözik a maitól, hogy az azzal együtt járó nagyfokú bizonytalanság és új kockázatok fenyegetést jelentenek az előrejelző képességünkre és arra, hogy terveket készítsünk a jövőben szükséges alkalmazkodáshoz.”³⁶

Ez azt jelenti, hogy az önszerveződő kritikusság az emberi társadalmak, mint struktúrák inherens tulajdonsága is, nem csak a Föld biotikus és abiotikus rendszereinek

jellemzője. A globalizált világ komplexitása és interdependenciája ezt a tulajdonságot még jobban kiélezi. Tim Flannery és Andreas Malm figyelmeztetése beigazolódott...

James Hansen klímakutató – akire Malm sokszor hivatkozik és akit a Világbank jelentése is idéz – a hidrológiai ciklus (vízkörforgás) megváltozásában látja a klímaváltozás emberi világra mért leggyorsabb nagy kiterjedésű hatását. A hőmérsékleti anomáliák, az aszályok, az áradások, a súlyos esőzések lesznek a legszembetűnőbb jelenségei a klímaváltozásnak.³⁷ Ugyanakkor – jegyezzük meg – Hansen számára is az arktiszi jég állapota jelenti a klímaváltozás globális hatásainak legfontosabb indikátorát.³⁸

Andreas Malm arra figyelmeztet, hogy a lavinák – a kritikus vonalak átlépése nemcsak a legnagyobb rendszerekben jelenik meg, hanem különböző, kisebb-nagyobb jelenségekben, extremitásokban egyaránt. Vagyis a hőhullámok, aszályok, erdőtüzek, áradások, özvízszerű esőzések, jégesők, sárlavinák, viharok már a lavinák korának eseményeit jelentik.³⁹

Ha elolvad a jeges-tengeri jég, a Föld látványa – először nyaranként – úgy változik meg, mint a holocén korszakban, az emberi civilizáció korában még soha. Ekkor mindenki számára tagadhatatlanná és világossá válik, hogy egy új történelmi korszakba érkezünk.

Az ember világban-való-léte egyben a történetiségben való létezés is, annak eseményeiből maga alkotja meg a történelmet, történetiségének struktúráját. A természet történetét is az ember alkotta meg tőle független, természeti jelenségekre reflektálva. Eddig.

Most, Tim Flannery szavaival időjárás-csinálók lettünk. Andreas Malm szavaival pedig mindez azt jelenti, hogy a bioszféra kritikus állapotát az emberiség okozta, egyszerűen megfogalmazva azzal, hogy a szénciklus során a litoszférában elraktározott szén (kőolajat és földgázt) a modern gazdaság kitermeli, elégeti és így hatalmas mennyiségű szén-dioxiddal terheli meg a légkört. Beavatkozás történik az élet alapját jelentő szénciklusba.⁴⁰

A modern civilizáció felől nézve ez a gazdasági növekedés követelményének, a modern világgazdasági rendszer planetáris táulásának, s a nyugati és az ázsiai gazdaságok konvergenciájának következménye.

1986-ban az emberiség ökológiai lábnyoma – az életszínvonalának fenntartásához és az általa okozott szennyezés elnyeléséhez szükséges biokapacitás földterületre vetítve – először haladta meg a Föld egész területét.⁴¹

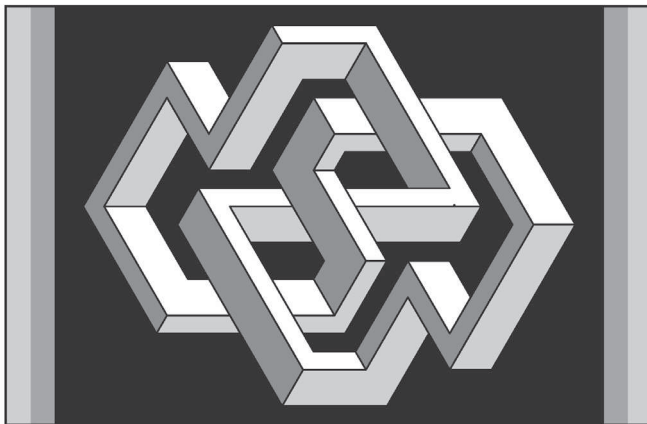
2013-ban már augusztus 20-án volt az a nap, a túllövés napja (*World Overshoot Day*), amikor az adott évben az emberiség által felhasznált természeti erőforrások és az okozott szennyezések ökológiai lábnyoma meghaladta a Föld biokapacitását.⁴²

Andreas Malm 2025-öt jelölte meg végső dátumként, amikor a nulla kibocsátást el kellene érni, vagy ha minden megy az eddigiek szerint (*business-as-usual*), már nem fogjuk tudni a kritikus vonalak vagy a lavinák korának eseményeit befolyásolni.⁴³

Ha elolvad az északi sarki jég, egyértelművé válik, hogy az emberi és a természettörténet soha nem látott módon együvé forrt, hogy egy új, az emberi civilizáció és a bioszféra mai állapota számára tragikus és rövid történelmi-földtörténeti korszak veszi kezdetét. Gyökerei a túllövés kezdetéig nyúlnak vissza, a vége, ha nem sikerül a fenntarthatóságot megvalósítani, a klímakáosz⁴⁴ bekövetkezte. Ez lesz a pollucén, a szennyezés kora.

JEGYZETEK

- 1 Wolfgang Behringer: *A klíma kultúrtörténete*, Corvina, 2010, 35–38. o. és: Douglas Palmer: *A történelem előtti világ atlasza*, Gabó Könyvkiadó, 2000, 90–91. o.
- 2 Trembeczki István: A növekedés határai – történelmi korszakhatár? *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szemle*, 2013/1.
- 3 <http://www.origo.hu/idojaras/20130510-atheni-forrosagga-valtoznak-a-nyaraink-elet-a-400ppm-szen-dioxid-vilagban-magyarorszag.html>
- 4 Worldwatch Institute: *A világ helyzete 2009*, Föld Napja Alapítvány, 29–49. és 243–246. o.
- 5 www.napi.hu/nemzetkozi_gazdasag/gyorsabban_jon_a_katasztrofa_mint_vartak.560280.html
- 6 Donella Meadows – Jørgen Randers – Dennis Meadows: *A növekedés határai : harminc év múltán*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2005.
- 7 I. m. 70–141. o.
- 8 I. m. 177–183. o.
- 9 Immanuel Wallerstein: *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe*, L'Harmattan, Eszmélet Alapítvány, Budapest, 2010.
- 10 I. m. 155–180. o., ehhez lásd: Trembeczki István: Vissza a gyökerekhez? A Nyugat hanyatlásának dilemmái, *Valóság*, 2013/2.
- 11 Niall Ferguson: *Civilizáció – A nyugat és a többiek*, Scolar, 2011. Ehhez lásd: Trembeczki: i. m.
- 12 <http://www.origo.hu/idojaras/> I. m. vö.: www.esrl.noaa.gov/gmd/ccgg/trends/#mlo_growth
- 13 *The Economist: A világ számokban 2012*, Typotex Elektronikus Kiadó Kft., 2012, 104–105. o. és zoldtech.hu/cikkek/2007.06.21kinaikibocsatas
- 14 Tim Flannery: *Időjárás-csinálók – Hogyan változtatja meg az ember a Föld klímáját, és milyen hatással van mindez az életre?* Akkord, 2006.
- 15 I. m. 31–72. o.
- 16 I. m. 73–87. o.
- 17 I. m. 101–167. o.
- 18 I. m. 206–219. o.
- 19 Andreas Malm: *Hamarosan túl késő lesz... – avagy a klímaváltozás árnyékában*, L'Harmattan, 2012.
- 20 I. m. 15–100., 126–151. és 239–273. o.
- 21 I. m. 15–48. és 75–81. o.
- 22 I. m. 75–100. o.
- 23 I. m. 131–145. és 248–265. o.
- 24 I. m. 145–151. o.
- 25 I. m. 151. o.
- 26 I. m. 152–224. o.
- 27 I. m. 162–174. o.
- 28 I. m. 111–125. o.
- 29 I. m. 254–257. és 223. o.
- 30 I. m. 236. o.
- 31 I. m. 222–224. o.
- 32 Climatechange.worldbank.org/sites/default/files/Turn-Down_the_heat_Why_a_4_degree_centigrade_warmer_World_must_be_avoided.pdf
- 33 I. m. 26–37. o.
- 34 I. m. 42–77. o.
- 35 I. m. 80–85. o.
- 36 I. m. 10. o.
- 37 www.pnas.org/content/early/2012/7/30/1205276109.full.pdf+html
- 38 Malm: i. m. 190. o.
- 39 I. m. 191–198., 225–236. és 275–286. o.
- 40 Flannery: i. m. 73–98. o. és Malm: i. m. 103–110. és 223–236. o.
- 41 Kerekes Sándor: *A környezetgazdaságtan alapjai*, Aula Kiadó, 2009, 72–81. o.
- 42 www.footprintnetwork.org/en/index.php/gfn/page/earth_overshoot_day/
- 43 Malm: i. m. 235–236. o.
- 44 I. m. 227–229. o.

Globalizáció kelet felől*

Az indiai kultúra Magyarországon

(Előzmények) A magyar–indiai politikai, kulturális és tudományos kapcsolatok tekintélyes múlttal rendelkeznek, amelyek áttekintése egy rövid tanulmányban súlyos hiányságok nélkül lehetetlen. Ezért itt csak néhány kiemelkedő tényezőre utalhatok, mielőtt az indiai kultúra jelenlegi magyarországi jelenlétének néhány részletét bemutatnám. Az indiai kulturális jelenségeket csoportosítom, noha azok sokrétűsége miatt csak egyes területek vizsgálhatók. Ezért igen röviden csupán az indológia tudományával, a jógával, az ájurvédikus orvoslással, az egyes vallási irányzatokkal és azok intézményeivel, az indiai táncokkal, zenével, illetve néhány komplex indiai rendezvénnyel foglalkozom az alábbiakban. Mindezeknek egyfajta keretét pedig az indiai állami és nem állami szervezetek támogatói szerepvállalása (is) megteremti, és ennek a politikai háttéréről is szükséges néhány szót ejteni.

Fontos szempont, hogy a magyar történeti tudatban mélyen él a magyarság keleti eredete, ezért az emberek itt sokkal nyitottabbak az ázsiai országok kultúrái előtt. Magyarország soha sehol nem volt gyarmatosító, ezért Indiában és másutt is szinte fenntartások nélkül fogadják a magyar kezdeményezéseket. Van néhány olyan magyar, aki már a XIX. században hosszú ideig Indiában élve teremtett kapcsolatokat, vagy egyenesen a magyar tudomány hírnevét öregbítette. Elegendő csupán utalni Körösi Csoma Sándorra, Stein Aurélna, avagy az orvos Duka Tivadarra, aki brit-indiai szolgálatban állva Indiában dolgozott, majd később sokszor jött Magyarországra és sokféle értékes előadásokat tartott, illetve cikkeket jelentetett meg ottani tapasztalatairól. A XX. században ezek a szálak tovább szövődtek, olyan jeles személyiségek éltek Indiában és népszerűsítették itthon az indiai kultúrát, mint Germanus Gyula vagy Baktay Ervin. Az indiai függetlenségi mozgalom évtizedeiben sokan felfigyeltek M. K. Gandhi tevékenységére és hírt adtak sajátos politikai szerepvállalásáról. R. Tagore magyarországi látogatása is ráirányította a magyar szellemi élet figyelmét a költőre és általában az indiai kultúrára.

A második világháború utáni időszakban a magyarországi kommunista rendszer eleinte nem törekedett az indiai kapcsolatok építésére, de figyelemre méltó, hogy már 1948-ban megszületett az a kétoldalú államközi megállapodás, amely a diplomáciai kapcsolatok felvételéről határozott, és amelyre 1956-ban sor is került. Mára 19 államközi egyezmény szabályozza a két ország együttműködését az élet számos fontos területén. Ehhez társulnak a különböző cégek közötti megállapodások, együttműködések. Jellemző adat, hogy máig négy indiai köztársasági elnök és egy alelnök, valamint két miniszterelnök látogatott Magyarországra, és hasonló szintű magyar politikusok jártak Indiában.¹

A kulturális és tudományos kapcsolatok építésének évtizedek óta fontos bázisa az Újdelhiben működő Magyar Információs és Kulturális Központ, valamint a Budapesten 2010-ben megnyílt Indiai Kulturális Központ, amelynek tevékenysége a kultúra és az indiai hagyomány csáknem valamennyi területére kiterjed. Megjegyzendő, hogy a Központot az Indiai Kulturális Kapcsolatok Tanácsa (ICCR) finanszírozta, amely autonóm szervezet, de az indiai állam költségvetéséből kapja forrásait, és művészek, együttesek küldésén

és fogadásán kívül koordinál számos tevékenységet, de a legfontosabb tevékenysége az utóbbi időben indiai kulturális központok építése-létesítése a világ különböző pontjain.

Mielőtt az indiai hagyomány magyarországi jelenlétének egyes területeit röviden áttekinteném, szükségesnek látszik egy időbeli határvonal meghúzása, és ez a magyarországi rendszerváltás időszaka, egyszerűsített az indiai gazdasági liberalizáció kibontakozása. E két folyamat, noha egymástól független volt, a bipoláris világrendszer összeomlásával mindenképpen összeköthető, és megváltoztatta a két ország kapcsolati rendszerét. Addig a kultúra és a tudomány területein kibontakozó – és figyelemre méltóan sokoldalú – együttműködést gyakorlatilag a két állam egymással összhangban szabályozta és finanszírozta. A nagyarányú politikai változásokat közvetlenül követő években ezek a kapcsolatok lehangoltak és fenntartásukra ugyan a felek törekedtek, de a források átmeneti elapadásával erőteljesen visszaszorultak. Mire a két ország belpolitikai és gazdasági átrendeződése lehetővé tette az együttműködés újabb fellendítését, ebben az államok szerepe már nem volt kizárólagos, de napjainkban ismét erőteljesen fejlődik. Megjelentek különböző civil és egyéni kezdeményezések, bár ez utóbbiak korábban is elő-előfordultak, és az indiai kultúra nem feltétlenül közvetlenül Indiából érkezett Magyarországra. Voltak olyan – sikeres – kezdeményezések, amelyek egyenesen az Egyesült Államokból érkeztek hozzánk (pl. a krisnatudatúak vallási szerveződése).

(Hivatalos indiai jelenlét: az indiai „puha hatalom”) Napjainkban, Indiában is, és Magyarországon is számottevő változások következtek be a politikai-gazdasági célkitűzésekben és törekvésekben. Magyarország legutóbb a keleti nyitás politikáját szorgalmazza, azaz felfrissíti korábbi kapcsolatait és újakat épít a világ keleti régiójának gazdaságilag gyorsan növekvő országai felé. India, amely immár negyed százada káprázatos gazdasági növekedést ért el, és ez alatt szinte egyetlen évben sem volt a GDP növekedési rátája évi 6% alatt, felismerte, hogy e gazdasági potenciál, továbbá hadereje és nukleáris ütőereje, humán erőforrása és számos más tényező (pl. a nemzetközi szervezetekben játszott szerepe) méltán predestinálja a regionális nagyhatalmi szerepre, sőt, a világ egészében egyelőre legalább is középhatalmi szerepvállalásra. E törekvése következtében erőteljesen fejleszti diplomáciai és sokoldalú jelenlétét világszerte, és mára már van ereje ahhoz is, hogy a viszonylag kis országokban is tevékenységet fejtsen ki. Világpolitikai törekvései szolgálatába állítja az ún. puha hatalmat, a kultúra, a tudomány, a sport és egyéb lehetséges területek messzemenő felhasználását arra, hogy az országnak tekintélyt és ismertséget vívjon ki. Nálunk sajátos a helyzet, mert itt nincs számottevő indiai diaszpóra, ami bázist kínál másutt e törekvések érvényesítésének. Alig-alig dolgoznak itt indiaiak, és általában jó esetben is legfeljebb 300-350 indiai állampolgár tartózkodik hosszabb-rövidebb ideig Magyarországon.

Az indiai puha hatalom (*soft power*) kiváló alkalmazója a budapesti indiai nagykövetség és a közelmúltig (2013 első feléig) itt tevékenykedő magasan képzett, kitűnő írói adottságokkal megáldott, meleg emberi kapcsolatok építésére mindig kész nagykövet, aki bármilyen, az indiai kultúrát népszerűsítő kezdeményezést azonnal felkarolt. Saját kezdeményezésre a nagykövetség helyi partnerekkel rendszeresen szervez India-napokat, amelyekkel már kisebb magyar városokba is eljutott (2010 óta – Budapesten kívül: Balatonfüred, Pécs [kétszer], Szeged, Győr, Kecskemét, Nagykanizsa, Mezőkövesd, Sopron, Zalaegerszeg). E programok keretében az indiai táncokon, zenén, hennafestésen, ékszerkészítésen kívül sor kerül kiállításokra, rövid jogatanfolyamokra, előadásokra a legkülönbözőbb témakörökben, és ilyenkor a nagykövetség erősíti a politikai-gazdasági kapcsolatait a helyi vezetéssel. Az adottságokat jól hasznosítja, pl. a Múzeumok

Éjszakája rendezvénysorozataiban együttműködik a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeummal. Ez a fajta tevékenység még hosszasan részletezhető lenne, de elegendő itt felhívni a figyelmet a dinamikus fejlődésére, terebélyesedésére.

(*Indológia Magyarországon*) A tudományág már a XIX. században számos eredményt mutatott fel, majd 1873-ban – nem sokkal később, mint a nagy nyugat-európai egyetemeken – az ELTE jogelődjénél létrejött az Indoeurópai Nyelvtudományi Tanszék, ahol elsősorban a szanszkrit nyelvvel és irodalommal foglalkoztak, de a későbbiekben megjelent a hindi² nyelv oktatása is. Az intézmény nemzetközi tekintélyre tett szert, és kiváló kapcsolatokat ápol indiai és más külföldi egyetemekkel. Hallgatóit kiküldi Indiába nyelvi képzésre, és az ICCR a kiváló oktatási színvonal elismeréseképpen 2007-től évente két kutatói ösztöndíjat biztosít Tagore Ösztöndíj elnevezéssel. Az indológiához kapcsolható az a kiterjedt fordítói tevékenység, amit magyar tudósok immár két évszázada végeznek, és elmondható, hogy a klasszikus ind irodalom szinte valamennyi számottevő alkotása olvasható részben vagy teljes terjedelmében magyar nyelven. Ehhez járul a modern indiai irodalom ma már könyvtárnyit kitevő alkotásainak magyar fordítása. A hindi nyelv oktatása mellett a tanszék vezetője nagy súlyt helyez arra is, hogy minél többen megismerkedjenek az indiai szokásokkal, a legfontosabb ünnepekkel, valamint az indiai filmekkel, filmzenével. Ebben az Indiai Kulturális Központ messzemenően támogatja. Színvonalasak a közösen szervezett előadás-sorozatok is, amelyek az érdeklődő nagyközönségnek szólnak.

(*A jóga Magyarországon*) A klasszikus ind filozófia két-két és fél évezredre tekint vissza, attól függően, hogy mennyiben vesszük figyelembe az előzményeit is. Hagyományosan hat ortodox és két (de valójában annál több) heterodox irányzatot tart számon a tudomány. Az előbbiek valamilyen módon mind kapcsolódnak a védákhoz, a legkorábbi vallási (és részben filozófiai) forrásokhoz, az utóbbiak szakítanak e gyökerekkel és a buddhizmus, valamint a dzsainizmus (és még néhány egyéb) irányzat gondolatait összegzik. Ezek a rendszerek mind a filozófia legáltalánosabb kérdéseit taglalják, nevezetesen a világ keletkezésének kérdéseit, az ember és ember, az ember és az istenség viszonyait, az idő dimenzióját, az emberi élet értelmét, a természet jelenségeit. Valamennyi rendszer sok vita és vizsgálódás eredménye, amelynek során kibontakozott az igen gondos és részletező indiai logika, a tudás rendszerezésének különféle technikái, a fogalmak kifinomult tartalmi meghatározásai. Az évszázadok során azonban nem mindegyik irányzat maradt fenn. A két heterodox filozófiai rendszer mellett a hat ortodox tanítás közül csupán a *jóga* és a *védánta* élte meg korunkat. A jóga szó maga igázást jelent, a védánta pedig vizsgálódást. A két rendszer – miképpen egykoron a többit is párosan értelmezték – összefügg. Amikor a köznyelvben a jógáról esik szó, filozófiai tartalma háttérbe szorul, noha *Patandzsali*, a Kr. e. II. századra datálható nagy gondolkodó, aki mellesleg a szanszkrit nyelvvel is magas elméleti szinten foglalkozott, foglalta össze a jóga tanításait *Jógaszútra* c. művében, ami magyarul is olvasható³. Ma a legtöbben a jóga alatt annak egyik ágát, a hatha jógát értik, bár a fogalom tartalma bővül, és a különböző testgyakorlatok és légzési technikák mellett egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek a meditációra és a test és lélek harmóniájának megteremtésére. A jóga évezredek megfigyelésein alapuló tapasztalati ismereteket tartalmaz az emberi testről és lélekről, hasznosságát a gyakorlók egyhangúan megerősítik. Magyarországon már az 1920-as években jelentek meg írárok a jógáról, de robbanásszerű elterjedését és népszerűségét Selvarajan Yesudian⁴ (1916–1998) magyarországi tartózkodásának, valamin Baktay Ervin munkásságának köszönheti. Yesudian *Sport és*

jóga c. könyve⁵ később világsiker lett. Ugyanebben az évben jelent meg Baktay Ervin *A diadalmas jóga (A megismerés és önuralom tana)* c. könyve Budapesten. Rajtuk kívül a harmincas-negyvenes években számos orvos foglalkozott a jógával. Jógacsoportok alakultak már az 1970-es években és egymást követték a különböző jógakönyvek, köztük a kutatóorvos Vigh Béla művei. Ő maga egy 1989-ben megjelent rövid összefoglalójában már 23 jógával foglalkozó magyar nyelvű műről számolt be.⁶

A magyarországi rendszerváltozás után egymást követték az újonnan alakuló jógacsoportok, majd 1999-ben létrejött a Magyar Jóga Társaság 24 alapító taggal, amely később a jógaoktatók képzésében és a színvonal biztosításában vállalt szerepet. Amikor megalakult, már mintegy ezer főről tudott, akik valamilyen módon foglalkoztak a jógával.⁷ A Társaság ernyőszerzetként jött létre, mintegy reagálva arra a jelenségre, hogy hírtelenjében nagyon sokan és sokféle jógát kezdtek kínálni az érdeklődőknek. Ezért előtérbe került a képzés minőségének kérdése, valamint az oktatók megfelelő képzettségének biztosítása és tudásuk ellenőrzése.

Napjainkban gyakorlatilag áttekinthetlenné vált a jógaoktatás Magyarországon. Rövid, néhány órás tanfolyamoktól rendszeres foglalkozásokig, „szakosodott”, pl. kismamáknak, gyerekeknek, gerincproblémákkal küzdőknek kínált kurzusokig, nyári táborokig és különféle egyéb természetgyógyászati gyakorlatokkal összekapcsolva a szívárvány minden színében és változatában kínálnak a jógaiskolák oktatást, programokat. Ezért itt és most csupán mintegy ötletszerűen kiválasztva mutatunk be néhány működő központot.

Sivánanda Jógaközösség⁸

A Magyar Jógaoktatók Szövetsége által „minősített jógaoktató és továbbképző szervezet”, amelyet 1996-ban közhasznú alapítványként „Spirituális Jóga Alapítvány” néven jegyeztek be. Veres András (Omkar) alapította, aki New Yorkban ismerkedett meg az irányzattal, majd Indiában tanulta meg a Szvámi Sivánanda jóga nagymester (1887–1963) által kialakított rendszert, amely a jóga különböző irányzatainak szintézisére törekszik, és célja haladni az önmegvalósítás felé. Ma már a szervezet saját ingatlannal rendelkezik Budapest II. kerületében és 2006 óta Pilisszentléleken is, ahol ásrámot⁹ alapítottak, amely 30 főt képes befogadni. 2010-ig ez a központ mintegy 300 tanfolyamot tartott és a 2013. év a 21. évük. Jelenleg nyolcféle fizetős tanfolyamot kínálnak, továbbá előadásokat, különböző programokat, masszázst és könyveket adnak ki angolul és magyarul (fordítások). Egyebek között 2012-en kiadták a jelenlegi indiai nagykövet, Gauri Sankar Gupta: Az élet rejtélyeinek feltárása. Modern tudomány és ősi bölcsesség c. könyvét¹⁰.

Astanga Jóga¹¹

Az iskola nem közli alapításának körülményeit, de 2013 nyarán költözik új helyszínre, az I. kerületi Batthyány utcába. A névben szereplő szanszkrit szó a „nyolcas ágat” jelent, amely Patandzsali felosztásában a jóga folyamata. Az irányzat Nyugaton gyorsan terjedt. Kiemelkedő mestere a dél-indiai Pattabhi Dzsóis (1915–2009) volt, neves követői között található Madonna, Sharon Stone, Sting és mások. Astanga központ működik Szentendrén, és ehhez az iskolához kapcsolható még további nyolc jógastúdió.

Mandala jógastúdiók¹²

Az első Mandala¹³ Jógastúdiót 2004-ben nyitották meg, majd 2008-ben alapították a Gerincjóga Központot. Legnagyobb stúdiójuk az Advaita Jógaközpont. Ásrámot is fenn tartanak a Káli-medence szélén Kerekerdő Panzió és Szabadidő Központ néven. Ez a nagy szervezet hangsúlyozottan az advaita védánta filozófiai alapjain áll. Sok tanfolya-

mot szervez, és számos oktatót foglalkoztat. Vidéken Pécsen, Győrben, Nyíregyházán, Debrecenben és Szegeden tartanak főképpen gerincjoga tanfolyamokat.

Satjánanda Jóga Magyarországon Alapítvány¹⁴

Az alapítványt 2003-ban hozták létre a Satjánanda irányzat terjesztése és tanítása érdekében. 2006-ban megvásárolt egy telket a Somogy megyei Szólád község határában, ahol oktatási és kulturális központot létesít, a tervek szerint 90 fő befogadására alkalmas épülettel. Egy indiai jógamester, az irányzat jelenlegi vezetője a helyszínt 2008 májusában felszentelte, majd egy másik mester 2011-ben az elkészült épületet ünnepélyesen megnyitotta. A Központ fontos feladatának tekinti, hogy hozzájáruljon a környező kistérség lakosainak fizikai, mentális és érzelmi egyensúlyának megőrzéséhez, amihez a környék lakói és különösen a gyermekek számára rendszeres és kedvezményes lehetőségeket biztosít.

Amrita Jógaközpont¹⁵

2007 márciusában alapították, majd egy évvel később bővítették. Három oktatója az ún. Ijengar-módszert¹⁶ alkalmazza. A központ Újbudán működik és kismama jógát is oktat.

Relax Jógastúdió: Kundalíní Jóga¹⁷

Erőteljesen és hangsúlyosan spirituális jóga, a légzőgyakorlatok és meditációk hatására az elme elcsendesül, békét tapasztal. Több helyen van részlege, egyebek között Székesfehérváron és Gödöllőn is.

Valamennyi jógastúdió egyéb programokat is kínál, meditációs gyakorlatokat, zenei programokat, előadásokat. Ezek a programok többnyire ingyenesek, csak a jóga tanfolyamokért kell fizetni, ami hosszabb kurzusok esetén jelentős összeg lehet¹⁸.

A nagyobb jógaiskolák mellett sok szépségszalonn, természetgyógyászati rendelő is kínál jógaoktatást.

Létezik egy nyilvántartás, amely szerint napjainkban Budapest területén 124, és a 19 magyar megyében összesen 86 jógastúdió működik.

A jóga magyarországi népszerűsége felvet néhány kérdést. Bizonyosan komoly szükségletet elégít ki, részben mert elősegíti a jó fizikai közérzetet, és részben mert segít abban, hogy az egyes ember megtalálja a pszichés egyensúlyát. De vajon mindezt miért nem találják meg az emberek a sporttevékenységben és más, lelki egyensúlyt javító – esetleg az európai kultúrában létező – irányzatok segítségével? A jóga hatalmas népszerűségében nyilván szerepet játszik az a keleti misztikum, ami körülveszi (veheti), az időnként ide látogató és néhány órát megtartó indiai jógamesterek (sajátos öltözékükkel, a szanszkrit mantrákkal, füstölőkkel és egyéb külsőségekkel) varázslatos, különös, eddig nem látott jelensége. És arra is gondolni lehetne, hogy az említett európai alternatívák nem markánsak, ha egyáltalán léteznek, és bizonyosan nem ismertek, „kikoptak” a fiatalok neveléséből, vagy nem eléggé vonzóak.

Van azonban egy sokkal komolyabb szempont is, amit szükséges röviden érinteni, és ez a világnézet és világlátás kérdése. A legtöbb jógaiskola a honlapján fel is tünteti, tehát nem árul zsákbamacskát, hogy az advaita védánta filozófiai alapjain áll. De vajon azok többsége, akik beiratkoznak jógatanfolyamokra, esetleg még oktatói képzésben is részt vesznek, mennyiben van tisztában az advaita tanítás lényegével? Természetesen egy nagyon kimunkált és irányzatok sorából álló filozófiát itt nem lehet röviden összefoglalni, de a lényege megragadható, és ez azért fontos, mert *homlokegyenest szemben áll* azzal az európai gondolkodással, ami a világot a görög-római és judeo-keresztény hagyomány

alapján értelmezi. Az európai gondolkodás jobbára nem vitatja azt, hogy a világ anyagi természetű, illetve ennek elfogadása mellett kiválóan megfér a világ szellemi/spirituális aspektusa is. Hogy teremtett-e, vagy keletkezett, már vita kérdése, de anyagi léte nem az. Ezzel szemben az advaita védánta lényege éppen a megnevezésében van: *a-dvaita*, a fosztóképző azt jelzi, hogy a világ nem kettős. És mi az a rész, amit tagad? Azt, hogy a világ anyagi természetű. Azt állítja, hogy az anyagi világ csupán illúzió, azaz *májá*, és ezen belül az ember se anyagi, hanem szellemi, csupán lélek, és feladata éppen az, hogy megszabaduljon az ideiglenes anyagi formától, a lét körforgásától és miközben egyre jobbra, magasabb minőségűvé válik, eljusson odáig, hogy többé nem születik újjá, hanem azonosul a *móksával*, ami voltaképpen a teljes megsemmisülés. Ennek megfelelően ez a filozófia nem ismeri el az egyént, az individuumot. Az advaita védánta tanítása nem elérhetetlen, legnagyobb mesterének, Sankarának két műve is olvasható magyarul¹⁹. Nem könnyű olvasmány, de a kiváló fordítás és magyarázatok segítségével megérthető.

A jógával foglalkozó rész lezárásaként tehát megfogalmazható az a hipotézis, hogy a jóga minden hasznossága mellett és ellenére voltaképpen nemcsak idegen az európai kultúra számára, hanem eszmerendszerével egyenesen aláássa azt, még akkor is, ha az Egyesült Államokban napjainkban egyes hírek szerint tízmillióan jógáznak, és ma Magyarországon is bizonyosan már tízezrek találják kétségtelenül az egészségükre és lelki egyensúlyukra jó hatásúnak.

(*Ájurvédikus orvoslás*) Az ájurvéda ősi indiai orvoslás, „a hosszú élet tudománya”. Isteni eredetűnek tartják, és számos mítosz mondja el a keletkezését. Az orvos Duka Tivadar az *Orvosi Hetilapban* 1861-ben viszonylag részletesen ismerteti mindazt, amit korában erről a gyógyítási rendszerről tudtak. Említi a hagyomány által megőrzött nagy orvosok – pl. Csaraka és Szusruta – nevét. Ez utóbbinak tulajdonított összeállítás teljes terjedelmében fenn is maradt. Összegezve azt írja, hogy az ájurvédában „igen sok, ami igaz és *becses* (kiemelés tőle)” de sajnálattal jegyzi meg, hogy korában ez az orvosi tudomány „majdnem egészen elszunnyadt”.²⁰ Duka és kortársai e gyógyító irányzat keletkezését nem tudták datálni, mára azonban tudjuk, hogy a két nagy gyűjtemény – számhita –, amelyet az említett két névhez kötnek, összegzi a Kr. e. 100 körül már kikristályosodott gyakorlatot.²¹ Napjainkra Indiában reneszánszát éli ez a rendszer, amit széles körben alkalmaznak, és orvosai hosszú éveken át tanulják több mint száz ájurvédikus egyetemen és college-ben. Az ájurvédikus orvoslás alapját az emberi test megfigyelése jelenti²², mindig az egész embert nézi, és az életmódnak legalább olyan nagy jelentőséget tulajdonít, mint a gyógyszereknek, amiket növényi és ásványi alapanyagokból készítenek. A rendszer nem alapul anatómiai és biokémiai, valamint funkcionális ismereteken. Ma a kínai orvosláshoz hasonlóan alternatív gyógymódnak tekinthető, amely Magyarországon is megjelent.

Az ájurvéda magyarországi bevezetése és elterjesztése egy lelkes magyar mérnök-diplomatának, dr. Riesz Miklósnak²³ a munkája, aki Indiában az 1980-as években ismerkedett meg a rendszerrel. Indiából hazatérve 1991-ben megalapította a Garuda Trade Kft.-t, melynek keretében megkezdte az ájurvéda gyógyászat legfőbb gyógy-készítményeinek hazai engedélyeztetését és forgalmazását. Szükségét érezte, hogy a rendszerre vonatkozó ismereteket minél szélesebb körben elterjessze, ezért 1996-ban megalapította a közhasznú Magyar Ájurvéda Gyógyászati Alapítványt, melynek céljait egy 1990-től 2020-ig terjedő 30 éves program keretében fektette le. Az 1990-es évek eleje óta a Garuda Trade folyamatosan engedélyezteti az Indiából importált gyógynövényalapú, ájurvédikus, gyógyászati nem minősülő gyógyhatású készítmények, étrend-kiegészítők, kozmetikumok és állatgyógyászati készítmények forgalmazását. Ezeket a környező országokba

re-exportálja is, valamint webáruházat tart fenn. 2009-ben a cég már több mint százféle humán gyógyhatású készítményt és közel harmincféle állatgyógyászati készítményt forgalmazott. Széleskörű tevékenysége eredményeképpen dr. Riesz Miklós elérte, hogy a 2001-ben aláírt, majd 2008-ban megújított államközi egészségügyi megállapodás egyik pontja kiemelje az ájurvédikus együttműködés fontosságát. Ennek nyomán 2007-ben a Debreceni Egyetemen megkezdtek a posztgraduális ájurvédikus orvosképzés alapjainak lerakását. Riesz Miklós folyamatosan rendez nemzetközi ájurvédikus konferenciákat, tudományos eseményeket, és elérte, hogy néhány magyar orvos, állatorvos és gyógyszerész indiai részképzést kapjon, és itthon folytassa az ájurvédával összefüggő tudományos kutatásait. Számos indiai ájurvédikus tudóst hív meg Magyarországra előadások tartása céljából. Érthető, hogy fáradhatatlan tevékenységét az indiai állam és szakmai szervek kitüntetéssel ismerték el.

Az ájurvéda magyarországi megjelenésére többen reagáltak. A teljesség igénye nélkül említhető, hogy 1991-ben Siófokon megalakult a Calendula Orvos- Természetgyógyász Kelet-Indiai Terápiás Intézet, ahol ma mintegy 25 munkatárs között számos indiai szakember is dolgozik, és a cég újabb részlegeket nyitott Budapesten és Visegrádon.²⁴ Mellette számos természetgyógyászati rendelő és központ vette fel kínálata körébe az ájurvédát (még egy fogászati rendelő is). A televízió egyes csatornáin pedig csábító szépségű ájurvédikus fürdők, kezelések varázslatos képei, jelenetei láthatók reklámok keretében.

Ma még nem lehet tudni, hogy a magyarországi ájurvédikus gyakorlat szakmailag mennyire megalapozott, bár a Természetgyógyászok Szövetsége elismeri. Nyilvánvaló azonban, hogy amikor egy szépségklinika kínál valamilyen ájurvédikus kezelést, az csupán a teljes tudomány egy kis szelete lehet, alaposabb és szélesebb körű ismeretek nélkül.

Intő jel azonban az a tény, hogy Indiában *nincs* átjárás az ájurvédikus és az európai típusú orvosképzés között. Még akkor sem, ha az ájurvédikus orvoslás a lakosság széles körét látja el, hiszen a modern nyugati, diagnosztikus orvostudomány intézményi és eszközrendszere ma még nem mindenki számára elérhető. Kérdés, hogy Magyarországon milyen körök veszik igénybe az ájurvédikus gyógyítás lehetőségeit.

(Indiai vallások Magyarországon)

Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közössége (MKTHK)

A Krisna-tudat Nemzetközi Szervezetét (International Society for Krishna Consciousness – ISKCON) A. C. Bhaktivedanta Szvámi Prabhupáda (1896–1977) alapította meg 1966 júliusában az Egyesült Államokban, Los Angelesben. Mindennapos összejövetelekre Magyarországon már 1976-ban sor került. Ugyanezen év második felében már több hívő (bhakta) összeköltözött Budapesten, egy Fehérvári úti lakásba. Az év második felében rendszeresen külföldi lelkészek látogattak hazánkba (pl. Ausztriából, Németországból). 1977 augusztusában avatták fel az első tanítványokat és jelentek meg az első magyar nyelvű könyvek. A Közösséget egyházként 1989-ben jegyezték be. Ma a Krisna-hívők kisebbik része központokban él, többségük pedig világi hívő, gyülekezeti tag. A körülbelül háromszáz, központokban élő bhakta különböző egyházi szolgálatokat lát el: könyvterjesztéssel foglalkozik, vagy irodai, konyhai, templomi, szervezői, éttermi szolgálatot végez. A tágabb gyülekezet tagjai otthonukban élve, munkájuk végzése, vagy tanulmányaik folytatása mellett gyakorolják vallásukat. A világi hívők különböző elkötelezettségi szinten állnak. Foglalkozásuk pedig sokféle lehet – munkájukkal azonban nem sérthetik meg a vallás erkölcsi szabályait: például nem dolgozhatnak a húsiparban, vagy nem kereskedhetnek alkohollal, cigarettával. Somogyvámoson létesült a 260 hektár területű *Krisna-völgy Indiai Kulturális Központ és Biofarm* azzal a céllal, hogy az embereket hozzásegítse a gaudíja vaisnavizmus lelki kulturális értékeinek, valamint

ugyanezen a szellemiségen alapuló természetes életmódnak a megismeréséhez. Jelenleg a Krisna-völgyben kb. 150 szerzetes él. A hívőknek Budapesten, Egerben, Kecskeméten, Pécsen, Somogyvámoson és Debrecenben vannak templomai, illetve kiemelt prédikáló központjai. 2004-ben Budapesten megnyílt a Haré Krisna templom. Ma a 4. legjobban támogatott egyház. A felekezet honlapja és más forrásai szerint mintegy 950 aktív (szerzetes) tagja és húszezer világi követője van.²⁵ Tevékenysége sokoldalú, egyebek között ételt oszt hajléktalannoknak, és 2013-ban 13. alkalommal rendezte meg az igen látványos szekérfesztivált, amikor bemutatja a szekéren Krisna isten egyik változatát, Dzsagannáth-ot.²⁶

Vaisnava felsőoktatás

A Közösség 1998-ban alapította meg a Bhaktivédánta Kulturális és Tudományos Intézet Alapítványt Budapesten. Az Alapítvány a hindu vaisnava²⁷ filozófia oktatási intézményeként annak széleskörű megismertetését, illetve a vaisnava filozófia szakembereinek képzését és továbbképzését jelölte meg céljául.

Az MKTHK 2001-ben hozta létre a Bhaktivédánta Hittudományi Főiskolát, amelynek vaisnava teológus szakja 2003-ban nyert akkreditációt. A Főiskola 2004 szeptemberétől államilag elismert felsőfokú oktatási intézményként oktatja a hinduizmus vaisnava ágának filozófiáját, kultúráját. A 2009/2010-es tanévben pedig elindult a szintén akkreditált vaisnava jogálmester BA képzés. A Bhaktivédánta Hittudományi Főiskola elsőként a hinduizmus világvalóságát önállóan képviselő felsőfokú teológiai intézmény Magyarországon, illetve Európában, amely 2005 júniusában adta ki az első, államilag elismert diplomákat.

Nandafalva

Nandafalva 1979-ben alakult 40 hektáron Balástya közelében, nem messze Ópusztaszerből. Kezdetben a ma jóga kolostorként működő épületben gyakorolta lelki életét a közösség; a tanya egyik szobáját rendezték be kápolnáknak. A rendszerváltást követően újabb családok költöztek a lelki oázist jelentő alföldi tanyavilágba. A hagyományos hindu és magyar elemeket ötvöző új templom 2000-ben épült. A közösség a Hindu Vaisnava Egyház és a Magyar Vaisnava Hindu Egyesület közhasznú szervezet keretein belül folytatja tevékenységét. 2008-ban 650 érdeklődő jelenlétében nyitották meg a szentélyparkot. Vallási összejöveteleket tartanak, hétvégeken jóga tanfolyamokat, főzőtanfolyamokat rendeznek és táncoktatás is folyik, valamint működik a hindu templom is.²⁸

Önálló hindu templom

Az OM Visva Guru Díp Hindu Mandir, a Maháprabhudzsí, az egyetemes guru hindu vallási közösség és szellemi iskola hindu temploma Budapest IX. kerületében található.²⁹

A Tan Kapuja főiskola

A buddhista főiskola nem kötődik szorosan a mai Indiához. A buddhizmus Indiában keletkezett, de az első évezred vége felé már nagyrészt kiszorult onnan és világvallássá vált. Ezért – a jelen írás szűk keretei között – nem kerül sor a főiskola részletes ismertetésére, csupán a legfontosabb néhány adatot említem. 1991-ben alapították, alap- és mesterképzést kínál, eddig több mint kétszázan szereztek a főiskolán diplomát. Magasan képzett nyelvészek és egyéb tudósok oktatnak számos szakágban.³⁰

A Bhárata Kultúrtér

Budapesten, 2012 elején nyitották meg az indiai nagykövet és egy krisnás szerzetes jelenlétében ezt a magát „ásramnak”, remetelaknak nevezett intézményt, amelynek célja

a szellemi és lelki gyarapodás, a megbékélés, elmélyülés biztosítása a jóga, a tánc segítségével azoknak, akik odalátogatnak. Tanító, guru nélkül nincs ásrám, így ennek a szervezetnek is van egy olyan mestere, aki eddig száznál is több ásrámot hozott létre a világon. Az ásrámok célja, hogy lakóit a lelki ösvényen kivezesse az anyagi lét sűrűjéből. Mindezen lelki célok mellett a budapesti intézmény éttermet tart fenn és üzleti tevékenységet is folytat.

(Indiai hatás az oktatásban) Magyarországon két oktatási intézmény működik indiai ihletés alapján. Az egyik a pécsi **Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, Magyarország és egyben Európa első roma nemzetiségi, érettségit adó intézménye**, melyet a Gandhi Alapítvány 1994-ben hozott létre. A ma már sikeres intézményben 340 férőhelyes kollégium van, amely kiegészül könyvtárral, olvasóteremmel, számítógépekkel, 10 tanteremmel, 6 csoportszobával, egy kézműves teremmel, 3 közösségi helyiséggel és egy sportcsarnokkal. A jól felszerelt, kényelmes, igényesen kialakított 3–4 ágyas kollégiumi szobákba a dél-dunántúli régióból, esetenként azon túlról érkeznek gyerekek. A képzés befejezésekor a tanulók érettségi vizsgát tesznek, ezt követően felsőfokú oktatási intézményekbe, illetve felsőfokú szakképzésre jelentkezhetnek. Tanulmányaik során a diákok angol, német, valamint beás és lovári nyelvekkel ismerkedhetnek meg, s ezekből 4 év alatt nyelvvizsgát tehetnek.³¹ Ennek az iskolának nincs vallási kötődése Indiához, hanem M. K. Gandhi példáján, aki a legjobban elnyomott indiai néprétegek felemelésén munkálkodott, itt is a leghátrányosabb helyzetű magyarországi lakosoknak, a cigányságnak kíván segíteni világi iskolai keretek között.

A másik iskola is indiai ihletésű, de buddhisták, a Dzsaj Bhím Triratna Buddhista Közösség tartja fenn, ez a **Dr. Ámbédkar Gimnázium, Szakképző Iskola, Speciális Szakiskola és Általános Iskola**, amelynek székhelye Sáta, de Sajókaza néven lett ismertebb. Tíz helyen tart fenn különböző típusú iskolákat, főként Borsod megyében a legelmaradottabb cigány közösségek számára. 2007-ben alapította Derdák Tibor szociológus és Orsós János pedagógus a Dzsaj Bhím Buddhista Közösség támogatásával. E közösség úgynevezett második esély-iskolákat működtet borsodi kistalváiban, egyebek között Sajókazán, Hegymegen, Sátán. A Dr. Ámbédkar iskola azzal a misszióval tevékenykedik, hogy érettségit adjon azoknak a reménytelenségben élő romáknak, akiknek esélyük sincs középiskolai oktatásban részt venni. és már több évfolyama végzett sikerrel. Zömében általános iskolákat és szakiskolákat tart fenn, de van két gimnáziuma is. A megnevezésben szereplő név és a buddhista kapcsolat némi magyarázatra szorul. Dr. Bhímraó Rámdzsi Ámbédkar³² volt az első érinthetetlen indiai, aki egyetemi diplomát és tudományos fokozatot szerzett Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban, és ő volt a független India alkotmányának egyik fő szövegezője, egyetemi tanár, majd az első független indiai kormány igazságügy-minisztere. Ő volt az, aki sorstársainak, az indiai lakosság mintegy 17-20%-át kitevő érinthetetleneknek azt javasolta, hogy a hindu kasztrendszer elnyomásától úgy szabadulhatnak meg, ha áttérnek a buddhizmusra, amely nem ismeri el a kasztrendszert. Ő volt az is, aki Gandhival szemben – aki az érinthetetleneket isten gyermekeinek nevezte – kijelentette, hogy azok egyszerűen csak dalitok, azaz elnyomottak. Az Ámbédkar nevével fémjelzett buddhista közösség a Gandhi Gimnáziumhoz hasonlóan nem valamiféle indiai vallást képvisel, hanem egy társadalmi eszmét, a rendkívül hátrányos helyzetűek felemelését célozza. Nem véletlen tehát, hogy itt a leginkább elmaradott és mélyszegénységben élő falvakban

kínál ez az oktatási intézmény képzést és általa kitérésre lehetőséget a cigányoknak³³. És talán az se véletlen, hogy időnként támadások érik³⁴ (egyebek között jobbikos képviselők részéről is), mert vélhetően nem éri el a közoktatás színvonalát az a képzés, amit ezek az iskolák szerény eszközeikkel nyújtani tudnak. Ugyanakkor a buddhista közösség eddig mintegy egymilliárd forintnak megfelelő támogatást biztosított az iskolának. Mára már különféle pályázatok (pl. TÁMOP) révén jut fejlesztési forrásokhoz.

(*Indiai művészet*)

Tánc

A magyar közönség mindig nagy érdeklődéssel töltötte meg a színháztermeket, valahányszor indiai művészeti együttesek érkeztek vendégszereplésre. Gyakorlatilag mind a négy klasszikus indiai táncot többször bemutatták kitűnő együttesek és olykor különleges csoportok is jöttek, még a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején, egyebek között a cshau maszkos tánc képviselői, és most, 2013-ban ismét itt járt egy ilyen együttes, a szentendrei skanzenben léptek fel. A varázslatos kosztümök, kifejező smink, ékszerek, a különleges (legalább 108 féle) kézmozdulat, a dinamikus lábmunka és a táncban elmesélt történetek-érzelmek a nézőkre nagy hatást gyakorolnak. A táncokat zömmel táncosnők adják elő és a műsorszámok alapvetően szólótáncból állnak. Az idők folyamán akadtak fiatal magyar nők, akik elhatározták, hogy elsajátítják egyik-másik irányzatot, elmentek Indiába, és alávetették magukat a kemény gyakorlásnak egy-egy mester irányítása alatt. Figyelemre méltó néhány magyar művésznő, akik mára világhíró indiai táncosok lettek.

A **Sivasakti Kalánanda**³⁵ **Táncszínházat** 1997-ben Somi Panni alapította, de ő maga már 1991 óta tanított indiai táncot. Somi Panni az ELTE-n indológia szakot végzett, majd kiment Chennaiba (Madrasz), ahol a világ legelismertebb táncakadémiáján tanulta a klasszikus *bhārata natjam* táncstílust, majd három esztendő után még évekig visszajárt India különböző neves iskoláiba táncstudása tökéletesítése céljából. Kiváló táncosként vonzotta a magyar lányokat, akiket megtanított erre a műfajra, majd létrehozta táncszínházat, ami azért is különleges, mert a hagyományos formát, az egyetlen táncosnőt szerepeltető műfajt termékenyen továbbfejlesztette úgy, hogy egyszerre több táncost foglalkoztat történetek előadására, és ebben közelített az európai balett műfajához. Nemzetközi elismertségre tett szert, és együttese ma állandó kilenc taggal rendelkezik.

*Bittner Mírnaksí Dóra*³⁶ tanulta 1997 óta a *bhārata natjamot*, először Budapesten, majd Dél-Indiában, és nagy sikerű indiai bemutatkozása után kapta a „Halszemű” istennő, Siva isten hitvesének indiai nevét. Bittner Dóra azóta járja a világot és kreatívan – Somi Pannihoz hasonlóan – továbbfejlesztette ezt klasszikus indiai táncot, valamint 2008-ban elkészítette Magyarországon az első *bhārata natjam* táncfilmet *Jantra* címmel.

*Gulyás Ildikó*³⁷ is négy éven át tanulta Dél-Indiában a klasszikus táncot, a *bhārata natjamot*. Gulyás Ildikó Budapesten tanítja ezt a táncműfajt.

*Mladonyicky Edit Aditi*³⁸ Indiában azt az ugyancsak klasszikus *odisszi* táncot tanulta meg, amelyet eredetileg a magyar származású régész-indológus, Fábri Károly³⁹ rekonstruált. 2003 óta tart táncanfolyamokat és világhíró művész lett.

A teljesség igénye nélkül említendő *Béky Magdolna*, aki a rendkívül erőteljes, és általában férfiak által táncolt keralai műfajt, a *kathakalit* sajátította el és mutatja be Magyarországon. *Séra Zsuzsanna* a negyedik klasszikus indiai táncot, a *kucsipudit*

tanulta meg Indiában és ebben a műfajban tart bemutatókat. Ezzel gyakorlatilag mind a négy irányzatnak vannak Indiában tanult és kiválóan képzett reprezentánsai.

Az indiai tánc, tekintet nélkül arra, hogy melyik irányzatról van szó, *minden esetben* indiai mitológiai történeteket mesél el, és ezek a történetek kivétel nélkül a hinduizmus hagyományait, szellemiségét és értékrendjét közvetítik a nézőnek, közvetkezésképpen vallásosak. Annál is inkább, mert a táncok tekintélyes része eredetileg templomi tánc volt és bizonyos régióktól eltekintve nem a világi közönség szórakoztatását célozta. A magyar néző azonban nem ismeri ezt a vallási hagyományt, számára talán csak szép látványosság az indiai tánc, lényegét tekintve azonban a test mozgásának segítségével vallásos üzenetet közvetít.

Indiai zene

Az indiai zene magyarországi bemutatása és elterjesztése *Kozma András* nevéhez fűződik, aki 1980-tól tanult Indiában egyebek között olyan világhírű szitár mesterektől, mint a néhai Ravi Shankar. Kozma már korábban is tanulta az indiai zenét, és 1976-ban megalapította a máig létező *Kalkutta Triót*. Fáradhatatlan koncertező művész, a világ élvonalában játssza az indiai klasszikus zenét, több mint 3000 koncertet adott kiemelkedő muzsikuskok társaságában. A Magyar Rádióban előadás-sorozatot tartott az indiai zenéről, amelynek legavatottabb magyarországi képviselője. Mellette sokan tanultak meg játszani különböző indiai hangszeren és rendszeresen lépnek fel itthon és külföldön. Napjainkban már nem számít különlegességnek, hanem a magyar zenei élet része lett Kozma András és együttesének, illetve más, indiai zenét játszó magyar művészeknek a rendszeres fellépése.

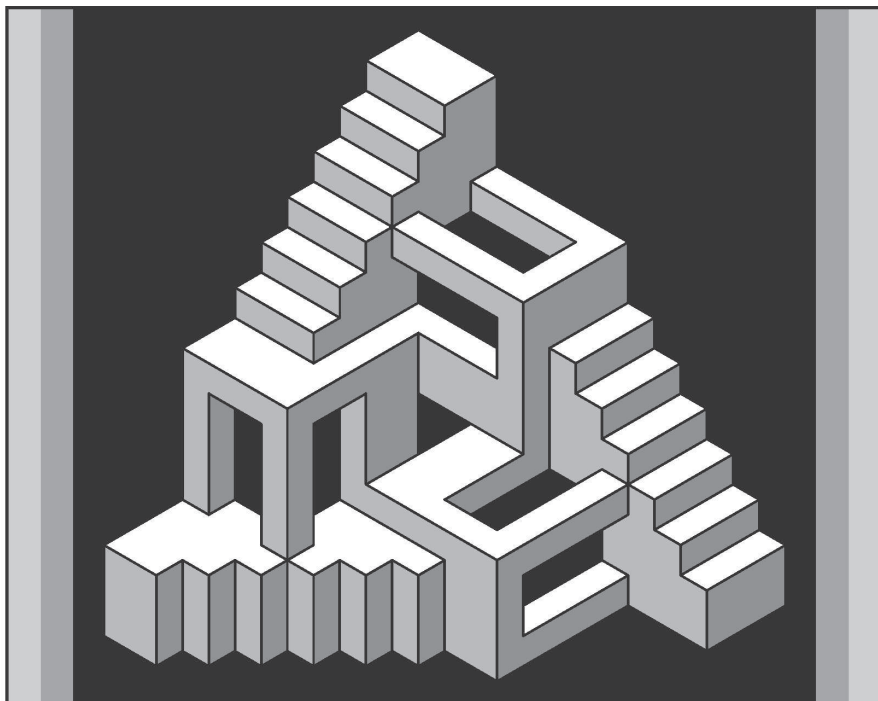
(*Összefoglalás helyett*) Ebben a rövid írásban nem esett szó az indiai konyha elterjedéséről, a hennafestésről, a különféle Ázsia-boltok indiai kínálatáról és sok minden egyébről se, ami negyed százada még nem volt jelen a magyar kulturális és üzleti kínálatban. A folyamat, amit ez a tanulmány bizonyos csomópontokkal kívánt felvázolni, nem csupán az általános globalizálódás része, hanem az indiai nagyhatalmi törekvések szellemi exportjának megnyilvánulása is. Örömteli dolog látni a kulturális élet mind színesebbé, változatosabbá válását, ahogy számunkra kinyílt a világ. Mégis, ez a gazdagodás felvet bizonyos kérdéseket. Egyebek között a tájékozatlanságát is, hogy amikor megtelik egy terem nézőkkel, akik megcsodálnak egy indiai táncbemutatót, vajon mit értenek meg abból, amit a kétségtelenül esztétikus és egzotikus előadás közölni kíván. Hasonlóképpen kérdéses, hogy akik rendszeresen jógáznak, mert azzal számottevően javítják fizikai és mentális állapotukat, vajon tisztában vannak-e a jóga filozófiai háttérével, azzal, ami homlokegyenest szemben áll mindazzal, amit az európai kultúra értékrendjének és gondolatiságának ismerünk és fogadunk el, mint mindennapi életünk keretét. Vélhetően, ahogy a neves indológus, Wendy Doniger amerikai tapasztalatai alapján összegzi, ez a hagyomány olyan pszicho-fizikai gyakorlatokat kínál és az időnként idelátogató jógamesterek személyében olyan karizmatikus figurákat jelent meg, amelyek nincsenek jelen a megszokott európai vallásokban.⁴⁰ Feltételezhetően az indiai kultúra, a meditációs gyakorlatok spiritualitása is nagy hatással van mindazokra, akik éppen a lelkiiséget keresik és eddig a saját kultúrájukban nem, vagy nem kielégítően találták meg. Az is kérdés, hogy akik elmennek egy természetgyógyászhoz és alávetik magukat valamiféle ájurvédikus kezelésnek, masszázsnak, mennyire hagynak fel azzal, hogy valós fizikai panaszokkal akár csak a családorvosukhoz forduljanak. És alapvetően

ott az a kérdés is, hogy vajon a hivatalos Indiának mi a célja azzal, hogy támogat mindent, ami az indiai kultúra és ezen belül az értékrend világméretű elterjesztését szolgálja. A varázslatos tánc, zene, masszáz, jóga és a hivatalos India alkotmánya maga is elfedi azt az indiai valóságot, hogy a világ második legnépesebb országában százmilliók a nyomorszint alatt élnek, akiket egyebek között a hivatalosan nem létező, de annál erőteljesebb kasztrrendszer szorít a magasabb kasztbliek társadalma alá. Arról se hall a magyar közönség, hogy a muszlim népességet¹¹ hátrányosan megkülönböztetik és zaklatják, időnként valóságos népirtást hajtanak végre közöttük és idegennek tekintik őket Indián belül, hogy a keresztényeket brutálisan üldözik és ők nem ritkán gyilkosság áldozataivá is válnak. A nukleáris hatalom, a gyorsan fejlődő gazdaság, a siker hangsúlyozása mellett nem esik szó az indiai erőszakról, a környezet pusztításáról, a mintegy 70 milliós törzsi népesség életvitelét biztosító területek kisajátításáról, és főleg arról nem, hogy a hindu India milyen mértékben törekszik azonosítani a nemzetet a vallással. Ez azonban egy másik tanulmány tárgya lesz.

JEGYZETEK

- * A cikk megjelenése az Európai Unió támogatásával, a TAMOP 4.2.1. B-11/2/KMR-2011-0002 sz. (A tudományos kutatások kibontakoztatása a PPKE-n c.) projekt keretében valósult meg.
- 1 Mindezen adatok tételes felsorolása, illetve a sokoldalú kapcsolatok szöveges ismertetése megtalálható: *Indo-Hungarian Ties. A Journey in Time*. Published by Embassy of India, March, 2013. Kétnyelvű kiadvány. 396. o. Illetve további adatok található a budapesti Indiai Nagykövetség honlapján.
 - 2 [Szerkesztői megjegyzés – Bár többen szorgalmazták az ejtés szerinti írást: hindi, mi maradunk az akadémiai helyesírás jelenlegi ajánlásánál. Ugyanígy Gandhi (ejtsd: Gándhi) és Tagore (ejtsd: Tagór) nevének írásában is ezt követtük. Az egyéb „angolosan” is írható szavak esetében a szerző a kiejtés szerinti átírást használta: pl. Bhaktivédánta / Bhaktivedanta.]
 - 3 Patandzsali: *Az igázás szövege*. Fordította és magyarázatokkal ellátta: Farkas Attila Márton és Tenigl-Takács László. A Tan Kapuja, Budapest, 1994.
 - 4 Angolos átírás, ahogy ő maga használta.
 - 5 Stádium, Budapest, 1942.
 - 6 Vigh Béla: A jóga Magyarországon. In: *India magyar szemmel*. Indiai Nagykövetség, Budapest, 1987, 49–52.
 - 7 <http://www.yoga.hu/magyar-joga-tarsasag-tortenete.php> Letöltés: 2013.06.17.
 - 8 http://www.sivananda.hu/sivananda_jogakozpont_budapest.php Letöltés: 2013.06.14.
 - 9 Eredeti jelentése: remetelak.
 - 10 A 404 oldal terjedelmű mű ajánló szövege a Sivananda Jógaközösség honlapján a következő: „Az író számos rejtelmet tár fel előttünk művében: a világegyetem eredetét és működését, az élet és a tudatosság fejlődését, a természet és az emberiség kapcsolatát, az emberi élet természetét és célját, a boldogsághoz vezető utat, s mindezt úgy, hogy számításba veszi az ősi védikus és görög bölcsességeket és a modern tudomány felfedezéseit.”
 - 11 <http://www.astanga.hu/Site/Kezdoalap.html> Letöltés: 2013.06.14.
 - 12 <http://www.mandalajoga.hu/tanfolyamokrol.htm> Letöltés: 2013.06.15.
 - 13 A szó jelentése ebben az összefüggésben: 'az elme térképe'.
 - 14 http://www.satyananda.hu/joga_kapcsolat.html Letöltés: 2013.06.17.
 - 15 <http://amritajoga.hu/> Letöltés: 2013.06.15.
 - 16 A dél-indiai B.K.S. Iyengar által kifejlesztett, „kutatásokon alapuló” irányzat, amely mindenki számára érthető és hozzáférhető.
 - 17 http://www.kundaliniyogabudapest.com/classes_hu.html#bookmark1 Letöltés: 2013.06.15.
 - 18 Akár anyyi is, mint egy szerényebb egyetemi szakon a féléves tandíj.
 - 19 Sankara (1996): *A brahma-szútra magyarázata*. Ford. és a jegyzeteket írta: Ruzsa Ferenc. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
 - 20 Sankara (1996): *A védánta filozófiája*. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest.
 - 20 Duka Tivadar: Az orvosi tudomány állása Kelet-Indiában. *Orvosi Hetilap*, 1961. 18. sz. 353–358.
 - 21 Létezik egy harmadik is. A Szusruta-szöveg szerkesztését és rendezését vélhetően Nágárdzsunának

- tulajdonítják. A gyűjtemény mintegy 700 gyógynövényt ír le. Maga Nágárdzsuna a Kr. u. 150–250 közötti időszakban élhetett, ájurvédikus orvos és buddhista filozófus volt, egy külön buddhista irányzat megteremtője.
- 22 Feljegyzések szerint a korai időkben boncoltak is, de részben téves módszerrel, részben bizonyos szokások és hagyományok miatt ezzel a gyakorlattal később felhagytak.
- 23 www.garuda.hu, www.ayurveda.hu, www.ayurvedacoordination.eu Letöltés: 2013.06.16.
- 24 <http://www.calendula.hu/Rolunk/Bemutakozas/BEMUTATKOZAS> Letöltés: 2013.06.16.
- 25 <http://krisna.hu/> Letöltés: 2013.07.1.
- 26 A hatalmas indiai kocsi-fesztivált hagyományosan a kelet-indiai Puriban tartják meg, amikor Visnu isten felöltöztetett szobrát szekerekre téve körbeviszik.
- 27 A mai hinduizmus két fő ága: Visnu követői, a vaisnavák és Siva követői, a saivák. Magyarországon az előbbi van jelen.
- 28 <http://nandafalva.hu/bevezeto.htm> Letöltés: 2013.06.15.
- 29 <http://www.mandir.hu/> Letöltés: 2013.06.15.
- 30 <http://www.tkbh.hu/> Letöltés: 2013.06. 15.
- 31 <http://gandhi.dravanet.hu/> Letöltés: 2013.06.16.
- 32 1891–1956.
- 33 <http://www.kir.hu/intezmeny/intreszl.asp?om10kod=201035> Letöltés: 2013.06.16.
- 34 http://nol.hu/lap/mo/20111213-miert_zaklatjak_a_dr_ambedkar_iskolat_ Letöltés: 2013.06.16.
- 35 A művészetek szent helye.
- 36 <http://www.bharatanatyam.info.hu/bittner-meenakshi-dora.php> Letöltés: 2013.07.02.
- 37 <http://www.nadantam.hu> Letöltés: 2013.07.02.
- 38 <http://indiaitanc.lap.hu/> Letöltés: 2013.06.16. A külön nem jelölt táncosokról ezen a honlapon található információ.
- 39 1899–1968.
- 40 Doniger, Wendy: *The Hindus*. Oxford University Press, London, New York stb. 2009, p. 651.
- 41 Az Economist 2013. áprilisi becslése szerint mintegy 177 millió embert, az indiai népesség mintegy 14,6%-át alkotják, de hivatalos adat nincs, India a 2011-es népszámlálás adatai között nem ismerteti a vallási összetételt.

Kapcsolatok és választások

Közösségi integráció vegyes és kettős etnikai összetételű iskolákban (esettanulmány)

(BEVEZETÉS) Napjaink Magyarországnak több jelentős nehézséggel kell megküzdenie, melyek közül egyeseket rövidtávon hatékonyan lehet kezelni, ám vannak olyanok, amelyeket nem lehet egyik napról a másikra megoldani, és komoly erőfeszítések árán lehet csak eredményeket elérni. Ehhez a kérdéskörhöz tartozik a cigány kisebbségi közösségek problémáinak kezelése, megoldása, az életkörülményeiken történő javítás szándéka is. Évtizedes, sőt évszázados kérdés ez, amely szerteágazó vizsgálódásokra ad lehetőséget. Esettanulmányunkban egy ilyen szempontot kívánunk körüljárni, méghozzá az általános iskolai integráció témakörében végzett kutatásunkra alapozva.

Kutatásunkhoz az ötletet a 2012 tavaszán, a Baranya megyei Véménden, a kisebbségpolitika mesterszak keretében szervezett terepgyakorlati munka adta. A májusi terepgyakorlat során lehetőségünk volt a helyi általános iskolában szociometriai módszerrel kutatást végezni. Az intézmény különlegessége, hogy integrált oktatási programot valósít meg. Ez azért rendkívül fontos, mert a település kifejezetten vegyes nemzetiségi-etnikai összetételű: svábok, szlovákok, székelyek és cigányok is lakják. Az egymás iránt toleráns, a másságot elfogadó és a hatékony együttélésre képes közösség kialakításának pedig sarokköve a megfelelő oktatási módszer alkalmazása, amit a véméni iskola sikeresen meg is valósít. Célunk volt annak vizsgálata, hogy a valóságban teljesül-e az integrált oktatás, és milyen pozitív hozadékaik vannak a tanulóknak (és ilyenformán a falu lakosainak) egymással kialakított kapcsolataiban. Az iskolán belül két korcsoport (egy negyedikes és egy nyolcadikos osztály) kapcsolati struktúráját vizsgáltuk. Hipotézisünk az volt, hogy az életkor előrehaladtával egyre nagyobb szerepet játszik az egymás közti rokonszenvi választások kialakulásában az etnikai hovatartozás kérdése. Arra is számítottunk továbbá, hogy minél színesebb egy település, illetve egy iskola etnikai palettája, annál toleránsabb és integráltabb közösségekre fogunk találni.

E két hipotézis tesztelése érdekében négy további kistelepülés általános iskoláját vontuk be kutatásunkba. Megvizsgáltunk egy Véméndhez hasonló nagyságú, gazdasági státusú és etnikai megoszlású települést, ahol integrált programú általános iskola működik (a Baranya megyei Szalánta); egy tisztántúli, kettős etnikumú, magyar-cigány összetételű községet, ahol az iskolának nem szerepel az integráció a pedagógiai programjában (Tiszaroff Jász-Nagykun-Szolnok megyében); illetve két olyan cigányok és magyarok lakta települést is, ahol integrált program szerint működő általános iskolát találunk (a Tolna megyei Bába és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található Hejőkeresztúr).

A kérdéskör hatékonyabb vizsgálata érdekében tekintettünk át a releváns szakirodalmak közül néhányat, amelyek segítségével képet alkothattunk első lépésben a magyarországi kisebbségek – jelenleg átalakulóban lévő – oktatási rendszerben történő megjelenéséről, érvényesüléséről (többek között Fehérvári–Imre–Tomasz 2011; Vágó–Simon–Vass 2011). Másodsorban az – iskolai – integráció és szegregáció fogalmi keretébe nyertünk betekintést, főként Ladányi (2011), Feischmidt–Vidra (2011) és Vargáné Mező (2006)

alapján. Az integráció hazai jogszabályi háttéréről Kálmán (2010) és Magyar (2003) írása alapján tájékozódunk, míg maga az Integrált Pedagógiai Rendszer hatékonyságáról, eredményességéről Kézdi-Surányi (2008) elemzése alapján alkothattunk átfogó képet. A magyarországi cigányság iskolázottságáról, az oktatási rendszerben leküzdendő akadályairól bőséges irodalom áll rendelkezésünkre. Ezekből alapvető fontosságú Kemény–Janky–Lengyel (2004), Havas–Kemény–Liskó (2002), Kertesi–Kézdi (2009) és Havas–Liskó (2005) művei. Mindezekből általánosan levonható következtetésként elmondhatjuk, hogy bár az elmúlt évtizedekben emelkedett a cigány közösségek iskolázottsági szintje, a különbség fennmaradt a társadalom egészének iskolázottságához viszonyítva, ezáltal a munkaerőpiacon való tartós elhelyezkedésük is akadályokba ütközik. Az oktatási rendszer emellett nem képes valódi felemelkedést elérni a sokszor nehéz sorsú gyermekek oktatásával, nevelésével, segítségével, amelynek háttérében komplex esélykülönbségeket növelő tendenciák húzódnak meg.

Rátérve magára a kutatásra: az általunk alkalmazott módszer a Mérei Ferenc-féle többszemponútú szociometria volt. Ezt többek között azért gondoltuk megfelelő eszköznek, mivel a mikroszociológia tartományát teszi a vizsgálódás középpontjába, így az adott kiscsoportokról, esetünkben osztályközösségekről kaphatunk átfogó képet. A mikroszociológiai tartomány tulajdonképpen az a szféra, ahol az egyének a társadalom által sugárzott előítéleteket, sztereotípiákat és értékrendszereket elsajátítják, és beépítik saját viszonyrendszerükbe (Mérei 1988). Ezzel, hogy mind az egyénekről, mind a kiscsoportok működéséről képet alkothattunk, közelebb kerülhetünk ahhoz a kérdéshez is, hogy hol – nem – romlik el a kapcsolat a kisebbségi és a többségi társadalom képviselői között.

A vizsgálati eszközünk ennek megfelelően egy 17 kérdésből álló kérdőív volt, amely kérdésekre minden esetben legfeljebb három osztálytársuk nevével válaszolhattak a megkérdezett tanulók. A kapott eredmények az adott kiscsoportoknak négy aspektusáról nyújtanak információt: a kapcsolatok struktúrájáról (ezt képezi le a szociogram, a kapcsolatok „térképe”), a csoport légköréről, a csoportban uralkodó norma- és értékrendszerről, illetve a csoport szereprendszeréről és hierarchiájáról. A megjelenő négyféle kritérium pedig a következő: rokonszenvi, funkció jellegű, képességi és népszerűségi.

Az említett öt település (Véménd, Szalánta, Bába, Tiszaroff és Hejőkeresztúr) általános iskoláinak negyedik és nyolcadik osztályaiban vettük fel a kérdőíveket. Összesen 173 tanulóval végeztük el a vizsgálatot. Ebből 87-en negyedikesek, 86-an pedig nyolcadikosok voltak. A mintában a lányok létszáma 88, a fiúké pedig 85 fő volt.

Kutatásunk szempontjából döntő fontosságú volt a tanulók etnikai származásának vizsgálata. Az öt iskolában előzetes várakozásainknak megfelelően a következő etnikumokkal, nemzetiségekkel találkoztunk: bosnyákok, cigányok, horvátok, svábok, székelyek és természetesen magyarok. A 173 főből 68 fő volt cigány származású (ebből 34 lány és 34 fiú), 11 fő sváb származású (5 lány és 6 fiú), 2 fő székely származású (1 lány és 1 fiú), egy lány sváb-székely származású, egy lány és egy fiú sváb-cigány származású, egy lány bosnyák-cigány származású, 3 horvát származású (2 lány és 1 fiú) és 85 fő magyar származású (44 lány és 41 fiú).

A kérdőívek felvétele mellett a vizsgált osztályok osztályfőnökeivel illetve az iskolaigazgatókkal is végeztünk interjúkat, amelyek segítségével próbáltunk még tisztább képet alkotni a kiscsoportok működési mechanizmusáról. Az interjúk jelentőségét növeli, hogy a számunkra legfontosabb adatoknak, azaz a tanulók etnikai származásának ismerete az osztályfőnököktől és az iskolaigazgatóktól származik, akik a kis létszámú közösségek révén jól ismerik a tanulókat és családjaikat, és minden esetben azt a származási adatot ismertették velünk, amit a tanuló és családja saját magára nézve érvényesnek érez, bevall.

Mivel számunkra a kisebbségi vonatkozás bírt információval, ezért magyar nemzetiségűnek csak abban az esetben kódoltunk valakit, ha mindkét szülője magyarnak vallotta magát, míg ketős etnikumúnak csak akkor, ha mindkét szülő valamely kisebbséghez tartozónak vallotta magát. A „magyar” származás alatt ebben az esetben azt értjük, hogy sem a tanuló, sem pedig a szülei nem tartoznak egyik kisebbséghez sem. (Ezzel természetesen nem azt akarjuk állítani, hogy a valamely kisebbséghez tartozók ne lennének „magyarok”, magyar állampolgárok.)

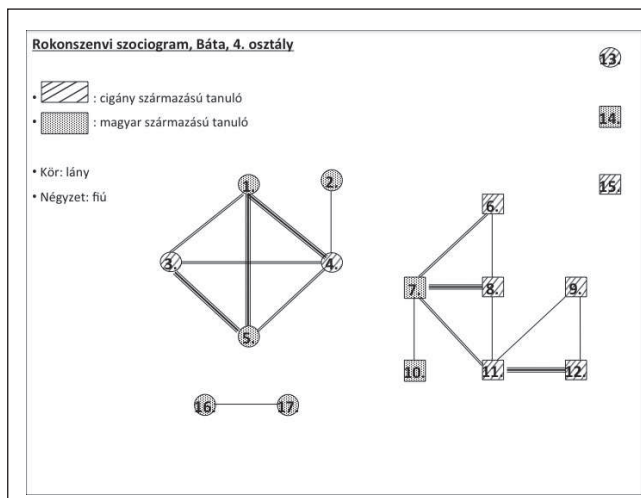
Szeretnénk kiemelni, hogy a kutatás nem reprezentatív, csupán egy esettanulmány, amely egyfajta látéleletet nyújthat a különböző etnikumok együttélési, együttműködési képességéről, és az egymással kialakított kapcsolataik elrendeződéséről. A kis létszámú osztályközösségek nem engednek messzemenő következtéseket levonni, azonban az adott mikrocsoportra érvényeseket mindenképpen, főleg annak fényében, hogy a makrotársadalmi hatások – mint ezt már említettük – e mikromilió közegén keresztül épülnek be az egyéni percepciókba, így alapvető fontosságú hatással bírhatnak az etnikumközi kapcsolatok alakulására is.

A következő oldalakon bemutatjuk a kapott szociogramokat, és részletesen ismertetjük az egyes osztályok kapcsolati hálójának felépítését, valamint a hálók struktúráldásában megbúvó egyéb háttérinformációkat. (A szociometriában használatos Mérei-féle szerkezeti és kohéziós mutatószámokat kiszámoltuk ugyan, de az egyes osztályok elemzéséhez nem írtuk le őket számszerűen, mert ilyen kis létszámú osztályközösségek esetében a mutatók értékei egyrészt félrevezetőek lehetnek, másrészt pedig önmagukban nem magyaráznak kielégítően. Ezért célszerűbbnek találtuk az osztálystruktúrák szöveges értelmezését, amely sokkal árnyaltabb és részletesebb elemzésre ad lehetőséget, és sokkal érthetőbb is.)

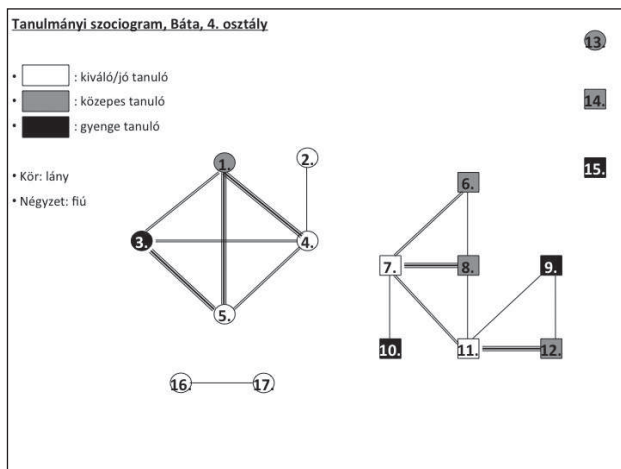
(AZ EGYES OSZTÁLYOK JELLEMZÉSE)

Báta¹

(A bátai negyedik osztály jellemzése) A bátai iskola negyedik osztályának létszáma 17 fő, melyből 9 fiú és 8 lány. A szociogramon is jól látható, hogy az osztályban – a várakozásoknak megfelelően – az elsődleges csoportszervező tényezőnek a nem tekinthető:

Két nagyobb közösség fedezhető fel az osztályon belül: egy lányokból és egy fiúkból álló. A közösségekben a kölcsönös rokonszenvi kapcsolatok alapján három tanuló szorult a perifériára. Érdekes, hogy közöttük egy cigány lány, egy cigány fiú és egy magyar fiú található. A két nagy csoporttól különállva helyezkedik egy pár, amelyet két magyar lány alkot. A tanulmányi helyzetüket figyelembe véve ők mindketten jó tanulónak számítanak, amely lehet „csoportszervező” erő esetükben:

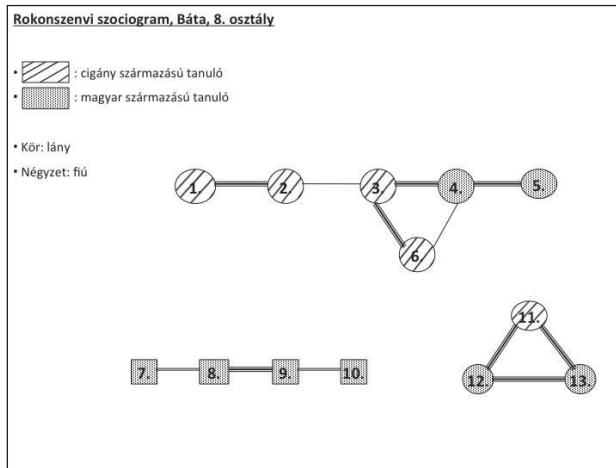

Ez azonban nem determináló, ugyanis az öt lány alkotta, egy kivételével szoros kapcsolatokat rejtő lány csoport tagjai között is van három jó tanuló. Az osztály ezen felének integráltságát mutatja, hogy köztük éppen egy cigány származású lány az, aki központi szerepet tölt be, mivel csak neki van négy másikukkal is kapcsolata – és nem melleleg jó tanulmányi eredményekkel is büszkélkedhet. Az öt lány között még egy cigány háttérrel rendelkező található, akinek szintén szoros kapcsolatai vannak a kiscsoport tagjaival. Szintén az integráltságot demonstrálja az a megállapítás, miszerint az öt lány között talá-lunk közepes és gyengébb tanulmányi eredményeket mutató tanuló is, akik ezek alapján gond nélkül integrálódtak a közösségbe.

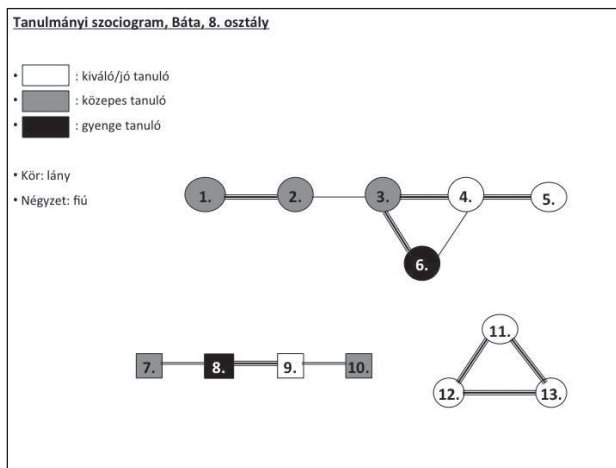
A fiú csoportnak hét képviselője van, igen komplex alakzatot alkotva. Szintén integráltnak tekinthetjük, annak ellenére, hogy csak két magyar fiú található közöttük, és egyikőjüknek csupán a másik magyar fiúval van kapcsolata. Azonban a másik magyar fiú van az egyik kulcspozícióban, aki ugyanúgy jó tanuló, mint az a cigány fiú, aki a másik, talán még fontosabb kulcspozícióban található a fiúk csoportján belül. A hét érintett fiúról elmondhatjuk, hogy tanulmányi eredmények alapján szintén integráltnak tekinthetők, hiszen vegyesen vannak közöttük a gyengébb, közepes, illetve a jó képességű tanulók.

Az osztályfőnök elmondása szerint összetartó, jó közösséget alkotnak a gyerekek, bár meglehetősen nyüzsgősek; a bajban azonban képesek az összefogásra. Az etnikai különbségtétel nem jellemző az osztályban, amire következtethetünk a szociogram alapján is. A hierarchiát inkább az külsőségek, az anyagiak determinálják, ami alapján ugyanaz a központi figurája van az osztálynak, mint a viselkedés alapján – ez a szociometriai vizsgálat gyakorisági táblázatából is egyértelműen lezűrhető.²

(A bátai nyolcadik osztály jellemzése) A bátai nyolcadik osztályban 13 tanuló folytatja tanulmányait, közülük 9 lány és 4 fiú. Az osztály szociogramja az előzőekkel szemben nem mutat olyan szinten komplex képet:

Pozitívum azonban, hogy nincsen marginalizálódott tagja az osztálynak, többé-kevésbé mindenki be van vonva a közösségbe. Csúpan négy fiú található az osztályban, ráadásul mindegyikük magyar származású, így adódott, hogy ők egymással ápolnak közelebbi kapcsolatokat. Azonban érdekes lehet, hogy kis létszámuk ellenére „csak” egy láncot alkotnak, tehát nincsen mindegyiküknek kölcsönös rokonszenvi kapcsolata egymással. Bár ők egymással vannak jobb kapcsolatban, érdemes megjegyezni, hogy tanulmányi eredményeiket figyelembe véve vegyes társaságot alkotnak:

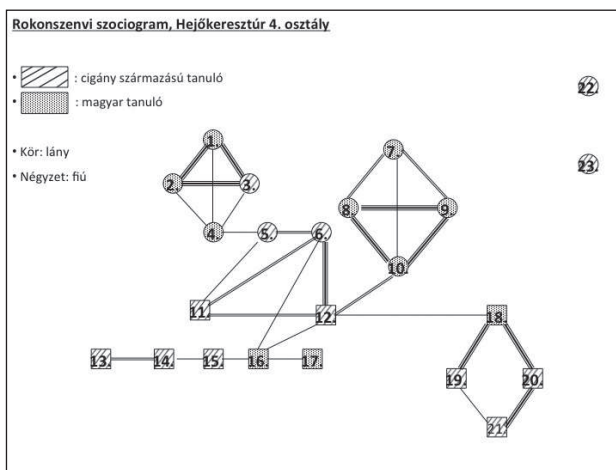
A szociogram alapján a lányok két alakzatba rendeződnek. Van egy háromszög, amelynek egy cigány és két magyar származású tagja van, viszont mindhármuk jó tanulmányi eredménnyel rendelkezik, ami okozhatta „különállásukat” a másik lányok alkotta csoporttól. Ezt a másik csoportot hat lány alkotja, köztük két magyar és négy cigány származású lánnyal. Egy cigány lányt leszámítva láncba rendeződtek, a kulcspozícióban egy jó tanuló magyar lánnyal, aki a többiekhez kapcsolja a másik, szintén jó tanuló magyar lányt. Integráltság tekintetében tehát itt felfedezhetőek pozitív vonások, bár nincsen annyi tanuló között kölcsönös kapcsolat, mint azt a negyedik osztályban tapasztalhattuk.

Leszűrhetjük tehát a következtetést, miszerint nincsen meghatározó csoportösszetartó erő, aminek következtében nehezen mozgósítható a közösség. Amellett, hogy stabil közvélemény nehezen alakulhat ki hasonló közösségben, ahol több kisebb csoportra oszlik az osztály, könnyen befolyásolhatóakká is válhatnak.³

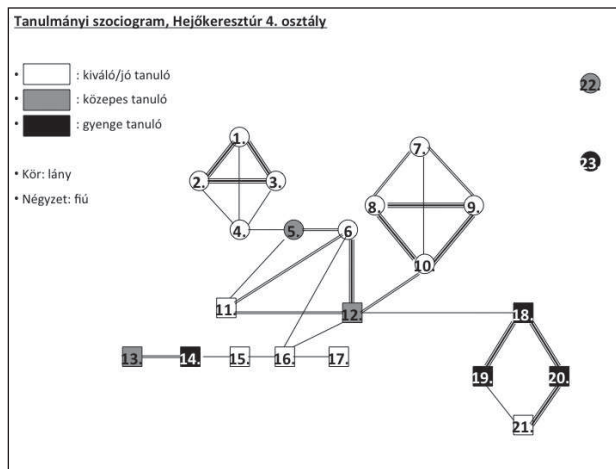
Mindezekkel szemben az osztályfőnök véleménye szerint jó érzés az osztályban tanítani, jó közösséget alkotnak a gyerekek. Középponti figurának két olyan lányt említett, akik a szociogram alapján inkább a periférián helyezkednek el. Az osztálybeli hierarchiát a közösség többségét alkotó lányok körében a kinézettel, dekoratív megjelenéssel szoros összefüggésben álló tanulmányi eredmény is befolyásolja. Egyikőjük törekszik arra, hogy hangadóvá váljon, de ez nem jár igazi sikerrel számára (ezt leszűrhetjük a szociogramból is).⁴

Hejőkeresztúr⁵

(A *hejőkeresztúri negyedik osztály jellemzése*) A hejőkeresztúri negyedik osztály létszáma 23 fő, amiből 12-en lányok, 11-en pedig fiúk. Az osztály szociogramjának elemzése alapján etnikai elkülönülésről nem igazán beszélhetünk:

Első ránézésre tapasztalható lenne valamiféle elválás, klikkesedés a származás mentén, hiszen két nem cigány, lányokból álló csoportot, valamint egy többségében cigány, fiúk alkotta négyszöget is látunk, ezt azonban a tanulmányi szociogram sokkal inkább megmagyarázza, mint a rokonszenvi. A két lányok alkotta csoport ugyanis egységesen jó tanulókból áll, míg a fiúk perifériára tolódott négyese három gyenge tanulót és egy jó tanulót egyesít:

Az osztályfőnökkel folytatott beszélgetés alapján kiderült, hogy a fiúk e négyszöge kizárólag az osztály leghátrányosabb helyzetű tagjaiból áll össze. Ezt a klikket tehát valószínűleg nem a származás, és nem is a tanulmányi eredmény sodorta egybe, hanem inkább a közös tapasztalatok, a hasonló családi háttér, és – valószínűleg – az osztálytársak elhatárolódó viselkedése, ami ebben az esetben egyáltalán nem etnikai, mint inkább státuszbeli alapon történhetett.

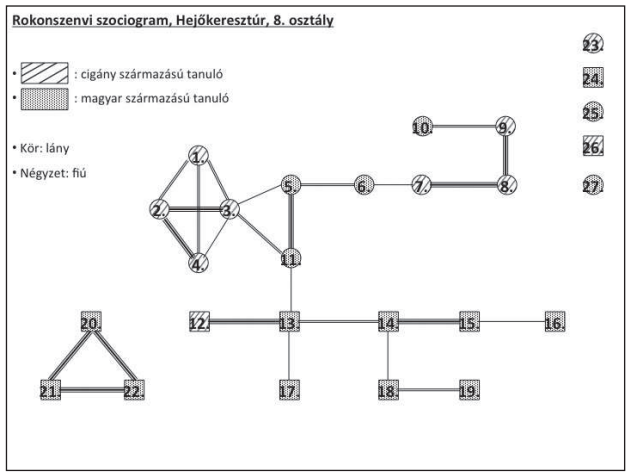
A lányok klikkjeinél kicsit más a helyzet: náluk a hierarchia abszolút a tanulmányi eredmény alapján alakul, amit az osztályfőnökük is megerősített. Mint az látható, a két perifériára szorult lány közepes, illetve gyenge tanulmányi eredményű, ami sokkal jobban magyarázza helyzetüket, mint a származásuk. Ráadásul az osztályfőnök elmondása alapján a bal oldali lány négyszög egyik olyan tagjának, akinek a négyszög cigány származású tagjával van kapcsolata, a családja erős előítéletekkel viseltet a cigánysággal kapcsolatban, olyannyira, hogy emiatt a faluból való elköltözést tervezik. Ezeket az otthonról hozott előítéleteket azonban a lány osztálybeli baráti kapcsolatai felülírják, hiszen a cigány származású társával háromszoros erősségű kapcsolat fűzi össze. Ebben valószínűleg nagy szerepe van annak, hogy mindkét lány jó tanuló, így hasonló státuszt foglal el az osztályközösségen belül.

A fiúk négyszögén kívül látható még egy öt fiúból álló láncalakzat is. Ez jellemzően egy kevésbé összetartó kapcsolat meglétét valószínűsíti e fiúk között, amelyben csupán két tagnak van erősebb, kettős kapcsolata egymással, a többi kapcsolat mind egyszeres. Első ránézésre itt is azt gondolhatnánk, hogy a cigányok és a gádsók némileg különállnak, de a tanulmányi eredmény itt is erősebben magyaráz, ráadásul a láncalakzat nem is integrálja egybe a fiúkat a lehető legjobban, így nem lenne sok értelme bármiféle elkülönülésről beszélni ebben az esetben.

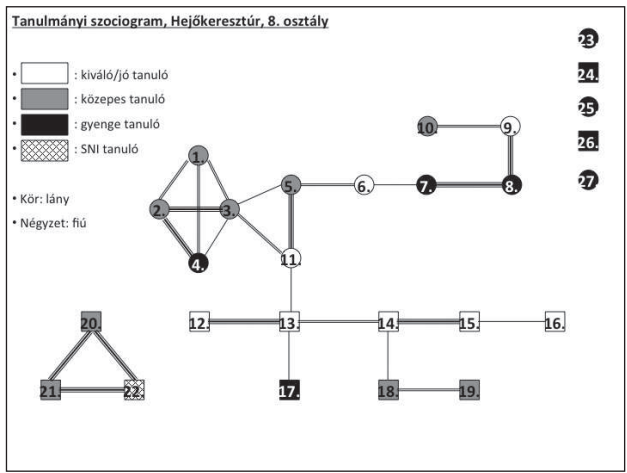
Az egyik legérdekesebb elrendeződést ezen a szociogramon azonban nem a szélső helyzetben elhelyezkedő klikkek jelentik, hanem a központban található két lányból és két fiúból álló, etnikailag ugyan homogén, de tanulmányilag vegyes centrum. Ez valójában a szociogram tengelyének is tekinthető, hiszen ez a négyes tartja össze a két lány-, és a két fiúcsoportosulást. Ha ez a központ nem lenne, akkor az osztály valószínűleg kisebb klikkekre töredezne szét. Így tehát elmondható, hogy ebben az

osztályban ez a négy központi tanuló, akik mind cigány származásúak, egyfajta „közvetítő”, összetartó szerepet, és mint ilyen, kulcspozíciót töltenek be.

(A hejőkeresztúri nyolcadik osztály jellemzése) A nyolcadik osztály tanulóinak létszáma 27 fő, ebből 14 lány, 13 pedig fiú. Szociogramjuk első ránézésre is más képet mutat. Ez kicsit letisztultabb, kapcsolataiban kevésbé bonyolult, mint a negyediké:

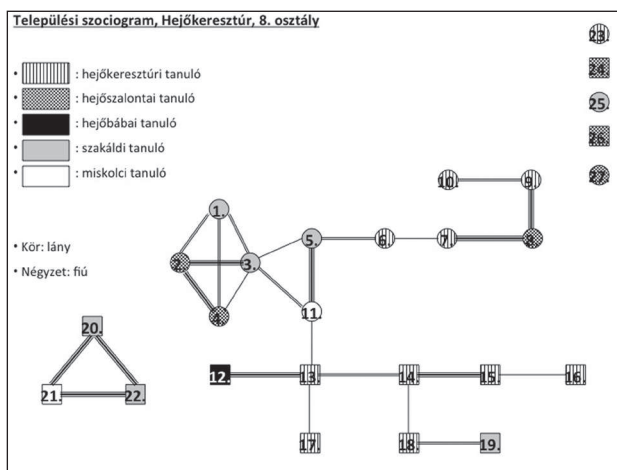

Itt is láthatunk némi származási elkülönülést, és ami elsőre is feltűnik, az, hogy amíg a negyedik osztályban a cigány származásúak többé-kevésbé a központban helyezkedtek el, addig nyolcadikra „kitolódtak” a kapcsolati háló széleire. Ez főként a lányoknál érzékelhető. Ha megnézzük a tanulmányi szociogramot, akkor látható, hogy az csak részben magyaráz: a klikkek tagjai – legalábbis a lányoknál – vegyes eredményekkel rendelkeznek:

Mi indokolhatja tehát mégis az elkülönülést? Ezen osztály esetében készítettünk egy harmadik szociogramot is, egy olyan adatból, amely más osztályokban nem volt releváns, vagy nem is lett volna értelmezhető. Ez pedig nem más, mint a tanulók települési származása, lakóhelye. Mint ahogy azt a község ismertetőjében is leírtuk, Hejőkeresztúr esetében az intézményt három település társulása tartja fenn: Hejőkeresztúr, Hejőszalonta és Szakáld. Sok diák ezekből a falvakból jár be, de az osztályban van hejőbábai és miskolci tanuló is. Az osztályfőnök elmondása alapján a lakóhely, a földrajzi közelség, a „szomszédság” és a családok esetleges ismeretségei fontos szervező- és csoportképző erőket jelentenek ebben az osztályközösségben.

Ha megnézzük a lakóhelyi szociogramot, a jobb oldali lányklikk (ami egyébként egy lánckapcsolat, ez szokatlan a lányok között, hiszen általában szövevényesebb szálak fűzik őket egymáshoz) máris homogénebbnek tűnik: négyen közülük helyiek, és csak egy „idegen” van, aki hejőszalontai. (A települések közül egyébként ez van a legközelebb Hejőkeresztúrhoz: csupán 3 km választja el a két települést, ami akár még gyalog is könnyedén lesétálható.)

A fiúk láncát szintén elég jól magyarázhatja a lakóhely egyezése, itt is csak egy hejőszalontai tanulót találunk, és őt is csak a lánc szélén. A fiúk esetében azonban a tanulmányi eredmény is jobban meghatározó, mint a lányoknál: nagy részük jó tanulónak számít, aki pedig nem, az nem is tagja a fő láncnak: egy erőteljes hármassal kötésekkel összekapcsolódó háromszög, amelynek tagja közül ketten szakáldiak, egyikük pedig miskolci, és csak közepes tanulmányi eredménnyel rendelkeznek és az osztályközösségtől teljesen elszeparálódnak; illetve két helyi és egy szakáldi fiú, akik kapcsolódnak ugyan a lánchoz, de mégis csak a periférián foglalnak helyet. (Egyébként a viszonzott kapcsolatokkal nem rendelkező, a perifériára szorult tanulók is mind gyenge tanulmányi eredménnyel rendelkeznek.)

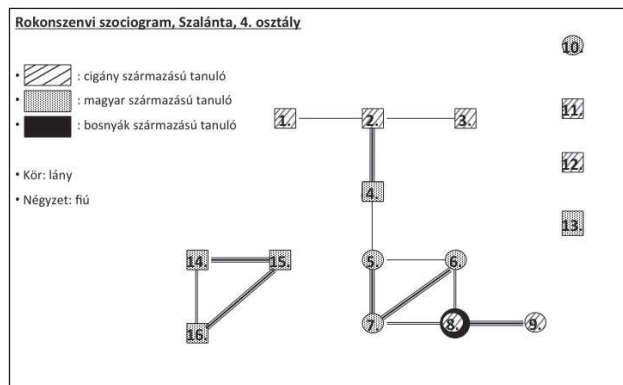
Visszatérve a lányokhoz, itt két érdekes csoportosulást is találunk: az egyik a szociogram bal szélén elhelyezkedő csillagalakzat, amelynek egyúttal egy négyszög is szerves részét alkotja. Ebben az esetben a két hejőszalontai lány erős hármassal kapcsolható kezelhetjük kicsit külön, és magyarázhatjuk a lakóhelyi egyezéssel. Ugyan mindkettőjüknek erős kölcsönös kapcsolatai vannak még két szakáldi lánnyal is, de azt nem szabad elfelejtenünk,

hogy közülük az egyik lány az, aki a csillag középpontját alkotja, vagyis valószínűleg mind a származástól, mind a lakóhelytől, mind pedig a tanulmányi eredménytől eltekintve önmagában olyan erős a „vonzása”, hogy a többi, hozzá kapcsolódó tagot benntartsa a csillaghelyzetben. Az osztályfőnökkel való beszélgetésből kiderült, hogy ő az egyik legjobb szervező az osztályban, aki „anyáskodik” a többiek felett és némileg irányítja is őket (legalábbis a lányokat). Emellett szép és közkedvelt is, bár a kérdőív releváns kérdéseire adott válaszokból kiderül, hogy mégsem ő az, aki az osztály legfőbb hangadója. Így tehát az a megállapítás tehető, hogy olyan esetekben, ahol a hangsúly ilyen egyértelműen egy tanuló felé toódik el egy alakzatban, minden bizonnyal a kérdéses ember személyisége legalább annyira irányadó és magyarázó erővel bíró tényező, mint bármi más. A tanulók személyiségeinek elemzésére azonban megfelelő kompetencia hiányában nem vállalkozhatunk, csupán feltételezésekkel élhetünk, mint ahogy azt ebben az esetben is tesszük.

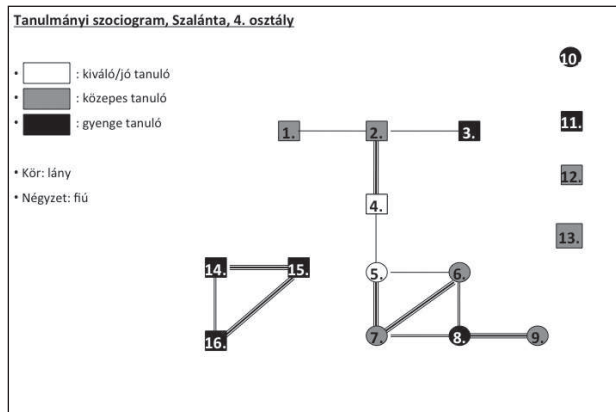
A szociogram utolsó izgalmas pontja a centrum: a negyedikesek esetében – mint láttuk – a központban, összekötőként cigány származású tanulók állnak. Itt ez megfordulni látszik: a cigány származású tanulók inkább szélső helyzetben vannak, míg a közvetítő szerepet a gádzsó származásúak veszik át. Ez nem azt jelenti, hogy a cigányok szegregálva lennének, hanem sokkal inkább azt, hogy egy kiegyenlített többetnikumú közösségben spontán alakulnak ki olyan szerepek, amelyek képesek fenntartani azt az egyensúlyi helyzetet, ami a közösség integráltságának biztosítékaként szolgál.

Szalánta⁶

(A szalántai negyedik osztály jellemzése) A 16 tanulóból álló osztály létszámát tekintve közepes nagyságúnak számít. A csoport kilenc magyar (gádzsó) és hét cigány diákból tevődik össze; emellett tíz fiúból és hat lányból. Első pillantásra a közösség etnikailag nem túl integrált, három magyar fiú erős kapcsolatokkal alkot egy zárt háromszöget; a cigány tanulók pedig a másik nagyobb alakzat periferiáján helyezkednek el:

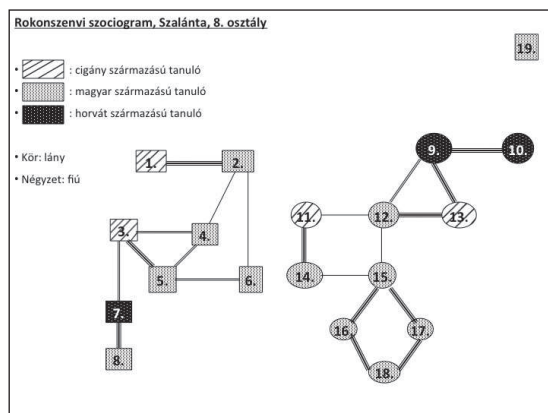

A két nem halmazát egy gyengébb kapcsolat köti össze, és ez is két gádzsó tanuló között húzódik a központi tengely mentén. A fiúk esetében gyakoribb lánc itt is megjelenik egy kisebb formában, míg a lányok zárt négyzete, egy kereszt kapcsolattal ettől eltér. Négy gyereknek, akik az ábrában nem vesznek részt, nincs kölcsönös kötésük senkivel: két roma és két magyar diák, ami önmagában nem magyarázható. Az árnyaltabb elemzéshez ez esetben is létrehoztuk a tanulmányi szociogramot, ami segít megérteni a csoport strukturálódását:

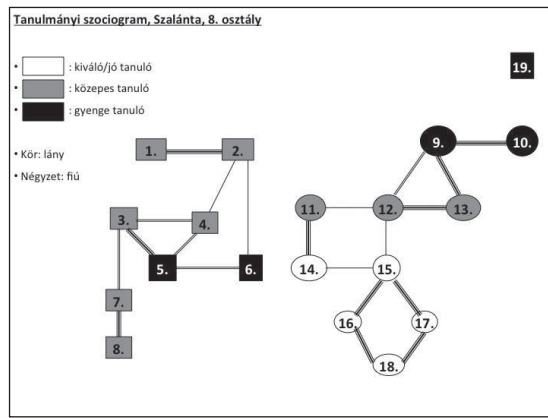

Így már láthatóvá válik, hogy a háromfős roma klikk mind gyenge tanulókat tömörít, míg a közepes tanulók jelentenek egy láncot, akik pedig az egyetlen jó tanuló fiúhoz kötődnek. A két nemet összekötő kapcsolódás pedig a két legjobb tanuló miatt jöhet létre. A négy leszakadó gyerekről az interjúk során kiderült, hogy vagy gyenge tanulók, vagy magatartási problémákkal küzdenek, így kevésbé kedvelik őket – margóra szorulásukat ez magyarázhatja. Az osztályfőnök elmondása alapján a lányok táborában a hierarchiát főleg a gazdasági helyzet és külsőségek határozzák meg. Kiemelt szerepet tölt be, aki jobb módú családból származik. A szociogramon is látható, hogy a két legtöbb kapcsolattal rendelkező lány közepes és gyenge tanuló. A tanulmányi eredmény a csoport életében nem egy pozitív szervezőerő. A fiúknál az számít, ki a vagányabb és hangosabb, nincs is jól szituált családi háttér az ő esetükben. Rengeteg a gyenge képességű gyerek, sok a durvább hangadó, aki meghatározó is az osztály életében.

(A szalántai nyolcadik osztály jellemzése) Az osztály összesen 19 fős, ebből pedig négy cigány, tizenkét magyar és három horvát tanulót foglal magában. Ez a csoport tehát már tükrözi a település vegyesebb nemzetiségi összetételét. Nemi megoszlás szempontjából kilenc fiúból és tíz lányból áll:

A rokonszenvi szociogram alapján elmondható, hogy a cigány tanulók jól integrálódtak a közösségbe, érdekes, hogy egymással nincs is közvetlen kapcsolatuk. Az egyik horvát lány eléggé kívülre szorult, csak horvát nemzetiségű társa köti a nagyobb halmazhoz, aki viszont szoros kölcsönös kapcsolatot mutat egy magyar és egy cigány lánnyal. A horvát fiú esetében hasonló a helyzet, szintén egy gádzsó és egy roma társához fűzik erősebb szálak. Egyedi jelenség ennél az osztálynál, hogy egy tanuló sem szorult a perifériára, mindenki kapcsolódik valakihez. A lányoknál látható egy zártabb négyzet háromszoros kapcsolatokkal, keresztkötés nélkül, ennek kialakulására szintén a tanulmányi szociogram segít választ adni:

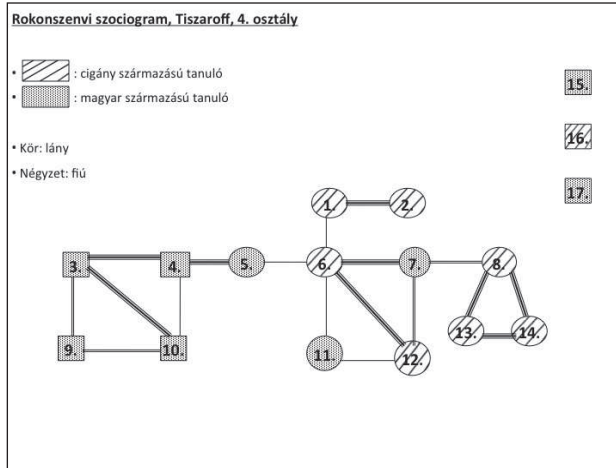
Itt is tisztán kivehető a tanulmányi teljesítmény magyarázóereje. Mind a fiúknál, mind a lányoknál erősen befolyásolja a kapcsolatok alakulását. A korábban említett négyzet alakú klikknél is valószínűleg fontos hatása van a tanulmányi teljesítménynek; illetve a két horvát lány esetében is a kapcsolatot nem csak az azonos nemzetiségi háttér, de a gyenge teljesítmény is magyarázhatja. A negyedikesektől eltérően itt már nincs közvetlen kölcsönös kapcsolat a két nem csoportja között, viszont különálló klikk sincs.

Az igazgatónő (nem volt lehetőségünk az osztályfőnökkel interjúzni) elmondása szerint a lányok kettéválása érzékelhető: egyik klikkbe a jó tanulók, a másikba a gyengébbek tartoznak. Észrevételét alátámasztja a szociogram is, de mindenképpen pozitív, hogy a két csoport is kötődik egymáshoz. Továbbá elbeszélése szerint az etnikai származás itt nem játszik túl nagy szerepet (ezt az iskola egészére jellemzővé tette); a lányoknál még a szülői kapcsolatoknak van erős befolyása, illetve a falvaknak: „...*a falu is befolyásolja, a gazdasági jómód az nem annyira. A gyerekeknek hatalmas toleranciája van, itt nincs olyan, hogy cigány, magyar, horvát*”?

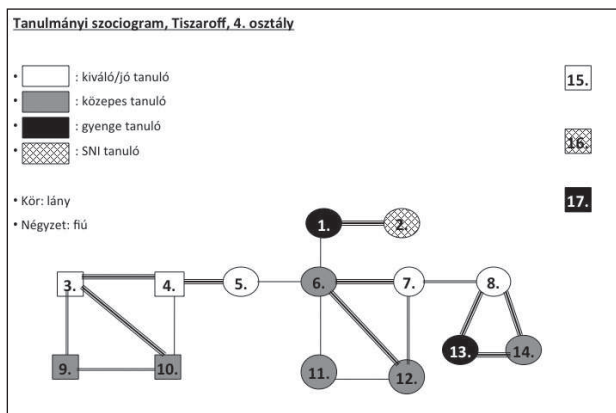
Tiszaroff⁸

(*A tiszaroffi negyedik osztály jellemzése*) A tiszaroffi negyedik összesen 17 főből áll, ebből nyolc cigány és kilenc magyar tanuló jár az osztályba; közülük hét fiú és tíz lány. A fiúknál nem releváns etnikai kapcsolatokról beszélni, hiszen egy kivétellel mind magyarok. A perifériára szoruló egy kivétel roma fiú pedig SNI tanuló, aki a pedagógus szerint gyenge értelmi fogyatékos, és ebből fakadóan nehezebben érvényesül. Érdekes azonban a zárt négyzet alakzatuk, ami erős kapcsolatokkal köti össze őket, illetve erős kötésük

egy lány tanulóval. A lányok esetében a gádzsó diákok vannak kisebbségben, ám helyezték integrációt mutat, a három magyar lánynak egymással nincs is közvetlen kapcsolata. Csoportjuk kulcsfigurája pedig egy magyar lány, aki egy erősen zárt roma klikket is a fő alakzathoz csatol:

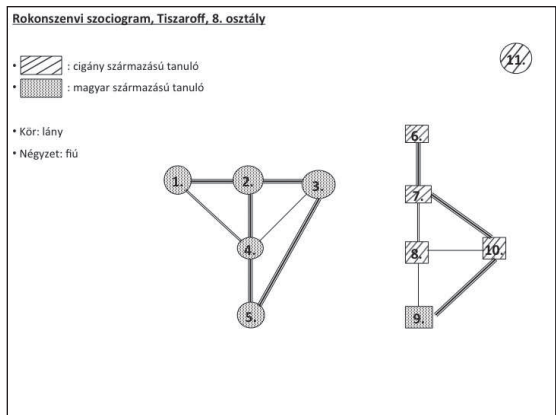

A tanulmányi szociogram kevésbé magyaráz egyértelműen, de itt is az látható, hogy a jó tanulók kötik össze az egyes klikkeket: a fiú-lány kapcsolatban is szerepet játszik; míg a központi magyar lány és a háromszöget formáló roma lány klikk esetében is befolyásoló hatása van. A három kölcsönös kapcsolat nélküli diák közül egy SNI-s tanuló, kettő pedig elég visszahúzódó, valószínűleg ez is magyarázza különállásukat:

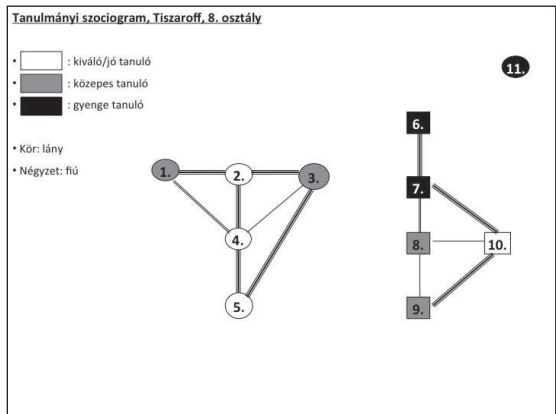
Az osztályfőnök szerint az osztály hierarchiáját a versenyszellem, a tanulmányi eredmény határozza meg, a pénz vagy a származás nem játszik nagy szerepet. Emellett azonban sok a magatartási problémás gyerek, a csoportmunka sem működik igazán, mert nagyok a különbségek a képességekben, tanulmányi teljesítményekben.

(A tiszaroffi nyolcadik osztály jellemzése) A csoport viszonylag alacsony létszámú, mindössze 11 fő, amelyből öten cigányok és hatan magyarok; valamint hatan lányok és öten fiúk:

Itt is megfigyelhető a nyolcadikosokra jellemző nemi kettéválás, a lányok és a fiúk halmaza nem kötődik kölcsönös kapcsolat által. A fiúk klikkje mutatja a lánc alakzatot is, de egy háromszöget is erős kapcsolatokkal; itt látható, hogy a kulcsfigura egy cigány fiú. A lányok egységes csoportot alkotnak szilárd hármassal, egy cigány lány szorul a közösség szélére. Helyzetét azonban családi háttere (halmozottan hátrányos helyzet, családon belüli erőszak gyanúja, visszahúzódó természet) és tanulmányi teljesítménye is magyarázza.

A lányok esetében a jó tanulók alkotják a csoport gerincét, míg a fiúknál is a központi figura a legjobb tanuló. Utóbbinak erős kapcsolata van egy gyengébb és egy közepes tanulóval is:

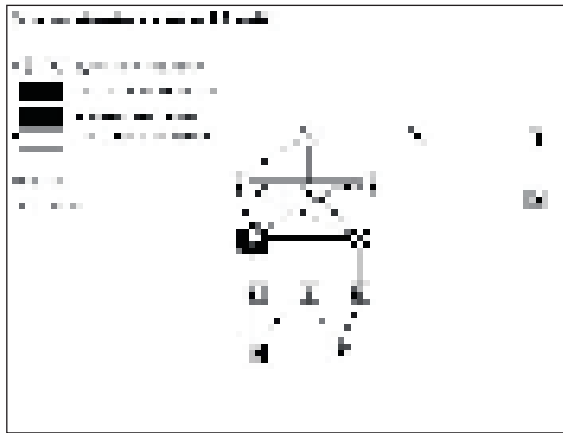

Az osztályfőnök elmondása szerint első osztályban 26-an kezdtek, de sok bukás volt, vagy a túlkorosak kimentek, tehát többször változott a csoport összetétele. A lányoknál a tanul-

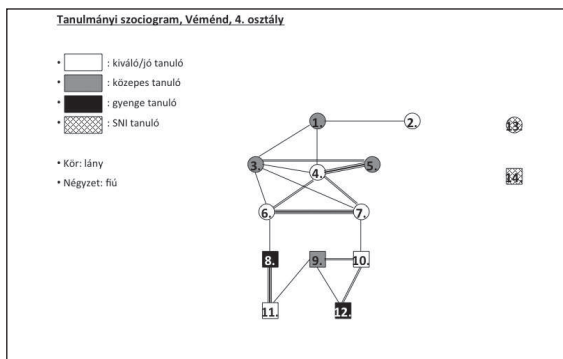
mányi eredmények, a fiúknál inkább a rosszság szervezi a csoportot. Sok a konfliktus, fiúk esetében egész durva verekedések is kialakulhatnak, de ezek nem etnikai alapon robbannak ki. Lányoknál viszont előfordul némi etnikai színezetű feszültség, de ezt sem a származás indukálja, hanem az irigység, akinek szebb ruhái vannak vagy nyaralni volt, abba belekötnek.

Véménd⁹

(*A vé méndi negyedik osztály jellemzése*) A negyedik osztály létszáma 12 fő, amiből heten lányok, öten pedig fiúk. Az osztály szociogramja első ránézésre is vegyes képet mutat. Ebben az osztályban a cigány, illetve a gádzsó tanulók mellett sváb és székely származású diákokat, valamint egy sváb-székely, és egy sváb-cigány származású tanulót is találunk. Az osztály tehát etnikailag elég heterogén, bár a sváb származású diákok vannak többségben:

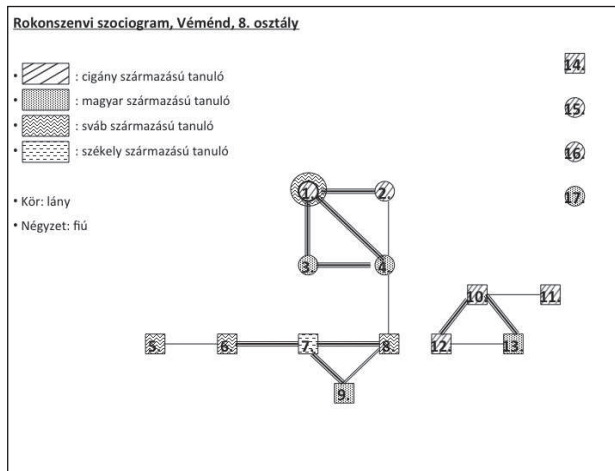
A lányok esetében feltűnő a komplex csillagalakzat, amely egy lány kivételével az osztály összes lánytanulóját integrálja. Középpontját az osztály egyik legjobb tanulója alkotja, amely abszolút alátámasztja az osztályfőnök azon kijelentését, miszerint a lányoknál a hierarchia fő alakítója a tanulmányi eredmény. Ha tovább vizsgáljuk ezt az alakzatot, akkor csak még jobban megerősödik ez a feltételezésünk: a csillag ugyanis nem teljesen nyitott, hiszen alulról szorosan hozzátapad egy háromszögalakzat is, amely erős kötéseivel az osztály három legjobb lánytanulóját fűzi egybe:

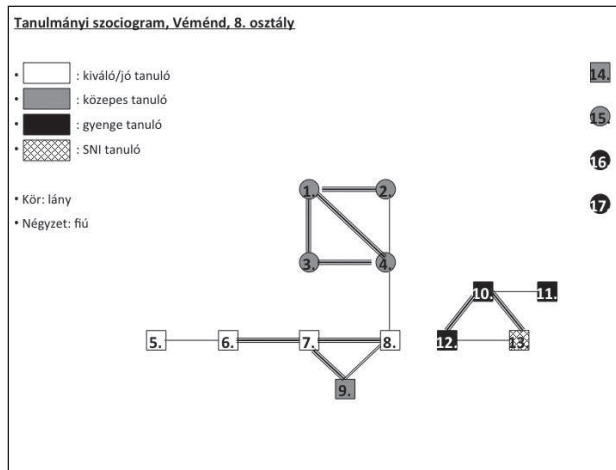
A fiúknál már más a helyzet. Az ő alakzatuk eleve kevésbé bonyolult, ami jellemző is a mintánkban található fiúalakzatokra. A lányokkal való kapcsolatuk nem túl erős, de mégis jónak mondható, hogy a két nem nincs elszakadva egymástól. Az is elég beszédes, hogy a fiúk és a lányok klikkje két-két jó tanuló fiún és lányon keresztül kapcsolódik össze. A fiúk kapcsolataiban azonban kevésbé magyaráz a tanulmányi eredmény: a leg-erősebb kapcsolat például egy gyenge diák, és az osztály legjobb fiútanulója között áll fenn. Valamint a fiúk háromszögalakzata is nagyon vegyes: egy gyenge, egy közepes és egy jó tanuló, két sváb és egy cigány származású diák alkotja. Valószínűbbnek tűnik tehát, hogy a fiúkapcsolatok kialakulásában valami más játssza a főszerepet. Az osztályfőnök elmondása alapján ez ennek az osztálynak az esetében a sportteljesítmény. Így feltehető, hogy a fiúk esetében azok között van erősebb kapcsolat, akik ebben a tárgykörben is egymásra találhatnak.

Az osztály egyébként jól integrált, két tanulónak nincs kölcsönös baráti kapcsolata, ők azonban mindketten SNI tanulók, így a különállásuk valószínűleg ennek tudható be.

(A véleményi nyolcadik osztály jellemzése) A nyolcadik osztály tanulóinak létszáma 17 fő, ebből hét lány, tíz pedig fiú. Ennek az osztálynak az esetében sokkal egyértelműbb a helyzet. Itt a szociogram eleve átláthatóbb:

A lányok esetében egy erős kapcsolatokkal rendelkező négyszöget találunk, a fiúknál pedig a már megszokottnak mondható láncot, egy háromszög-leágazással, és egy elszeparálódott négyfős klikket. A fiúk és a lányok klikkje egy kötéssel kapcsolódik a legnépszerűbb lány és fiú által. A szociogram származásilag teljesen vegyes, ha azonban megnézzük a tanulmányi ábrát, akkor kiderül, hogy ennél az osztálynál a tanulmányi eredmény mindent megmagyaráz:

A lányok klikkje homogén, és közepes tanulókból áll. A fiúk láncá szintén homogén, ezt jó tanulók alkotják. Egyedül a háromszög szélső tagja lóg ki a maga közepes tanulmányi eredményével, de annak a hármásnak, amelyben ő is szerepel, minden tagja hangadónak számít a fiúk között, így valószínűleg ez tartja őket össze. A különálló fiúháromszög is egyértelmű: az osztály leggyengébbjei alkotják, három rossz tanulmányi eredményű és egy SNI tanuló. A kölcsönös kapcsolat nélkül maradtak is maximum közepes teljesítményűek. Ezen kívül egyiküket családi vonatkozásain keresztül főleg egy másik osztályhoz kötik erős baráti szálak, egyikük a közeli Szebényből jár be az iskolába, így kicsit „idegen” a közösségben, egyikük pedig olyan mélyszegénységből jön (nem cigány származású tanuló), hogy a HHH-s helyzete és a nem megfelelő családi háttere is magyarázhatja különállását.

A szociogram által mutatott kép abszolút egybevág azzal, amit az osztályfőnök mondott az osztályról. Toleráns, jól integrálódott, etnikai alapon különbséget nem tévő közösségként jellemezte őket, ahol a fő szervezőerő a tanulmányi eredmény. Ez a minta egyik olyan osztálya, ahol a tanulmányi eredmény és a nemek általános elkülönülése ilyen egyértelműen és szinte maradéktalanul magyarázzák a közösség kapcsolati struktúráját.

(KÖVETKEZTETÉSEK) Első hipotézisünk az volt, hogy az életkor előrehaladtával egyre nagyobb szerepet játszik az egymás közti rokonszenvi választások kialakulásában az etnikai hovatartozás kérdése. Ennek megfelelően kutatásunkat igyekeztünk kiélelni az etnikai, nemzeti származás meghatározó szerepének vizsgálatára, ám ez a tényező nem bizonyult egyeduralkodónak a kapcsolatok szerveződésében. A vizsgált szociogramok alapján azonban elmondható, hogy a két korosztály között nem figyelhető meg ebből a szempontból kiugró különbségek. Kivétel nélkül minden általunk vizsgált osztály esetében a klikkekre válás legmeghatározóbb tényezőjévé a nem vált. Emellett pedig több esetben a tanulmányi eredmény írta még felül az etnikai hovatartozás fontosságát a rokonszenvi kapcsolatok struktúrájában. A tanulmányi teljesítményeket figyelembe véve a kapcsolatok többször szerveződtek vagy a jó tanulók, vagy a rossz tanulók köré, és ezek az alcsoportok viszonylagos etnikai homogenitással együtt járva újabb következtetésekre adtak okot. Általában a gyengébb tanulók etnikailag is egynemű csoportja roma gyerekeket tömörített, míg a jobb tanulmányi eredményű diákok klikkjei magyarokat (vagy

svábokat) jelentettek. Mindezt könnyebb megértenünk akkor, ha észrevesszük a gyenge tanulmányi teljesítmény és a hátrányos családi helyzet, szegénység együtt járását. Az interszekcionális hátrányokkal sújtott (hátrányos helyzetű, rossz családi körülményekkel rendelkező, szegény infrastrukturális környezetben élő) gyerekek inkább válnak gyenge tanulóvá az iskolában, hiszen sokuknak óriási nehézségekkel kell megküzdeniük otthon, ami nagyban megnehezíti a tanulmányi helytállásukat. Tehát a tanulmányi sikerek nem csak az egyéni képességekben gyökereznek, de nagyban függenek a családi háttér és a gazdasági jómód tényezőitől is. Azaz, ha egy gyermek megfelelő szociális háttérrel rendelkezik, akkor nagyobb eséllyel válik jó tanulóvá, ezáltal erős kapcsolatokkal rendelkező egyénné az osztályban. Azért találhattunk tehát sok helyen etnikailag is homogén klikkeket a tanulmányi eredmény mentén, mivel mintánkban több volt a gyenge tanuló között a hátrányokkal sújtott cigány származású diák, nem pedig azért, mert e gyerekek etnikai alapon szegregálódtak. (Természetesen itt is vannak kivételek, például a nehéz háttérrel rendelkező jó tanuló, vagy a megfelelő családi támogatást kapó, de gyenge tanuló.¹⁰)

Tehát elsődleges hipotézisünk nem igazolódott be egyértelműen, ez azonban újabb kérdések felmerülésének és kutatási szempontok bevonásának lehetőségét adja.

Második fő hipotézisünk alapján arra számítottunk, hogy minél színesebb egy település, illetve egy iskola etnikai palettája, annál toleránsabb és integráltabb közösségekkel találkozunk. Ezt a megközelítést alapvetően nehezen tudtuk bizonyítani, hiszen a szalántai iskolában kevés kivételtől eltekintve inkább kettős etnikai összetételű osztályokkal találkozhattunk; így a véméndi iskola mondható igazán etnikailag színes képet mutató közösségnek.

Tapasztalataink alapján úgy gondoljuk, hogy az iskolai közösségek toleranciája és integráltsága jobban függ a településnagyságtól, mint attól, hogy az adott község kettős, vagy vegyes etnikumú. Ezek a falvak mind 1000-1800 fő közötti lakosságúak, ahol a különböző származású emberek sokkal inkább ismerik egymást, és tartanak fenn kapcsolatokat egymás között, mint egy nagyobb településen. Így érthető, hogy az iskolai osztályokban is összetartó, egymást elfogadó közösségeket találtunk, míg valószínűnek tartjuk, hogy ez egy nagyobb városban már nem feltétlenül lenne így.

Mindez az iskolákban úgy tükröződik, hogy etnikumoktól függetlenül a tanulók többségének vannak jó kapcsolatai az osztályban, és gyakorinak mondható a különböző etnikai háttérrel bíró gyerekek közötti kölcsönös rokonszenvi kapcsolat is. Összességében tehát az iskolákban tanuló gyerekek kapcsolataiban nem tükröződik az, hogy a színesebb etnikai háttérrel rendelkező osztályok magasabb fokú integrációt mutatnak. A kutatásunkban résztvevő gyerekek alapvetően nyitottak egymás felé, és nem az alapján választják meg barátait, hogy azok melyik etnikumba tartoznak. Számít azonban a hasonló háttér kérdése: mint ahogy az egyik osztályfőnök azt a kutatás során elmondta, ezeken a településeken „*már mindenkít megráogatott a sors*”.¹¹ Ezek a tanulók tehát azért is sokkal elfogadóbbak társaikkal szemben, mert már ilyen fiatalon is jól tudják, mit jelent nehéz körülmények közül származni.

Mindezek alapján elvitathatatlanul pozitív eredménynek érezzük azt a megállapítást, hogy e kiscsoportok önmagukon belül képesek felülírni a makrotársadalmi előítéleteket és sztereotípiákat, holott előzetesen arra számítottunk, hogy ezek nyomait e mikrovilágokban is meg fogjuk találni, főleg a kettős etnikumú települések iskoláiban.

(*További következtetések*) Az eddig leírtak mellett egyéb megfigyelésekre is lehetőségünk nyílt a terepmunka, illetve az eredmények feldolgozása során. Ilyenek a társadalmi

nemi összefüggések az osztályok kapcsolati hálóin belül, illetve az Integrált Pedagógiai Rendszer működését érintő észrevételek.

A szociogramok által kapott kapcsolati hálók és a nemek közti összefüggésre való rávilágítás azért is fontos, mert a legtöbb osztály esetében a fiúk és a lányok elkülönülése volt a legszembevetőbb. Korábbi kutatások is rámutattak már, hogy Magyarországon (más demográfiai tényezők mellett) nemileg is rendkívül homogének a baráti kapcsolatok (Angelusz 1991). A szociogramok alapján kevés csoportnál található kölcsönös kapcsolat a két nem képviselői között, ekkor is általában gyengébb kötésről van szó. A fiatalabb korosztálynál az öt vizsgált csoport közül háromban fedezhető fel a gender különbségeket is átívelő kontaktus, míg az idősebb osztályok esetén csak két csoportnál. A korosztályi különbséget azonban ennél látványosabban érzékelteti, hogy ezek a kötődések a negyedikeseknél általában erősebb többszörös szálak, míg a nyolcadikos osztályokban csak egyszeres kötések.¹² Ez a korbéli eltérés valószínűleg annak tudható be, hogy a fiatalabbak érintkezéseiben még kevésbé játszik tudatos szerepet a nem. Ebben az időszakban az elkülönülést a lányok és a fiúk eltérő érdeklődése, viselkedésmintái okozhatják. Az idősebbek pedig a serdülőkör küszöbére kerülve már jobban realizálják a nemek közötti kapcsolatok szexuális tartalmát, emocionális jelentőségét. A két nem közötti összeköttetést jelentő tanulónál is érdemes megvizsgálni az etnikai származás befolyását és a tanulmányi eredmény aspektusát, például általánosságban a jó tanuló fiúk és jó tanuló lányok között találunk kölcsönösséget, vagy a gyenge tanulók között.

A nemek közötti eltéréseket a lányok és a fiúk iránt támasztott eltérő szerepelvárások is okozhatják. Számos kutatás foglalkozott már az iskola kontextusában megjelenő nemi különbségtétel ideológiájával. Ilyenek a tankönyvek gender reprezentációjára vonatkozó elemzések (Kereszty 2005), a pedagógus attitűdök kutatása, a tanári kommunikációra vonatkozó vizsgálatok, vagy a férfi-hátrány jelenség (F. Lassú–Podráczky 2009) boncolgatása. Mindezek mellett az otthonról hozott családi minta, a szülők és rokonok által képviselt szerepek is jelentős befolyásoló tényezőként léphetnek fel (Fulcher 2011). A társadalmi nemi aspektust nemcsak a szociogramok ábráin keresztül vizsgáltuk, hanem a kérdőív kérdései alapján is. A lányok és a fiúk esetében preferált viselkedések, tulajdonságok összehasonlítására a rokonszenvi szociogramok kevésbé, mint inkább a kérdőív funkció vagy népszerűség szerint kategorizálható kérdéseire adott válaszok adnak lehetőséget. Az osztályoknál azokat a fiúkat és lányokat vizsgáltuk, akik a központi és legnépszerűbb szerepet töltik be. Kiválasztásukhoz a 11-es (*Kik azok a társaid, akiket az osztályból a legtöbben kedvelnek?*), illetve a 14-es és 15-ös (*Kik azok a fiúk/lányok, akik a legjobban tetszenek a lányoknak/fiúknak?*) kérdések válaszait hívtuk segítségül. Majd megnéztük, hogy ezek a személyek milyen más kérdések esetében váltak felülreprezentálttá, azt kutatva ezzel, hogy a gyerekek szemében vannak-e nemileg eltérő kritériumai a népszerűvé válásnak. Egy következő lépésben pedig a kérdéseket vettük sorban szemügyre azt keresve, hogy melyek azok a kérdések, ahol rendre fiú nevekkel válaszoltak, és hol írtak általában lányokat. Tehát, mely kérdések váltak genderizált választási lehetőséggé.

Összességében a legnépszerűbb lányok és fiúk, valamint a genderizált kérdések alapján a következőket találtuk: feminin tulajdonságként jelent meg a sok rokonszenvi kapcsolattal rendelkezés, a kiemelkedő szervezési képesség, a jó tanulmányi eredmény, a megbízhatóság. A maskulin tulajdonság a humor, szintén a tanulmányi eredmény, de egyben az is, hogy kik a leggyengébb tanulók, kiket kell a legtöbbet fegyelmezni. Tehát jelentősebb eltérések az számít, hogy a legnépszerűbb fiú általában „lazább”, „humorosabb”, míg ez a lányok esetében nem jellemző, ők inkább megmaradnak a jó tanulmányi teljesítményű, nagyobb kapcsolati hálóval rendelkező személyeknek. Mindezt azért is tartottuk fontosnak,

mert az ezen tulajdonságokhoz való alkalmazkodás, vagy épp ezek elutasítása meghatározhatja a gyerekek kapcsolati hálóban elfoglalt pozícióját.

Végül pedig az Integrált Pedagógiai Rendszerre szeretnénk néhány mondatban kitérni. A kutatás folyamán a program működéséről az osztályfőnökökkel és az igazgatókkal készített interjúk során informálódtunk. Az integráció szellemében működő oktatási gyakorlat célja, hogy a gyenge képességű, tanulási nehézségekkel küzdő és sajátos nevelési igényű tanulók, valamint a roma tanulók is beilleszkedjenek az iskolai közösségbe. A program célja tehát alapvetően pozitív, és tapasztaltuk is számos pozitív hozadékát, de a gyakorlatban néhány nehézségével is találkozottunk. Mindezeknek azért szeretnénk nagyobb figyelmet szentelni, mert a problémák kiküszöbölésével hatékonyabban működhetne a rendszer a gyakorlatban. Ilyen problémás pontok voltak például a következők: költségvetési bizonytalanság; adminisztratív nehézségek; megfelelő humán erőforrás háttér hiánya; gyenge tanulók, lemorzsolódó tanulók, sajátos nevelési igényű gyerekek felzárkóztatása. Ha az adott oktatási intézmény nem rendelkezik a megfelelő oktatói háttérrel – tehát például nincs saját gyógypedagógus -, nehéz a speciális oktatási igényű gyerekekre kiemelt figyelmet fordítani. A bátai iskola esetében az intézmény alkalmazásában állt bizonyos ideig egy roma pedagógiai asszisztens is, aki sokat segített az integráció gyakorlati megvalósításaiban, azonban anyagi okok miatt már nem dolgozik az iskolánál, hiányát azóta is érzik. További problémaforrásként jelent meg az IPR megpályázásának körülményeiből fakadó költségvetési bizonytalanság is. Több intézményvezető is nehezményezte, hogy mire a pályázat leadása után kihirdetik, majd megkapják a támogatás összegét, már alig marad idejük felhasználni. Előre költekezni nem mernek, mire viszont biztossá válik a lehetőség, olyan gyorsan kell cselekedni, hogy kevésbé tudnak hatékonyan gazdálkodni az összeggel. Mindezek alapján fontosnak tartjuk tehát, hogy az IPR kevésbé legyen merev, könnyebben adaptálható legyen ezen általános iskolák számára is, tehát érzékenyebben reagáljon a lokális szükségletekre és igényekre.

SZAKIRODALOM

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert (1991): *Hálózatok, Stílusok, Struktúrák*. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet – MKI.
- Fehérvári Anikó – Imre Anna – Tomasz Gábor (2011): Az oktatási rendszer és a tanulói továbbhaladás. In: *Jelentés a magyar közoktatásról 2010*. – 5.3.8. Nemzetiségi oktatás. Budapest: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet <http://www.ofi.hu/kiadvanyaink/jelentes-2010/15-tovabbhaladas> letöltés dátuma: 2012.11.01.
- Feischmidt Margit – Vidra Zsuzsanna (2011): Az oktatási integráció társadalmi lenyomatai. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- F. Lassú, Zsuzsa–Podráczky, Judit (2009): A férfiak alkalmassága és szükségessége a tanítói pályán a szülői vélekedések tükrében. *Pedagógusképzés*, 2009/4. 5–17.
- Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona (2002): *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Havas Gábor – Liskó Ilona (2005): *Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában*. Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet.
- Kálmán Marianna (2010): *Az integrált oktatás-nevelés jogszabályi háttere* <http://www.pedagogusvilag.hu/?cat=magazin&page=ahonaptermaja&szam=1001> letöltés dátuma: 2012.11.02.
- Kereszty, Orsolya (2005): A társadalmi nemek reprezentációjának vizsgálata tankönyvekben. *Könyv és nevelés*, 7. évf., 3. sz. 56–67.
- Kemény István – Jankó Béla – Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003. IV. fejezet: A cigányok és az iskola*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2009): Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. *Közgazdasági Szemle*, 56. évf. 11. sz. 959–1000.
- Kézdi Gábor – Surányi Éva (2008): *Egy sikeres iskolai integrációs program tapasztalatai. A hátrányos helyzetű tanulók oktatási integrációs programjának hatásvizsgálata 2005–2007*. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság. http://www.biztoskezdet.hu/uploads/attachments/Kezdi_Suranyi_OIIH_hatasvizsgalat.pdf letöltés dátuma: 2012.11.03.
- Ladányi János (2011): Integráció, asszimiláció, szegregáció. In Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Magyar Bálint (2003): *A hátrányos helyzetű tanulók integrációs- és képesség-kibontakoztató felkészítésének pedagógiai rendszere* <http://www.nefmi.gov.hu/kozoktatasi/orszagos-oktatasi/hatranynos-helyzetu> letöltés dátuma: 2012.11.02.
- Megan Fulcher (2011): Individual Differences in Children's Occupational Aspirations as a Function of Parental Traditionality. *Sex Roles*, 64, 117–131.
- Mérei Ferenc (1988): *Közösségek rejtett hálózata: A szociometriai értelmezés*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutató Központ.
- Vargáné Mező Lilla (2006): *Inkluzív nevelés: Az integrált oktatás jogi háttere*. Budapest: sulinova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht.
- Vágó Irén – Simon Mária – Vass Vilmos (2011): A tanítás-tanulás tartalma. In *Jelentés a magyar közoktatásról 2010. – 6.2.5. Nemzeti és etnikai kisebbségi oktatás*. Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. <http://www.ofi.hu/kiadvanyaink/jelentes-2010/16-tartalom> letöltés dátuma: 2012.11.02.

FÜGGELÉK

Az egyes települések jellemzése

Báta

Báta egy Tolna megye délkeleti csücskében fekvő kistelepülés, amelynek 1729¹³ lakosa van. A legnagyobb létszámú kisebbséget a cigányok alkotják: 147-en vallották magukat cigánynak; mellettük még 12 főnyi német nemzetiségű kisebbség élt a településen.¹⁴ Ezek alapján tulajdonképpen kettős etnikumúnak minősíthetjük a települést, ahol Roma Nemzetiségi Önkormányzat is működik. Az élénk kulturális életet mutatja a cigány táncsoport és a tamburazenekar működése is.¹⁵ A településen viszonylag összhangban élnek együtt a cigány és nem cigány családok, a több generáció óta itt élő roma közösségekkel nincsen komolyabb probléma, azonban az újonnan beköltözők még nem tudtak megfelelően integrálódni az egymást már jól ismerő falubeli közösségekbe.¹⁶

A bátai Hunyadi János Általános Iskola az Általános Művelődési Központtal együttműködve látja el a közoktatási feladatokat, melynek keretein belül egy három csoportos óvoda és a nyolc évfolyamos általános iskola folytatja munkáját:¹⁷ minden évfolyamban egy osztállyal, átlagosan 15-16 gyerekkel.¹⁸

Mivel az iskolába járó tanulók több mint 75%-a hátrányos helyzetű, valamint közel fele halmozottan hátrányos helyzetű – köztük magyaránú a cigány származású tanuló –, 2003 óta alkalmazzák az IPR által kínált lehetőségeket, valamint regisztrált jó gyakorlatokkal is rendelkeznek. A teljes körű integráció megvalósítása során a sajátos nevelési igényű tanulókkal is foglalkoznak.¹⁹ Az integrációt elősegítendő az iskola alkalmaz két fejlesztőpedagógust, egy gyógytestnevelőt, logopédust – aki jelenleg adminisztrációs problémák miatt nem praktizál, de a közeljövőben várható a visszatérése –, valamint iskolapszichológus is látogatja az iskolát heti egy alkalommal a komplexebb segítséget igénylő gyerekek támogatása céljából – többek között a pszichológusi ellátást is az IPR által biztosított forrásokból képesek finanszírozni. Az oktatási intézmény alkalmazott egy – cigány származású – pedagógiai asszisztent is, aki remekül kiegészítette az itt folyó pedagógiai munkát: nagy segítséget jelentett a nehezebb körülmények között élő, gyakran roma családokkal való kapcsolattartásban, és mivel maga is cigány származású volt, könnyen szót érthetett velük. Bár munkája minden szempontból hasznos volt, finanszírozási nehézségek miatt jelenleg nem tudják őt alkalmazni, de mindent megtesznek azért, hogy újra bekapcsolódhasson a munkába.²⁰

A pedagógusok körében működik egy belső mentori rendszer, ami azt jelenti, hogy azok a tanárok, akik nem osztályfőnökök, külön odafigyeléssel segítenek a problémákkal küzdő gyerekeknek a tanórákon kívül is. Erre azért van leginkább szükség, mert sok gyerek nem kaphatja meg azt a támogatást az otthoni közegben, ami az eredményesebb iskolai pályafutás elvégzéséhez vezetne. Sok szülővel eleve nehézkes a kapcsolattartás – ebben nyújtott nagy segítséget a pedagógiai asszisztens.²¹

Az IPR alkalmazásáról elmondható, hogy a középpontban a gyerekek természetbeni juttatásokkal megvalósított szociális támogatása áll: többek között ruhákat, tanszereket (ceruza, toll, festék, radír stb.), társasjátékokat, labdákat vásárolnak a nehéz sorsú tanulóiknak. A másik fő pontot a különböző programokon (pl. színház, mozi) való részvétel biztosítása jelenti. Mindezeket kiegészítik a különböző kézműves foglalkozások, valamint cigány népművészet oktatása és multikulturális napok szervezése.²²

Az IPR-nek azonban vannak diszfunkcionális elemei is, amelyek közül a legfontosabb az, hogy a pályázati határidők nem illeszkednek megfelelően a tanév rendjéhez, és ezért nehézséget jelent maradéktalanul eleget tenni a vállalt feladatok elvégzésének. Mindent összevetve azonban nagyon hasznos a rendszer, ugyanis alkalmazásával „*jobban odafigyel az ember a gyerekre*”.²³

Hejőkeresztúr

Hejőkeresztúr Borsod-Abaúj-Zemplén megye középső részén, Miskolctól délre, Nyékládházától mintegy 4 km-re helyezkedik el. Lakosainak száma 1002 fő.²⁴ A településen élők 90%-a magyar, 10%-a cigány nemzetiségűnek vallotta magát.²⁵ A községben cigány, illetve 2004 óta ruszin kisebbségi önkormányzat is működik, utóbbi a lakosság ruszin gyökerei miatt. A ruszinok azonban mára olyannyira asszimilálódtak, hogy az önkormányzat inkább csak hagyományörző szerepet tölt be, hiszen egyedül csupán a görög katolikus vallás az, ami az egykori ruszinság életéből máig fennmaradt.

A regisztrált munkanélküliek száma viszonylag alacsony: körülbelül 55 fő a 656 fős aktív korú lakosságból, ami alapján kismértékű munkanélküliségről beszélhetünk a községben.

A településen jelenleg is működő körzeti iskolát 1965-ben adták át. 2007-től közoktatási feladatait Hejőkeresztúr, Hejőszalonta és Szakáld közoktatási intézménytársulás keretében látja el. A IV. Béla Körzeti Általános Iskola és Napközi Otthonos Óvoda székhelyintézménye a hejőkeresztúri körzeti iskola (itt első osztálytól nyolcadikig tanulnak a diákok), és tagjai a hejőkeresztúri óvoda, valamint a szakáldi tagiskola (itt elsőől negyedikig tanulnak a diákok) és tagóvoda, illetve a hejőszalontai tagóvoda. Az intézményben folyó magas szintű oktató-nevelő munka példaértékű és országos hírű. Az iskola az Integrált Pedagógiai Rendszer elvei alapján szervezi az oktatás feladatait.

Szalánta

A község Baranya megyében helyezkedik el, Pécs és Harkány között több kis település szomszédságában. Lakossága 1228 fő²⁶ és etnikailag meglehetősen vegyes: a 2001-es népszámlálás adatai szerint legnagyobb számban magyarok, horvátok és cigányok lakják.²⁷ Szalánta életére hatással van a horvát nemzetiségi kisebbség, ez tükröződik mindennapjaiban, ünnepeiben és a helyi általános iskola falai között is. Az iskolában tartanak horvát nyelvoktatást, amelyen magyar gyerekek is sokszor részt vesznek. Emellett az intézmény folyosóin kisebb kiállításként régi képek, népviseleti ruhába öltöztetett bábuk, rövid történeti leírások jelzik a vegyes nemzetiségi együttélést és a hagyományok tiszteletét.

A település fontos szerepet tölt be a térség életében, több környező falut fog össze és igazgat, így nagy felelősség hárul rá. A község főbb céljai, hogy fenntartható maradjon az infrastrukturális fejlődés, munkahelyek létesüljenek, valamint a fiatalok megfelelő oktatásban részesüljenek, és helyben maradásra, letelepedésre bírják őket.²⁸

Az általános iskola ennek megfelelően előtérbe helyezi a toleranciára, mások elfogadására, esélyegyenlőségre nevelés biztosítását. Az intézmény fenntartója a községi önkormányzat, és működési területéhez tartozik még Babarcszölös, Bisse, Bosta, Garé, Szava, Szilvás. Tehát azon kívül, hogy a község vegyes nemzetiségi színezete megmutatkozik az egyes osztályokban, még a különböző településekről való száрма-

zás is differenciálja a tanulókat. Így a tanulmányi környezet sem nemzetiségi-etnikai, sem pedig települési szempontból nem homogén. Éppen ezért is fontos az iskola életében a nemzeti, etnikai kisebbségi program, a horvát nemzetiségi nyelvoktatás, és az Integrált Pedagógiai Rendszer (IPR) pályázatának rendszeres leadása.²⁹

Az igazgatónövel készült interjú során sok szó esett az IPR működéséről, használhatóságáról is. Véleménye a kutatás során egyedinek számított abban, hogy a támogatás megpályázása, és a kapott összeg felhasználása nem jelent gondot számukra. Ennek egyik oka, hogy az iskolában magas a hátrányos helyzetű tanulók aránya (a 157-ből 46 fő), így szinte biztosra vehetik, hogy pályázatuk pozitív elbírálást nyer. Tehát tudnak előre tervezni, és fejleszteni, de kiemelte, hogy amúgy sem a pénz számít elsősorban. Náluk már az IPR előtt sem okozott problémát a nemzetiségileg heterogén összetétel: „*mi ebben élünk, életünk része, nálunk sose volt szegregáció*”.³⁰ Eddig is integráltan működtek, ez a támogatás egy pluszt tud adni, ahhoz hogy továbbképzésekre járhassanak, tematikus napokat, vagy drogvédelmi programot szervezzenek. Az integrációs törekvések kapcsán egy negatívumot említett, az SNI tanulók beilleszkedésének nehézségeit, olykor lehetetlenségét. Sem a sajátos nevelési igényű diák, sem pedig a többi tanuló számára nem egyszerű helyzet, pedig az igazgatónő elmondása szerint a gyerekek nagyon toleránsak. Kutatásunk során mi is több alkalommal tapasztaltuk, hogy a gyenge képességű, vagy SNI gyerekek nagyon nehezen integrálódnak a normál osztályközösségbe. A származási, vagy tanulási képességbeli megkülönböztetés mellett az igazgató narratívájában még többször megjelent a különböző korosztályok kérdése is. Kihangsúlyozta, hogy mostanra kialakult egy olyan kötődés az alsó illetve felső tagozatosok között, ami azt eredményezi, hogy a „nagyok” odafigyelnek, vigyáznak a „kicsikre”. Mind a tanulók, mind pedig a pedagógusok dinamikusan kezelik az osztály fogalmát, annak határait átívelően ismerik egymást. Sokkal több tényező köti össze őket, nem csak az iskola intézménye, „*az osztályközösség és a faluközösség fogalmak átjárhatók közöttünk*”.³¹

Tiszaroff

Tiszaroff Jász-Nagykun-Szolnok megyében, a Tisza partján fekszik. Lakossága 1624 fő³², etnikailag heterogén: a magyarok mellett cigány kisebbség is él a községben, akik 2001-ben a lakosság 8%-át alkották.³³ A falu etnikai heterogenitása az iskolában is tükröződik, és itt is szintén sok a hátrányos helyzetű, szegény családból származó tanuló. Az intézmény nem él az IPR lehetőségével, de TÁMOP támogatást élvez. Utóbbiból ők is finanszírozzák a továbbképzéseket, de az egyik osztályfőnök elmondása szerint ezek többnyire nem segítenek ténylegesen. Kérdésünkre, hogy miért nem pályáznak az integrált pedagógiai programra, azt felelte, hogy túl komplex és rengeteg papírmunkát kívánna. Valóban szinte egy plusz embert kívánó feladat, ami humán infrastrukturális kérdéseket is fölvet; ráadásul a támogatás összegének érkezése is bizonytalan. A tiszaroffi iskola pedig a közelmúltban esett át komoly változásokon, ami sok energiát elvont a cselekvőképességéből. Az intézmény fenntartójának léte kérdésessé vált, és a lehetőségek számbavétele után végül az új fenntartó a baptista egyház lett. Az közösségi integráció kérdésében nem etnikai vonalon látta problémásnak a helyzetet, hanem az SNI-s, tanulási nehézséggel küzdő, vagy nagyon gyenge tanulók beilleszkedése és boldogulása kapcsán, „*amikor az osztály fele „papíros”, nem lehet haladni*”.³⁴

Véménd

Véménd község Baranya megye északkeleti részén, majdnem Tolna megye határán helyezkedik el. Lakosság száma 1511 fő.³⁵ A 2001-es népszámlálás során 22,1%-a németnek, 8,7%-a pedig cigánynak vallotta magát.³⁶ 1945 után a németek egy részét kitelepítették, helyüket száz bukovinai székely család és hetven felvidéki család foglalta el, akik leszármazottai ma is a faluban élnek. A településen cigány és német kisebbségi önkormányzat működik.

Véménden a jelenlegi iskola 1985 óta áll a tanulók rendelkezésére. Az itt tanító pedagógusok munkájában a megfelelő tudásanyag elsajátítása mellett nagy hangsúlyt kap a toleranciára, a hagyománytiszteletre való nevelés. Nagy hangsúlyt fektetnek emellett a tanulmányi problémákkal küzdő gyermekek felzárkóztatására is. Az IPR használata ebben is segítségükre van.

Táblázatok és diagramok jegyzéke

1. sz. táblázat:

A nemzetiségi oktatás alapadatai, 2001/2002–2009/10

Iskolatípus/ tanév	Nemzetiségi nyelv- en is oktató peda- gógus	isko- lában tanulók	Az összes tanulóból						
			német	román	szerb	horvát	szlovák	szlovén	
Óvoda									
2001/02	n. a.	18 015	13 423	495	370	1 380	1 960	312	75
2003/04	1 234	19 623	14 547	462	235	1 324	2 984	71	0
2005/06	2 588	19 241	14 757	536	159	1 056	2 636	86	11
2006/07	2 623	19 775	15 028	507	251	950	2 612	88	339
2007/08	2 738	19 860	14 828	534	165	1 662	2 583	78	10
2008/09	3 051	19 761	15 213	626	180	1 165	2 484	67	26
2009/10	3 334	19 605	14 910	561	174	1 291	2 578	64	27
Általános iskola									
2001/02	n. a.	46 189	39 692	824	476	1 527	3 269	251	150
2003/04	1 953	55 002	46 665	1 014	221	2 350	4 588	96	68
2005/06	5 120	55 801	47 403	1 159	194	2 265	4 528	89	163
2006/07	5 378	55 158	46 880	1 073	191	2 179	4 443	86	306
2007/08	5 459	56 116	47 705	1 188	192	2 074	4 703	87	167
2008/09	5 705	55 266	47 009	1 057	202	2 134	4 614	93	157
2009/10	5 878	53 823	45 296	1 084	222	2 195	4 554	97	375
Középiskola									
2001/02	n. a.	4 136	3 393	177	110	268	160	12	16
2003/04	230	3 745	2 981	201	99	322	124	18	0
2005/06	326	3 598	2 755	182	111	289	133	28	100
2006/07	327	3 540	2 800	191	107	270	135	24	13
2007/08	344	3 501	2 829	183	108	223	121	22	15
2008/09	392	3 751	2 900	189	118	222	105	32	185
2009/10	319	3 796	2 883	168	133	222	89	36	265

(Forrás: Jelentés a magyar közoktatásról 2010 – 5. Az oktatási rendszer és a tanulói továbbhaladás (függelék)
http://www.ofi.hu/kiadvanyaink/jelentes-2010/25-fugg-tovabbhaladas?folderID=12988#t_5_22

Eredeti forrás: OM oktatási statisztikai alapján Híves Tamás számításai)

2. sz. táblázat:

Összesítés a nemzeti etnikai kisebbségi oktatási formák adatairól, 2010/11

Nyelv	Nyelvtanítási forma Feladat-ellátási helyek száma alapján				Oszályok száma Nyelvtanítási formák szerint	Oszályok száma Tanulólétszám szerint	Tanulók száma	Kisebbségi oktatásban részvevő tanulók száma	Pedagógusok száma
	Kétnyelvű	Nyelvtanítási Hagyományos		Bővített					
Német	24	310	13	2	2553	2806	55964	45006	1532
Bolgár				1	2	1	24	24	30
Cigány		52			194	368	6421	5068	156
Görög				7	9	33	298	298	6
Horvát	2	28		1	77	197	3693	1579	2
Lengyel				11	17	27	164	118	5
Román	2	6			36	51	743	700	87
Ruszin		2			4	4	81	48	16
Szerb		2		4	25	35	446	188	2
Szlovák		46		2	317	317	4665	3450	6
Szlovén	2	2	1	1	39	33	336	150	7
Összesen	30	448	14	29	3273	3872	72835	56629	1849

(Forrás: Szakmai beszámoló a kisebbségi nyelv és népismeret oktatásának vizsgálatáról a nemzetiségi nyelv-
oktató iskolákban (2010/2011). Oktatási Hivatal, Budapest 2011 [web:] <http://www.oh.gov.hu/kozoktatasi-ellenorzesek>, p. 66.)

3. sz. táblázat:

*A nemzetiségi kisebbségi oktatásban részt vevő óvodások és tanulók számának változása pedagógiai szak-
szonként és évfolyamonként*, 2001/02 és 2009/10 között*

Évfolyamok	2001/02	2003/04	2005/06	2007/08	2009/10
Óvoda	25 844	31 587	36 021	38 266	40 884
1. évfolyam	10 571	10 954	12 239	13 758	14 387
2. évfolyam	10 634	10 763	12 201	12 769	13 691
3. évfolyam	10 561	10 545	11 813	12 803	13 301
4. évfolyam	10 453	10 749	12 279	13 245	12 884
1–4. évfolyam	42 219	43 011	48 532	52 575	54 263
5. évfolyam	10 595	10 296	11 764	12 585	12 879
6. évfolyam	10 025	10 389	11 941	12 857	12 611
7. évfolyam	9 362	9 827	11 187	11 830	11 766
8. évfolyam	8 848	8 914	10 973	11 906	11 776
5–8. évfolyam	38 830	39 426	45 865	49 178	49 032
9. évfolyam	1 597	1 783	1 809	1 802	2 041
10. évfolyam	1 333	1 380	1 275	1 434	1 642
11. évfolyam	1 051	1 264	1 054	1 046	1 148
12. évfolyam	852	929	831	744	873
13. évfolyam	139	77	106	124	210
14. évfolyam	27	4	23	17	2
9–14. évfolyam	4 999	5 437	5 098	5 167	5 916
Összesen	111 892	119 461	135 516	145 186	150 095

(Forrás: Jelentés a magyar közoktatásról 2010. 6. A tanítás-tanulás tartalma (függelék) http://www.ofi.hu/kiadvanyaink/jelentes-2010/26-fugg-tartalom?folderID=12988#t_6_11

Eredeti forrás: Az OM és az OKM oktatásstatisztikai adatbázisai alapján Garami Erika és Hives Tamás számításai

* A következő feladatellátási helyeken: óvoda, általános iskola, szakiskola, speciális szakiskola, gimnázium, szakközépiskola, cigány kisebbségi oktatással együtt.)

4. sz. táblázat:

Nemzetiségi óvodák és iskolák összehasonlítása megyei bontásban, 2010/11

Megye/Budapest	Összes óvoda	Összes iskola	Kisebbségi nevelést folytató óvodák száma	Kisebbségi nevelést folytató iskolák száma	Kisebbségi nevelést is folytató óvodák aránya	Kisebbségi nevelés, oktatást folytató iskolák aránya
Bács-Kiskun	209	96	41	25	19,62%	26%
Baranya	192	76	104	58	54,17%	76%
Borsod-Abaúj-Zemplén	353	80	145	30	41,08%	38%
Békés	171	190	55	94	32,16%	49%
Budapest	548	339	41	39	7,48%	12%
Csongrád	176	71	8	4	4,55%	6%
Fejér	166	103	12	13	7,23%	13%
Győr-Moson-Sopron	230	120	17	17	7,39%	14%
Hajdú-Bihar	214	114	52	21	24,30%	18%
Heves	154	84	25	20	16,23%	24%
Jász-Nagykun-Szolnok	176	84	57	18	32,39%	21%
Komárom-Esztergom	134	73	30	25	22,39%	35%
Nógrád	135	62	65	32	48,15%	52%
Pest	468	256	61	54	13,03%	21%
Somogy	201	71	27	19	13,43%	27%
Szabolcs-Szatmár-Bereg	302	164	61	53	20,20%	32%
Tolna	127	52	60	32	47,24%	62%
Vas	130	76	18	10	13,85%	13%
Veszprém	181	99	26	28	14,36%	28%
Zala	149	84	22	16	14,77%	19%
Összesen	4416	2294	927	608	20,99%	27%

(Forrás: Jelentés a nemzeti és etnikai kisebbségi általános iskolai nevelés-oktatás helyzetéről. Nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa. Budapest, 2011 [web:] <http://www.kisebbségiombudsman.hu/data/files/217986220.pdf>, p. 35.)

5. sz. táblázat:

Nemek közötti kölcsönös rokonszeri kapcsolatok*

	nincs	van		
		egyszeres	kétszeres	háromszoros
Báta 4. osztály	0			
Báta 8. osztály	0			
Hejőkeresztúr 4. osztály		2 db	2 db	1 db
Hejőkeresztúr 8. osztály		1 db		
Tiszaroff 4. osztály				1 db
Tiszaroff 8. osztály	0			
Szalánta 4. osztály	0			
Szalánta 8. osztály	0			
Véménd 4. osztály		2 db		
Véménd 8. osztály		1 db		

Összesen hány osztálynál van:

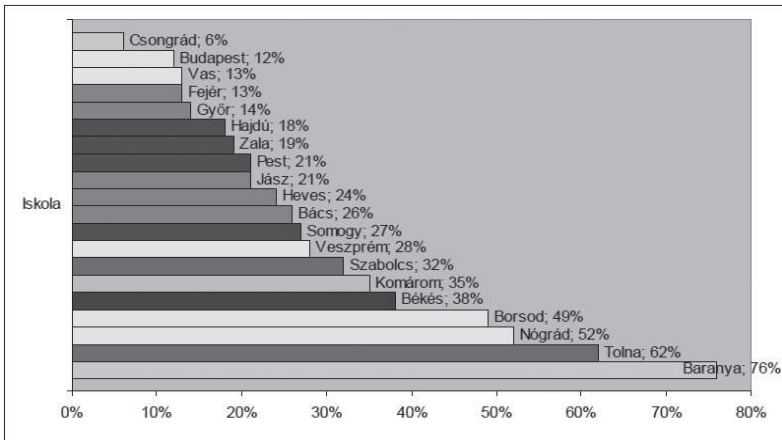
Negyedikos osztályok: 5 / 3 (erősek is)

Nyolcadikos osztályok: 5 / 2 (csak egyesek)

(* A táblázat saját készítésű.)

1. sz. diagram:

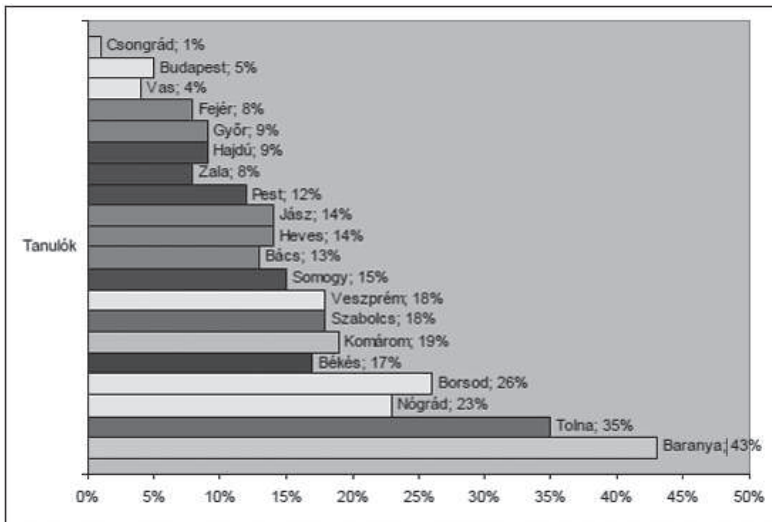
Nemzetiségi iskolák megyéken belüli aránya, 2010/11

(Forrás: Jelentés a nemzeti és etnikai kisebbségi általános iskolai nevelés-oktatás helyzetéről. Nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa. Budapest, 2011 <http://www.kisebbségiombudsman.hu/data/files/217986220.pdf> p. 36.)

2. sz. diagram:

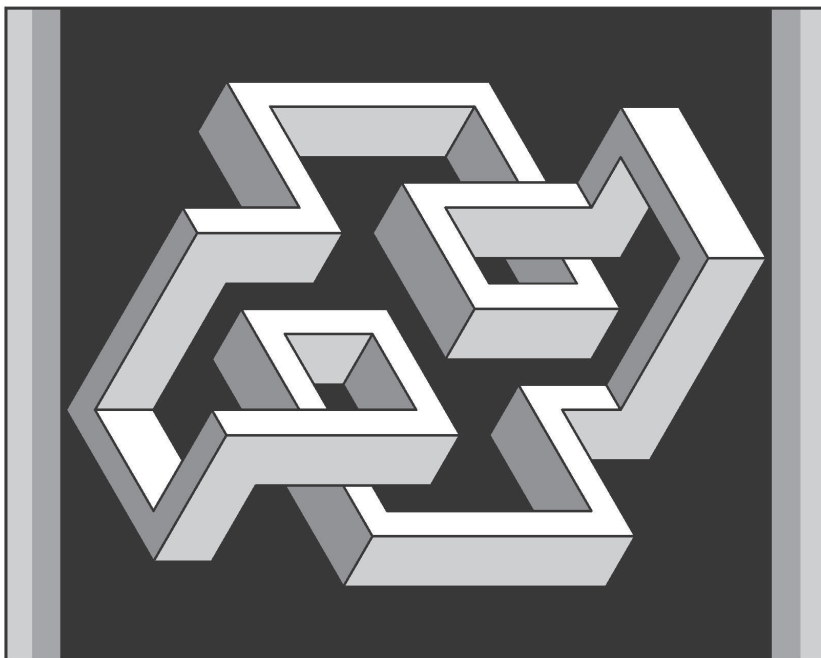
Nemzetiségi oktatásban részesülők megyéken belüli aránya, 2010/11

(Forrás: Jelentés a nemzeti és etnikai kisebbségi általános iskolai nevelés-oktatás helyzetéről. Nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa. Budapest, 2011 [web:] <http://www.kisebbségiombudsman.hu/data/files/217986220.pdf>, p. 36.)

JEGYZETEK

- 1 A település jellemzését l. a Függelékben.
- 2 Az osztályfőnökkel készített interjú hanganyaga alapján.
- 3 Mérei 1988.
- 4 Az osztályfőnökkel készített interjú hanganyaga alapján.
- 5 A külön nem hivatkozott adatok a település honlapjáról származnak: <http://www.hejokeresztur.hu/> A település jellemzését l. a Függelékben.
- 6 A település jellemzését l. a Függelékben.
- 7 Részlet az igazgatóval készített interjú hanganyagából.
- 8 A település jellemzését l. a Függelékben.
- 9 A külön nem hivatkozott adatok a település honlapjáról származnak: <http://www.vemend.hu/> A település jellemzését ld. a Függelékben.
- 10 Fontos újra megjegyeznünk, hogy vizsgálatunk nem reprezentatív, és nem is szándékozunk az adatokat az általánosíthatóság színeiben feltüntetni, következtetéseinkre saját eredményeink adnak okot.
- 11 Idézet az osztályfőnökkel készített interjúkból.
- 12 A részletes adatokat mutató táblázat a függelékben található.
- 13 Helységnévkönyv adattár 2010.
- 14 KSH Népszámlálási adatok 2001. <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/04/tabhun/tab11/load11017.html>
- 15 <http://www.bata.hu/kisebbsegionkormanyzat.html>
- 16 Az igazgatóval készült interjú alapján.
- 17 <http://www.iskola.bata.hu/>
- 18 <http://www.iskola.bata.hu/tanuloink.htm>
- 19 Az igazgatóval készült interjú hanganyaga alapján, valamint: <http://www.iskola.bata.hu/index.html>
- 20 Az igazgatóval készült interjú hanganyaga alapján.
- 21 Az igazgatóval készült interjú hanganyaga alapján.
- 22 Az igazgatóval készült interjú hanganyaga alapján.
- 23 Az igazgatóval készült interjú hanganyaga alapján.
- 24 Helységnévkönyv adattár 2010.
- 25 KSH 2001.
- 26 Helységnévkönyv adattár 2010.
- 27 KSH 2001.
- 28 www.szalanta.hu
- 29 Uo.
- 30 Részlet az igazgatóval készített interjú hanganyagából.
- 31 Részlet az igazgatóval készített interjú hanganyagából.
- 32 Helységnévkönyv adattár 2010.
- 33 KSH 2001.
- 34 Részlet az osztályfőnökkel készített interjú hanganyagából.
- 35 Helységnévkönyv adattár 2010.
- 36 KSH 2001.

Az ígéret fiai

A nemzet értelmezésének teológiai eredete a magyar gondolkodásban

1.

A *nemzet* fogalmának használata manapság nem csupán a politikai párbeszédben okoz feszültséget, de a történelmi kutatásban, valamint a társadalomtudományokban is sokszor kérdéseket vet fel. Ennek egyik oka az, hogy az újkori, 18. századtól kezdődő és a nemzetállamok kialakulásában, majd a 20. századi eltorzulásaiban igen nagy szerepet játszó nacionalizmus maradt használatban a mai napig a politikai diskurzusokban. A történetkutatás pedig főképpen a koraközépkorban kialakult társadalom szerkezetéből értelmezi azt, noha a keresztyén teoretikusokra és krónikáírókra történő utalásokkal, de sokszor a mögöttük meghúzódó teológia alapvetése nélkül. Leginkább a *nemzet* értelmezésének forrása, a zsidó-keresztyén gondolkodás alapirodalma, a Szentírás marad ki méltatlanul a vizsgálódások köréből. Pedig a *nemzet* fogalmának alapvető értelmezéséhez az Ó- és Újszövetség tanulmányozása, illetve az ebből származó teológiai következtetések nélkül nem juthatunk el, mint ahogy a korai írásos emlékek ezt bizonyítják. Ezért az alábbiakban a történeti magyarázat helyett a tradicionális, vagyis a magyar gondolkodásban mély nyomot hagyó *teológiai nemzet-fogalom* eredetének megközelítésére teszünk kísérletet éppen a politikai párbeszéd és a történelmi kutatások szíves figyelmébe ajánlva azt.

Miután a magyar gondolkodás *nemzet-fogalmát* szeretnénk megközelíteni, krónikás irodalmunk két reprezentánsa, a *Gesta Hungarorum*¹ és a *Képes Krónika*² fontos vizsgálódásunk szempontjából. A néhai III. Béla, Magyarország királya jegyzőjeként P-nek mondott mester *Gesta Hungaroruma* az 1200-as évekből a magyar nemzet őstörténetét örökítette meg a honfoglalásig, pontosabban az ország határainak megállapításáig. Már a mű bevezetése igen beszédes abban a tekintetben, hogy milyen két hagyományt kapcsol össze a magyarok gesztája. Az elején a francia eredet elbeszélő Trója-história példáján a magyarok származását (genealogiam regum Hungarie) tanúsító szkíta-história leírásának célkitűzéséről beszél úgy, hogy a nagy horderejű történésekben megmutakozó isteni kegyelemért az örökké való királynak, Krisztusnak mond dicsőítő imádságot. *Nobilissima gens Hungaria primordia sue generationis* – vagyis „az igen nemes magyar nemzet származásának kezdetét”³ a sajátos szkíta és hun hagyományból, illetve a keresztyénség révén bibliai örökségből nyeri. Mielőtt a gesztát történeti teljességgel vádolnánk meg korábbi, materialista történetkritika alapján, felhívjuk a figyelmet arra, hogy maga a gesztának szerzője tartotta fontosnak megjegyezni, hogy nem – az egyébként igen gazdag – népi szájhagyományra épít témáját illetően, hanem korának tudományára, a történeti értelmezésre. A hamis mesékből (ex falsis fabulis) vagy a csacsogó énekekből (a garrulo cantu) azért nem mérhető, mert azok „mintegy álomban (quasi somnpiando)”⁴ másképp kifejezve, a poézis nyelvén költői képekkel élnek. Ezzel szemben „a történeti művek világos értelmezéséből (aperta hytoriarum interpretatione)”⁵ kaphat a nemzet eredetének története helyes magyarázatot. Ebben a szemléletben Augustinus *historica diligentia*-elvét látjuk

érvényre jutni, amely a költészetet abban a tekintetben bírálja, hogy az ostoba mesék és a poéták szórakoztató, tetszelgő dolgai félrevezetik az embereket. Érdekes, hogy Augustinus a költői történetiséget éppolyan csacska fecsegésnek (*fabulosa gurrulitate*) nevezi, mint a geszta Anonymus szerzője. Ezzel szemben az egyházatyja minden mitikus esemény mögött valós történeti magot feltételez, s ennek hiteles feldolgozását, a történeti pontosságot (*historica diligentia*) kéri számon az íróktól.⁴ A *Gesta Hungarorum* szerzője is ennek a középkori történeti módszerek kíván megfelelni „nemeshez méltó módon (*nobiliter*)”,⁵ vagyis hitelesen, amikor a történelmi múltba helyezve értelmezi a magyar *nemzetet* és az eljövendő fényében értékeli annak cselekedeteit. A teremtés és új teremtés között a történelmet formáló Isten és a történelemben vándorló felelős *nemzet* viszonyáról van szó az eredetben is, sőt ott leginkább, mely viszony kiválasztottságként és egyben küldetésként jelentkezik a gesztában és a krónikákban egyaránt. *Felix igitur Hungaria* – „Boldog tehát Magyarország” – állapítatik meg a Gestában, mely hang majd száz év múlva Danténál újra visszacsendül: „*Oh beata Ungheria*.”⁶ Magyarország boldogságának ez a nemzetközileg is mindenképpen ismert (de nem mindig elismert) szakrális kiténtettsége éppen az előbb említett kettős identitásból, a múlt és az eljövendő meghatározottságából ered. Egyrészt a Magyarországnak jutott különböző adományok (*dona data varia*), mint a bibliai múlttal igazolt kegyelmi kiválasztottság és elrendeltség ajándékai, másrészt eszkatológikus kifejezéssel élve, „boldog véggel (*felici fine*)”, értsd: küldetése céljának betöltésével, „most és mindörökké bírják az országot”. Persze ez az ország jelentheti éppúgy Isten országát, mint Krisztus kegyelméből elnyert földi hazát, Pannoniát, ezt ugyanis a szerző szándékosan nyitva hagyja számunkra.⁷

A *Gesta* a magyar nemzet eredetét a következőképpen vezeti be: „Szcítiának első királya Magóg volt, a Jáfet fia, és az a nemzet Magóg királytól nyerte a magyar nevet.”⁸ A szkítiai, barbár tradíciónak gyökerét a bibliai, zsidó tradícióba csatolva Anonymus olyan ethoszt épít föl, amely a magyar *nemzet* létét a zsidó-keresztyén vallás által fontosnak tartott szent történet részének tekinti. Az Ószövetségben a Noé fiainak származástáblája az akkor ismert valamennyi népnek őseit sorolja fel saját nemzetsége szerint,⁹ mely emberiség a közös eredet okán egy nyelvet beszélt.¹⁰ Noé három fia, Sém, Hám és Jáfet közül az utóbbinak gyermeke, Magóg a szkíták, illetve a hunok ősatya, ahogy azt legelőször a szíriai Efrém foglalta írásba.¹¹ A kis-ázsiai diakónus a hunokkal való rossz emlékü személyes találkozását nem véletlenül hozta kapcsolatba Ezékiel próféciájával, aki szerint Góg és Magóg földjéről vad lovas nép támad Izrael ellen.¹² Kr. u. 940 körül író Pseudo-Josephus viszont a magyarok eredetét Gómerre vezeti vissza, aki Togármáh-nak atyja volt, akitől a magyarok közvetlenül származnak, és akitől a zsidó kazárok is származtatják magukat. A Pseudo-Josephust közlő Kohn Sámuel még hozzáteszi: „E tényállás közvetett bizonyítékot szolgáltat arra nézve, hogy régi magyar krónikáink részben oly hagyományokat is használtak föl, melyek Joszipponhoz képest, legalább is már a honfoglaláskor éltek nemzetünkben; ha pedig, ami éppen nem valószínűtlen, a zsidó kozaroknak Gómerét is a magyar Magorral azonosítjuk, még sokkalta régebbiek.”¹³ A *Gesta Hungarorum* teológus szerzője tehát valóban *nobiliter* járt el „a források megbízható előadásával” (*certa scripturam explanatione*).¹⁴

Az 1358-ban szerkesztett *Képes Krónika* a származástáblában nemcsak felsorolja Noé fiainak osztályrészül jutott területeit Josephust és Hieronymust említve, miszerint „Sém Ázsiát, Hám Afrikát, Jáfet Európát kapta”,¹⁵ hanem határozottan elutasítja a Hunor és Magor Nimródtól való származtatását, s ezzel együtt a babiloni kapcsolatot, miközben Hieronymus-ra hivatkozva, viszont Nicolaus de Lyra alapján ragaszkodik a Jáfettől való eredethez.¹⁶ Az ószövetségi küldetéstudat is e leszámazás mentén a nemzetségi történe-

tekben mutatkozik meg sajátosságosan. Álmos vezér születésének előzményével kapcsolatban, miszerint várandós anyjának „álmában *isteni látomás* (divina visio) jelent meg turulmadár képében (in forma asturis)”,¹⁷ amellet, hogy a totemöstől való nemzés fogalmazódik meg, az Ószövetséghez való csatolással az Istentől kapott küldetés is mélyreható nyomot hagy. Az álom, illetve az isteni látomás ugyan egyetemes vallásos jelenség, de a *Gesta* keresztyén fogalmazású kontextusában óhatatlanul kapcsolódik Ábrahám,¹⁸ Jákob,¹⁹ József,²⁰ Mózes,²¹ Bálám,²² Mardokáj,²³ vagy az Újszövetségben Mária jegyesének, Józsefnek álmaihoz.²⁴ S tegyük hozzá, ezek az említett álmok és látomások, Isten népének sorsát meghatározó jövendölések és rendeltetések a kiemelt jelentőségű isteni *küldetés* megfogalmazásai. A *nemzet* küldetés-tudatának örök érvényű forrásai. Így van ez a magyar nemzet küldetésénél is, hiszen az a megjelenítés, hogy Emesének „méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak”,²⁵ az ábrahámi ígéretnek parafrázisa,²⁶ ami azt jelenti, hogy a választott és küldött nemzet története az isteni elrendelés beteljesedésére irányul.²⁷

A *Gestában* és a *Képes Krónikában* fajsúlyos eseményként leírt honfoglalás esetében még markánsabban jelenik meg a nemzetnek, mint választott népnek, Ábrahám magvaként az ígéret fiainak identitása. Mind a *kivonulás*,²⁸ mind a *bevonulás* (honfoglalás)²⁹ mint az örökségül elnyert földön való letelepedés, az Ószövetségnek döntő, szent cselekményei. A ki- és bevonulások, s a közties vándorlások bibliai történetébe ágyazottan a magyarok is megtették ezt az utat épp ugyanúgy két fázisban, ahogy az az Ószövetségben is lejátszódik. Először Ábrahám vonul ki Úr városából Háránba, majd onnan az ígéret földjére, s Mamré tölgyesében telepszik le. Közel félezer év múlva Mózes vonul ki népével Egyiptomból és negyvenévi pusztai vándorlás után bevonul újra, az örökség földjére, az Ábrahámnak ígért Kánaánba. A magyarok ősei is *az első, ábrahámi* útjukat úgy teszik meg, hogy kivonulnak a pusztából, vándorolnak a Meotiszi mocsarak vidékén át és bevonulnak Szkítiába mint hazájukba (ipsam patriam intraverunt),³⁰ majd a Szkítiából való kivonulás után Attila vezetésével megérkeznek Pannoniába (primus ingressus Hungarorum in Pannoniam).³¹ A *második, mózesi* útjuk során (secundo ingressu) a Szkítiából történő második kivonulás követően hosszú vándorlás után újra Pannoniába vonulnak be és telepednek le végleg Árpád vezetésével.³² Hogy az ószövetségi párhuzam ne tűnjék véletlennek, a krónikás megjegyzi azt is, hogy a második bevonulás előtt „Álmost még az erdélyi hazában megölték, *nem mehetett be ugyanis Pannoniába*.”³³ A mózesi reminiscencia ugyanis tagadhatatlan: „mert szemközt látod a földet, de arra a földre, amelyet én [az Úr] adok Izrael fiainak, *oda nem mégy be*.”³⁴ A *Képes Krónika* világossá teszi, hogy a magyar *nemzet* honfoglalása Ábrahám és Mózes bevonulásának átélésében kap teológiai értelmet valami többre. „Visszaadta hát az Úr a magyaroknak Pannoniát, miként Mózes idejében Izrael fiainak adta örökségül »az amoreusok királyának, Seonnak« a földjét és »Chanaan összes országát».”³⁵ A krónikás fontosnak tartja megjegyezni külön is, hogy Árpád hét vezérével nem úgy jöttek be, mint vendégek (hospites), „hanem mint akik *örökség jogán* (iure hereditario) birtokolják a földet.”³⁶ A *Gestában* megörökített kifejezések, amelyek Pannonia földjét úgy jelölik, mint „Attila király földjét” vagy a fővárost, Óbudát úgy illetik, mint „Attila király városát”, mind Isten könyörületet adományát hivatottak kihangsúlyozni a magyar nemzetnek juttatott örökségeképpen.³⁷

A krónikásnak a magyar–zsidó történeti párhuzama nem pusztán utánzásról, nem is behelyettesítésről szól, sokkal inkább egy teológiai tétről, a nemzet *létkérdéséről*. Egy népnék Krisztusban történő *nemzetté* válása ismerszik föl megtartatásának ebben a hitvallásában. Nem véletlenül írja ezzel kapcsolatban Nemeskürty István: „A kereszténység (és benne az Ótestamentum, az egykori zsidó pásztor nép hitvilága), a magyarság számára

sokkal több volt, mint egy vallás. Ittlétünk, *létezésünk záloga és feltétele volt.*⁷³⁸ Persze mondhatnánk, nem „volt”, hiszen ma is az; a „volt” arra vonatkozik – ami Nemeskürty egész könyvének végighúzódik –, hogy az Isten elrendelésében élő *nemzet* akkor válik méltatlanná küldetéséhez, amikor nem tartja magát ehhez a szakrális elhivatottsághoz. Noha a 16. században megszűnt a keresztyén népek egysége, a reformáció irodalma Magyarország több oldali fenyegetettsége miatt rendkívüli módon kihangsúlyozta a *nemzet* létének egyetlen visszacsatolását az archetípushoz, az őszövétségi zsidó nép esetén megmutatkozó isteni ítélethez és kegyelemhez.

Egyetlen példával igazoljuk ezt a teológiai megközelítést. Károli Gáspár, a teljes magyar Biblia első fordítója ezt írja kétrészes politikateológiai művében: „De immár bizonyítjuk meg szentírásbeli históriákkal, hogy igaz legyen, az mit országnak és királyoknak szerencséjokról mondánk. Hozzuk penig például az zsidó országot és az zsidó fejedelmeket, mert az zsidó nemzetség szent nemzetség volt, melyet az Isten minden nemzetség közül magának választott vala, osztán régi nemzetség is. Krisztus is az nemzetségből vette az testét. Abban a nemzetségben az Isten gyakorta jelent meg és az szent Atyákkal beszéllett. Az próféták is abban a nemzetségben voltak, *kiknek írásokra lelkiüket is bizzuk és soha egy nemzetségben is nem tettsett meg ugyan az Istennek haragja és kegyelme, mint a zsidók közt.*...”⁷³⁹

A honfoglalás archetípusát pedig úgy használja, hogy a mondat végén a *nemzet* küldetésére is tesz utalást: „Mert mint az zsidóknak a Kánaán földet, azonképpen az magyaroknak ezt ez földet az Isten *okkal adta volt.*...”

A *nemzet* nyomorúságának okára is prófétai lélekkel mutat rá: „Nem állottuk meg az Istennel való szövetségöt, ezért pogány birtokába adott az Isten...”

Továbbá a *nemzethez mint egyházhoz* az Úristen vigasztaló szavaival Ézsaiás próféta parafrázisát adja Károli:⁴⁰ „Én plántáltalak tégedet, Anyaszentegyház, hordozlak tégedet az én méhembem, az te vénségedben is.”

Benda Kálmán számos történeti tanulmánya igazolja ezt a magyarokra oly jellemző *nemzet*-tudatot, amelynek lényegét röviden így foglalja össze: „A magyar nép ...összetasztározását azonban országhatárokon innen és túl fenntartotta a protestáns prédikátorok által megfogalmazott tétel: *a magyar az Isten választott népe.*”⁷⁴¹ Nem szükséges több konkrét irodalmi munkán bizonyítani a magyar *nemzet*-gondolat illetően, egyébként igen jellemző archetipikus szemléletét, elég, ha csupán három, kultúránkra nagy hatással lévő szerzőnkre utalunk. Zrínyi Miklós a *Szigeti veszedelem* elején így ír:

„Maga te tekints meg körösztvény világot,
Nem találsz azok közt, kivel tettem több jót,
Kihoztam Scitiából, mely nekik szűk volt,
Az én szent lelkem is ő reájuk szállott:

Scitiából, azt mondom, kihoztam őket,
Miként Egyiptusbul az Sidó népeket,
Hatalmas karommal verém nemzeteket,
Mindenütt rontám, vesztém ellenségeket.

Tejjel, mézzel folyó szép Pannoniában,
Megtelepítém őket Magyarországbán;
És meg is áldám minden állapotjában,
meghallgatám, segítém minden dolgokban.”⁷⁴²

A másik tanú Kölcsey Ferenc *Himnusza*, amely teljes egészében kimondottan ennek az archetipikus ethosznak jegyében született imádság Istenhez. Témánk szempontjából jellemző ismert részlete: „Őseinket felhozád / Kárpát szent bércére, / Általad nyert szép hazát / Bendegúznak vére...//...Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben, / S elsűjtád villámídat / Dörgő fellegedben...”⁴³ A haza képeinek illetően rögzítése mellett lényeges a *nemzet*-tudatnak az a hordozása a politikai gondolkodásban, amely Kulin Ferenc meglátása szerint Kölcseynél egyfajta költői *paraklétoz*-attitűddel jár. „Kölcsey Krisztushoz hasonlítja a hazát, aki szerint »ahol ketten-hárman összegyűltök (tisza imádással tudniillik), ott leszek én veletek! Ilyformán szól a haza is: ahol ketten-hárman összegyűltök (tisza nemzeti lélekkel tudniillik), ott leszek én bennetek! Mert a hazának szent neve nem csatolja magát a föld porához«”⁴⁴

A harmadik, és egyben a 20. század nyitányának példája legyen Ady Endre, kinek *Góg és Magóg fia vagyok én* kezdetű versét meg sem értenők a magyar teológiai *nemzet*-tudat nélkül. „Góg és Magóg ősnapkeleti magyarságának és az európai nyugatról betörő új szárnyakon szálló daloknak együttese, sőt egysége, – Verecke és Dévény kelet-nyugati feszültsége, – az énekes Vazul mártírúma és Pusztaszer százszoros hivatalos átka, – az eltiportatva „mégsem lehet” és az, amíg lehet, „*mégis győztes*” új magyar költő prófétai létforma...” – írja elemzésében Hegedűs Loránt a feszültségtől terhes örökség alatt létrejött modern vallomásról.⁴⁵

„Góg és Magóg fia vagyok én,
Hiába döngetek kaput, falat
S mégis megkérdeztem tőletek:
Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?

Verecke híres útján jöttem én,
Fülembé még ősmagyar dal rivall,
Szabad-e Dévénynél betörnöm
Új időknék új dalaival?

Fülembé forró ólmot öntsetek,
Legyek az új, az énekes Vazul,
Ne halljam az élet új dalait,
Tiporjatok reám durván, gazul.

De addig sírva, kínban, mit se várva
Mégiscsak száll új szárnyakon a dal
S ha elátkozza százszor Pusztaszer,
Mégis győztes, mégis új és magyar.”⁴⁶

2.

A magyar történelemtudományban Benda Kálmán mellett Szücs Jenő kutatásai képezik az alapját a *nemzet* szóhasználatának.⁴⁷ Tanulmányaiból egyértelműen kitetszik, hogy az antik *patria* fogalmát felváltó *nemzet* a barbár népek krisztianizálódásával veszi kezdetét, amikor a népeknek nemcsak tekintélyes eredete, hanem különböző származásának közös integrálása az egyházban megtestesült *populi Christiani universitas*-ba igen fontossá válik. Isidorus de Sevilla ezt így fejezi ki: „*Huius populi [Christiani] congregatio*

*ex gentibus: ipsa est ecclesia.*⁷⁴⁸ Noha Szűcs Jenő igen alapos történeti kutatásokat végzett a nemzet-fogalom kialakulása területén, érintve annak egyházi vonatkozásait is, azonban történészként természetesen nem tartotta céljának a bibliai, illetve az azzal szoros összefüggésben lévő teológiai alapok vizsgálatát. A „nemzeti” szemléletváltás ezen időszakának, a 6–8. század gondolkodását képviselő munkák, mint Iordanes *De origine actibusque Getarum*-ja (551), Gregorius de Tour *Historia Francorum*-ja (594), az említett Szevillai Izidor *Etymologiae*-je (630), Beda Venerabilis *Historia ecclesiastica gentis anglorum*-ja (731), valamint a 12. századtól népszerű Trója-regények, vagy a saint-denis-i apátságban szerkesztett *Les Grandes Chroniques de France* alapvetően teológiai művek. Ezek az értekezések ugyanis a Római Birodalomba beözönlött barbár népekből keresztyénné lett államalapító nemzeteknek eredetére tesznek kísérletet oly módon, hogy saját történetüket bekapcsolják a Szentírás származás-tábláiba, s azon keresztül az Isten választott népének történeti vonalába. Különösen a magyar geszták és krónikák bizonyítják a legmarkánsabban azt, hogy az új vallásnak, a keresztyénségnek felvételével járó eljárásról van szó, amikor a Szentháromságisten nevébe történő bele-kereszteltség egyben az Isten népébe történő *beoltatás* is – Krisztusban, Isten örökre fogadott fiaként. Ami a Szentírásban az Isten választott népéről szól, az adoptáltan saját történetként jelenik meg ennek az *insertus*-létnek⁴⁹ a következményeképpen. A geszta- és krónikairódom műfajai épp ezért váltak jelentőssé a korai középkorban, ahogy az új évezred kezdetén az előbb említett művek által meghatározott szellemiségű magyar eredetű tárgyaló krónikák is.

A magyar *nemzet*-fogalmat megalapozó korai művek ismeretének fényében kiemelten különbséget kell tennünk az *insertus*-lét testi és lelki vonatkozásai közt. A geszták és krónikák bibliai értelmezésénél a *nemzet* beoltatása a bibliai tradícióba ugyanis két szinten megy végbe. Egyrészt *gens in carne* a Noé nemzetsége leszármazásának valamelyik vonalán helyet kér magának Istennek az emberiséggel kötött új, noahita szövetség részesedéséből. Ezen a vérvonalon nemcsak a bibliai származástáblák mentén vezet vissza a *nemzet* eredetét a mítoszok nemes hőseit át egészen Ádámgig, hanem a későbbi, a jelenig tartó történések is mintegy a Szentírás eseményeinek továbbfogalmazásaként nyerik el tekintélyüket. Gondoljunk arra, hogy a *nation de France* a trójai menekültek vonalán a mitikus Priamosz leszármazottjaként határozza meg magát, s e mitikus ősen keresztül a bibliai Gomertől, s végül annak nagyapjától, Noétól származtatja nemzetét. Amint láttuk, ilyen a magyar nemzeti eredet is, a Hunor és Magor testvérpáros szarvasvadászatának mítoszától Magógon, Jáfet fián át szintén Noéban találja meg a közös bibliai őst.

Másrészt ezen emberi nemzetségből *gens in spiritu*, vagyis Isten kegyelmi kiválasztása révén a második Ádámnak, Krisztusnak közösségébe való befogadtatás a leszármazásnak bölcsője. Szűcs Jenő utal is arra, hogy a barbár *gentes* identitásában a kiválasztottságának gondolata jelenik meg, s „a 7–8. században a »gentilis« népfogalom, történetiszemlélet, erényfelfogás jellegzetes motívumai keresztyén átfogalmazásban irodalmi szintre emelkednek.”⁷⁵⁰ Mi inkább úgy látjuk, hogy nem átfogalmazódik, hanem éppen az *insertus*-lét keresztyén teológiájában fogalmazódik meg alapvetően a *nemzet*, illetve a *nemzeti* történetiszemlélet és az erényeket felmutató küldetésstudat. A krisztianizálódott népek kiválasztottságának hite Istennek az Újszövetségben bizonyosságot nyert döntésén alapul, miszerint Krisztusba keresztelkedve kiválasztottként elnyerték a fiúságot. A *gens in spiritu* esetében nemcsak arról van szó, hogy az őszövetségi tradíció értelmében a két létező nemzetből, a zsidóból és az idegenekből egy harmadik nemzet, *tertium genus* jön létre Krisztus egyházában,⁵¹ ahol nincs különbség görög és zsidó, idegen, szkítiai, szolga és szabad között.⁵² Ennél jelentősebb dolog történik, amikor a keresztséget elfogadva éppen a lelki ősgenezis igazolódik be az idegen (gójím, ethnoi, gentes) népek *insertus* nemzeti létében,

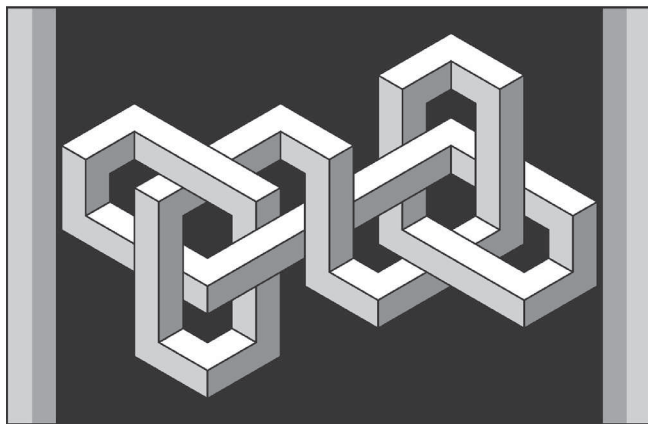
nevezetesen az, hogy éppen a zsidók ősatyjának, *Ábrahámnak magvában áldatnak meg a föld nemzetségei* (gójáj).⁵³ Sőt, nemzetek királyai származnak tőle.⁵⁴ Pál apostol teológiai elgondolása szerint Isten fiainak nem minden Ábrahám ivadék tekinthető, csak azok, akik *Izsákban áldott magnak nevezetnek isteni ígéret szerint*.⁵⁵ E teológia értelmében a mag a testileg leszármazott Jézus Krisztus, az Isten-ember, akiben újjászületnek, új létre jutnak az idegenek is. Mint ígéret szerinti örökösök Ábrahám fiaivá lesznek.⁵⁶ Ez a *gens in spiritu* eredetének magja, a *nemzet* lelki genezise az Isten kegyelmének kiválasztása szerint, ahogy Péter levelében olvasható: „választott nemzetség (genus electum), királyi papság (regale sacerdotium), szent nemzet (gens sancta), megtartásra való nép (populus acquisitionis),...akik hajdan nem nép voltak, most pedig Isten népe (populus Dei) vagytok; akik nem kegyelmezettek voltak, most pedig kegyelmezettek vagytok.”⁵⁷ A *nemzet*-fogalom tehát úgy tartalmazza az Ádám-tól testi, mint az Új Ádám-tól való lelki eredetet, hogy egyébként erre már eleve Ábrahám magvában bírja lelki örökségének ígéretét. A különböző vérségi leszármazási vonalon sajátos történetét megélt *nemzet* spirituális léte így az egy és egyetemes Egyházzal kapcsolódik össze (*huius populi congregatio ex gentibus: ipsa est ecclesia*). Szűcs Jenő alapvető következtetése is ebből a gondolatból fakad: „Egy *natio* csakis a *populus Christianus* egészén belül lehet »kiválasztott«.”⁵⁸ Nem kevesebbről van szó tehát, mint arról, hogy a fentiekben bemutatott tradicionális *nemzet*-fogalom adekvát az egyház fogalmával, és az is marad évszázadokig.

A fentiek értelmében végül fontosnak véljük megjegyezni a következőket. Egyrészt az egyház nem zárványa a tradicionális *nemzet*nek, mert az egyház a nemzet identitása, a nemzet pedig az egyház tradícióban és kultúrában született megjelenítése. Krisztus testében a felekezetek és nemzetek testvérek, ugyanakkor a részegyházak sem lehetnek meg a közös corpus tekintélye és tekintete nélkül. Ha a szektaszemlélet elkülönítve határozza meg magát a *nemzettől* és annak szimbólumaitól (például az imádságként énekelt magyar himnuszról, illetve a nemzeti jelképektől), akkor tulajdonképpen épp azokról az őszövségi gyökerekről nem akar tudomást venni, amelyekben a nemzet és az egyház közös genezise található. Másrészt pedig a Krisztus egyházában egyesült *nemzet*nek a zsidó tradícióba mind testi, mind lelki beoltatása révén nem lehetnek antiszemita indítékai. A *nemzet*, amelynek teológiai értelemben egyetlen legitím vérségi leszármazása Ádám-tól Noéig, és egyetlen legitím lelki leszármazása pedig Ábrahám-tól Jézus Krisztusig testvéri viszonyt feltételez a zsidó néppel, csak abban az esetben nyilvánulhat meg antiszemita módon, ha az egyetemes egyházban Isten országának képviselteként keresztyénységének lényegét veszíti szeme elől és hazudtolja meg azt. Még az ellentét is a közös eredetből fakad, amelynek egymásba fonódott és egymásra utalt titokzatos feszültségét Pál apostol fogalmazza meg talán a legpontosabban a római ösgyülekezet számára: „[Izrael] az evangéliumra nézve (secundum Evangelium) ugyan ellenségek ti érettetek (inimici propter vos), de a választásra nézve (secundum electionem) szerelmetesek az atyákért (charissimi propter patres)”.⁵⁹ Volt már a magyar történelemben példa arra, hogy *nemzeti* küldetéséről megfeledkezett a magyarság. A 19. század végétől a vezetőknek éppen a külsőséges magyarkodással palástolt komoly politikai hibáitól, s az elszegényedett népnek tömeges kivándorlásaitól elindult egy olyan folyamat, amely a trianoni döntéssel az ország feldarabolásához, a negyvenes éveknek háborús kényszerei, kiszolgáltatottságai és bűnös alkui mentén a zsidók deportálásához, valamint közvetlenül a náci német megszállást föl váltó, kommunista szovjet diktatúra negyvenéves társadalmi bomlasztásához vezetett.⁶⁰ Ezekben az összefüggő drámai folyamatokban a *nemzet* nem oka, hanem elszenvédője volt annak, hogy éppen a reá hamisan hivatkozó döntéshozók megfeledkeztek a bibliai tradícióban gyökerező küldetés felelős betöltéséről.

JEGYZETEK

- 1 Szövegkiadása: *P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum*. Praefatus est textumque recensuit Aemilius Jakubovich. Annotationes exegeticas adiecit Desiderius Pais. In Emericus Szentpétery (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Volumen I. Budapest, 1937, Akadémia (továbbiakban: SRH I.) 13–117.; magyarul Anonymus: *Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Ford. Pais Dezső. Budapest, 1975, Magyar Helikon (továbbiakban: Gesta).
- 2 Szövegkiadása: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Alexander Domanovszky. In SRH I. 217-505.; magyarul *Képes Krónika. Latin eredetijének magyar fordítása*. Ford. Bellus Ibolya. Budapest, 1987, Helikon (továbbiakban: Képes Krónika).
- 3 SRH I. 33; Gesta 77.
- 4 Békési Sándor: *Historia diligentia*. Augustinus euhémérizmusának teológiai alapja és következményei. *Collegium Doctorum*, 4 (2008) 1. 43–46. SRH I. 34,4; Gesta 78.
- 6 Paradiso 19, 142–143: „Oh beata Ungheria, se non si lascia / più malmenare!” Babits Mihály fordításában: „Oh, boldog Magyarország! Csak ne hagyja / magát félre vezetni már.”
- 7 SRH I. 34,4-9; Gesta 78.
- 8 SRH I. 35,6-8; Gesta 78.
- 9 1Móz 10,1-32
- 10 1Móz 11,1
- 11 *Sermo de fine extremo* In Németh Gyula (szerk.): *Attília és hunjai*. Budapest, 1940, Magyar Szemle Társaság, 64. 145. 147. 284.
- 12 Ezékiel 38, 2-18 kk.
- 13 Kohn Sámuel: *Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez*. Budapest, 1881, Zilahy Sámuel, 3–9.
- 14 SRH I. 34,3; Gesta 78.
- 15 SRH I. 243,21-23; Képes Krónika 5. Ennek értelmében Jáfet fiai, mint Gómer trójaiak, a galaták, illetve a gallok őse, Magóg a szkítáké, hunoké és magyaroké, Madai a médeké, Jáván a görögöké, Thubál a hispánoké, Mésék a kappadókiaiaké és Thirász a trákoké. Képes Krónika 5–6.
- 16 SRH I. 248,19-25 & 249,1-3; Képes Krónika 6.
- 17 SRH I. 38,8; Gesta 81.
- 18 1Móz 15,1: „sermo Domini ad Abram per visionem”
- 19 1Móz 28,11-17: „viditque in somnis”
- 20 1Móz 37,5 kk.: accidit quoque út visum somnium”
- 21 2Móz 3,2: „apparuitque ei Dominus in flamma ignis de medio rubi”
- 22 4Móz 24,16-17: „visiones Omnipotentis videt”
- 23 Eszter 1,1a-r „vidit somnium Mardocheus” Ez a rész csak a görög Septuaginta változatában maradt fenn, és Hieronymus latin fordításában Eszter könyvének záradékába került szöveg Mardokáj álmáról szól. Az álom érdekessége a *Gesta Hungarorum* idézett „méhéből forrás fakad...” részletével kapcsolatban az, hogy Mardokáj álma megemlíti az isteni szabadtítás képi megjelenését: „kis forrás bővizű, nagy folyóvá dagadt (fons parvus crevit in fluvium maximum). És még egy, talán nem lényegtelen megjegyzés. Mardokáj álmában Eszter a zsidó nép megszemélyesítettje mint „fényesség támadt”, mint csillag (aster) jelenik meg, ahogy Emese álmában is az isteni látomás *in forma asturis* nyilvánul meg. A (turul) ölyvfajtának *astur* és a csillag *astrum-aster* elnevezéseknek közös latin összevetését érdemes lenne kutatás tárgyává tenni.
- 24 Máté 1,20: „ecce angelus Domini in somnis apparuit”
- 25 SRH I. 38,10-11; Gesta 81.
- 26 1Móz 12,1-3: „És mondta az Úr Abrámnak: Eredj ki a földedből és a te rokonságod közül, és atyádnak házából, arra a földre, amelyet én mutatok néked. És nagy nemzetté teszelek, és megváltalak téged, és felmagasztalom nevedet, és áldás lesz. És megáldom azokat, akik téged áldanak, és aki téged átkoz, megátkozom azt. És megáldatnak benned a föld minden nemzetségei.”
- 27 Emese álmának motívumait lásd a pszichoanalitikus módon elemző Róheim Géza: *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata. Tanulmányok*. Budapest, 1984, Gondolat, 47–170., valamint az ősi hitvilág komolyan vételével dolgozó Dümmerth Dezső: *Álmos, az áldozat*. Budapest, 1985, Panoráma – műveket.
- 28 2Móz 12,41
- 29 Józsué 1,11
- 30 SRH I. 250,27-252,6; Képes Krónika 6.
- 31 SRH I. 255, 5-6; Képes Krónika 7.
- 32 SRH I. 283 kk.; Képes Krónika 12.
- 33 SRH I. 287,16-18; Képes Krónika 12.; Az egész művén át teológiai tartalomtól tartózkodó Dümmerth szóval sem említi Mózes példáját, viszont könyvének végén a keresztyénséggel kapcsolatosan Jézus Krisztusnak mint Isten Fiának helyettes áldozatát hozza föl Álmos feláldoztatásának magyarázatára. Dümmerth: i. m. 122–127.
- 34 5Móz 32,52
- 35 SRH I. 289,28-30; Képes Krónika 13.
- 36 SRH I. 289, 3-5; Képes Krónika 13.
- 37 SRH I. 40-100,101; Gesta 82–124.
- 38 Nemeskürty István: *A bibliai örökség. A magyar küldetésstudat története*. Debrecen, 1991, Szabad Tér, 212–213.
- 39 Károlyi Gáspár: *Két könyv*. Budapest, é. n., Budapesti Evangélikus Leánygimnázium, 47–48. /Magyar Irodalmi Ritkaságok, 50./
- 40 Ézsaiás 46,3-4

- 41 Benda Kálmán: *Nemzeti öntudat és történetírás*. In uő.: *A nemzeti hivatástudat nyomában. Történelmi, történeleméleti, művelődéstörténeti, iskolapolitikai és csángómagyar tanulmányok, írások, interjúk*. Szerk. Lukáts János. Budapest, 2004, Mundus, 11.
- 42 Gróf Zrinyi Miklós: *Obsidionis Szigetianae*, I. 13–15. In *Adriai tengernek syrenaia*. Bécs, 1651, Kosmerovi Máté
- 43 Ferenczi László (szerk.): *Minden óram. Kölcsey Ferenc válogatott művei*. Budapest, 1984, k.n. 68.
- 44 Kulin Ferenc: A politikum helye protestáns írónk gondolkodásában. In Kulin Ferenc és Veliky János (szerk.): *„Zengett Szionon a zsoldár.” A magyar kálvinizmus kulturális és civilizációs hatásai*. Gödöllő, 2010, Argumentum, 269.
- 45 Hegedűs Loránt: *A költő-válasz Ady I.* Budapest, 2008, Károli Egyetemi Kiadó, 15.
- 46 *Ady Endre összes versei*. I. kötet. Budapest, 1971, Szépirodalmi, 7.
- 47 E témában összegyűjtött tanulmányait tartalmazza Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Budapest, 1984, Gondolat.
- 48 De fide Catholicae 2,1,4 Hozza Szűcs Jenő: i. m. 266.
- 49 Lásd Róma 11,17-24, ahol Pál apostol használja a szelíd olajfába *beoltatott* (insertus est) vad olajágat Izrael mint választott nép törzsébe oltatott egyéb népek allegóriaként.
- 50 „Gentilizmus.” *A barbár etnikai tudat kérdése. (Vázlat)*. In Szűcs Jenő: i. m. 344.
- 51 Reinhold Seeberg: *Lehrbuch der Dogmengeschichte*. I. Band. *Die Anfänge des Dogmas im nachapostolischen und altkatholischen Zeitalter*. Darmstadt, 1965, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 231. Egyéb korai apologéták szerint akár a negyedik nemzet a keresztyénség a barbárok, hellének és zsidók mellett.
- 52 Kol 3,11
- 53 1Móz 12,3; 1Móz 22,18: „megáldatnak a te magodban a földnek minden nemzetségei.”
- 54 1Móz 17,16
- 55 Róm 9,7-8: „Sem nem mindnyájan fiak, kik az Ábrahám magvából valók; hanem Izsákban neveztetik néked a te magod. Azaz nem a testnek fiai az Isten fiai, hanem az ígéret fiait tekintni magul.”
- 56 Pál teológiáját lásd Gal 3,1-29; ezen belül különösen: „Mert mindnyájan Isten fiai vagytok a Krisztus Jézusban való hit által. Mert akik Krisztusba keresztelkedtetek meg, Krisztust öltöztétek fel. Nincs zsidó, sem görög; nincs szolga, sem szabad; nincs férfi, sem nő; mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban. *Ha pedig Krisztuséi vagytok, tehát az Ábrahám magva vagytok, és ígéret szerint örökösök.*” Lásd ehhez még: Róm 2,28-29. Ezek alapján Juszminosz: „Mert mi vagyunk az igazi izraeliták, a szellemiek, Juda, Jákob, Izsák és Ábrahám nemzetsége, akiket a körülmetélkedésben Isten tanúsított a hitben, akiket ő megáldott, sok nép atyjának nevezett, akik a megfeszített Krisztus által járultunk Istenhez.” *Párbeszéd a zsidó Trifónnal*, 11,5 In *A II. századi görög apologéták*. Ford. Ladocsi Gáspár. Budapest, 1984, Szent István Társulat, 148. /Ókeresztyény Írók, 8./
- 57 1Pét 2, 9-10
- 58 „Nemzetiség” és „nemzeti öntudat” a középkorban. *Szempontok egy egységes fogalmi nyelv kialakításához*. In Szűcs Jenő: i. m. 247.
- 59 Róm 11,28
- 60 Nemeskürty István: i. m. 39–40. és 213–221.

Péterfy Jenő Széchenyi-képe (illetve tágabb kontextusban: Péterfy és a romantikus individuum)

A nyilvánosságtól 1848-ban visszavonuló, majd 1860-ban elhunyt Széchenyi István bonyolult személyiségének és közéleti szerepének értelmezése nemcsak az empirizmus talaján álló hivatásos történészek számára jelentett kihívást a 19. század második felében. A gróf sokszínű, enigmatikus alakja az 1849 utáni években, évtizedekben olyan kiváló esszéírókat inspirált, mint Kemény Zsigmond, Asbóth János, Rákosi Jenő vagy Péterfy Jenő, akik szépirodalmi igényű elemzéseikben a hagyományos rendszerekbe be nem illeszthető romantikus individuum „egyedülvalóságának” bemutatására törekedtek, és e kérdéskör tárgyalása kapcsán nem hagyhatták figyelmen kívül Széchenyi másokkal összemérhetetlen, tragikus nagyságát.

Megkockáztatom: ezek a nagyközönség számára kevésbé ismert esszéisztikus Széchenyi-interpretációk – ha nem is önmagukban, de összefüggésrendszerükben biztosan – legalább olyan izgalmasak, mint maga a Széchenyi-életmű. Dolgozatomban e roppant gazdag hatástörténeti vonulatból most csak a rendkívüli műveltségű dualizmus kori irodalmár-kritikus, Péterfy Jenő Széchenyi-képét tárgyalom, de mielőtt közvetlenül a tárgyra térnék, a probléma mélyebb megértése érdekében az esszéista világképéről és individuumszférájáról is ejtenék néhány szót.

A valóságot a művészet és a filozófia felől megközelítő fiatal Péterfytől még nem idegen a hagyományos értelemben vett idealista hangoltság, az áhítattal teli metafizikai vágyakozás,¹ a nagy rendszer(ek) fenntarthatóságába vetett bizalom. Majd, miután a 19. század divatos „tudományvallása”, a kultúra alakzatait relativizáló pozitívizmus átfomálja gondolkodását,² az érettebb bölcselő letöri önnön metafizikus hajlamait, s a radikális kétely hatókörét kiterjeszti mindenre, ami számára korábban oly kedves volt. A félreértések elkerülése végett hangsúlyozni kell: ez a szkepszis nem valami felszínes játszadozás komolytalannak bizonyuló emberi „igazságokkal”; Péterfy kételkedő attitűdjének sötét mélységei vannak. Nem tudja kivonni magát az ontológiai értelemben vett pesszimizmus hatása alól: a lét mélyebb igazságát „fájdalmasnak” találja; az embernek a transzcendenciából való kihullását visszafordíthatatlan folyamatnak látja, ám úgy véli: a „küzdés”, az immanens cselekvés méltóságot adhat az ember számára; bár a modern individuum elvesztette atyái biztonságot adó értékrendszerét, lehetősége van arra, hogy a munkája révén új értékeket teremtsen. Vagyis: a metafizikával való szakítás itt nem azonos az idealista tendenciák elutasításával; Péterfy egy evilági „új idealizmus” mellett száll síkra.

Meglehető és ellentmondásnak tűnhet, hogy a „széplelékként” ismert irodalmár – abban az esszéiben, amelyben világképét a lehető legpregnansabban képes összegezni (*Schlauch Lőrinc a középkorról*³) – nem kultúrkritikát nyújt, hanem korának apológiáját adja. Ebből az írásból kiderül, hogy a világot átesztétizáló kultúrlény nagyon is lépést tart a 19. század újszerű tendenciáival. Péterfy gondolkodóként síkra száll a múlt és a jelen elkülönítése

mellett; elfogadja a szekularizációt, és elveti a közösségelvű ideológiákat. Kár lenne tagadni, hogy a modern individualizmust képviseli; igaz, azon belül egy nagyon mérsékelt, toleráns és hangsúlyozottan nem materialista irányzathoz tartozik.

Tegyük hozzá: a felvilágosodás liberális örökösaitől megkülönbözteti az, hogy nem történelemellenes; még a középkorral szemben sem ellenséges. Mint a kultúra elkötelezett híve, megbecsüli a hagyományt – úgy, hogy a tradíció köréből nem emel ki *egyetlen* pozitív vonulatot. Vagyis értékpluralizmust hirdet, ám anélkül teszi ezt, hogy összesomná az általa elismert értékeket. Történeti érzéke aligha engedne meg felszínes ideológiai határátlépéseket.

Úgy véli, az új kihívásokkal szembenéző, a jövő felé tekintő modern egzisztencia számára Dante „sötét tüze”, Faust „rezignációja” vagy Byron „világfájdalma” egyaránt mértékadó, tanulságos lehet.⁴

Így végső soron képes egyensúlyt teremteni a modernitás és a múlt, illetve az evolucionista és a tradicionalista felfogás között. Pessimista és szkeptikus vonásokat hordozó, egzisztencialista színezetű immanens idealizmusa sajátos színfolt a korszak magyar eszmetörténetében (igaz, valamelyest rokonítható *Az ember tragédiája* világképével; szerzőnk indirekt módon hivatkozik is Madáchra fent említett esszéjében⁵).

Összegezve és továbbgondolva az eddig elmondottakat: Péterfy az „általános”, az elvont szellem, a nagy rendszer(ek) után a történelem-és kultúraformáló rendkívüli egyént – illetve az el-nem-köteleződés, a kívülállás fogalmaival leírható, a hagyományhoz mégis ezer szállal kapcsolódó modern egzisztenciát – állítja gondolkodásának középpontjába. Individuum-felfogásának értelmezéséhez kiváló támpontot ad *A karthauzi* című Eötvös-regényről írott megsemmisítő bírálata.

Az irodalmár szempontrendszerében ebben a tanulmányfejezetben kissé egyoldalú; láthatóan a nyugat-európai realista regénymodellt eszményíti, ám Eötvös műve nem realista társadalmi regény, hanem vallomásos esszéregény: így nem lehet számon kérni rajta az előbbi műfaj sajátosságait. *A karthauzi*ban nem a külső valóság, a konkrét társadalom, a tágabb értelemben vett szociálpszichológiai dimenzió az elsődleges (noha ezek a szférák is jelen vannak a regényben, nem is hangsúlytalanul), hanem a szubjektum belső élete (ez persze szokatlan, hiszen a – realista – regény „objektív”, nem alanyközpontú). Eötvös 1841-ben megjelent munkája különleges „tett”: az író szubjektív vizsgálja a regényt, s ez az irodalmi esemény Péterfy számára még 1881-ben is botrány.

A kritikus úgy véli: *A karthauzi* egyfelől az alanyiságra – s egyetlen alanyra – redukálja a világot, másfelől a középpontba állított szubjektumon is redukciót hajt végre: a regény főhőse csak „szív”, emóció, semmi több. A bíráló számára rendkívül ellenszenves a mű központi alakja; nem is Eötvös, inkább a fiktív, ám archetípussá növesztett Gusztáv – illetve az általa képviselt, alacsony szinten megrekedő *impresszionábilis* beállítódás⁶ – lesz Péterfy ellenfele.

Eötvös leginkább abban marasztalható el Péterfy szerint, hogy empatikusan viszonyul hőséhez; nem „nyálkás alaknak”, hanem „mély érzelmű” férfiúnak láttatja;⁷ patetikus és nem ironikus a regény hangvétele. Ha Gusztáv „monológjához” szatirikus mozzanatok társulnának, amelyek megsemmisítenék a hős komolyságát, Péterfy akár azonosulni is tudna a mű világával.

A bíráló számára Gusztáv a *par excellence* cselekvésképtelen, pusztán vágyakozó, nem törekvő, *belső életet élő* ember, aki nem lehet igazi hős (jellem). *A karthauzi* központi alakjának kritikus – és tegyük hozzá: mélyen igazságtalan – jellemzése a legkevésbé sem öncélú; már átvezet bennünket Péterfy pozitív individuum-felfogásához. Szerzőnk

a Gusztáv példáján keresztül bemutatott belterjes, passzív karakterű *érzelmet* (tulajdonképpen érzélgősséget) szembeállítja az aktív, a cselekvéssel szoros összefüggést mutató *szenvedéllyel*. Individuumnak azt a személyt tekinti, akinek vannak szenvedélyei, aki valódi akarattal rendelkezik. Az ilyen ember „alkalmas” szerinte arra, hogy egy műalkotás pozitív hőse legyen.

A *karthauzi*-kritika szoros összefüggést mutat Péterfy Jenő tragikumelméletével is (szerzőnk ebben a kérdéskörben Beöthy Zsolttal folytatott esztétikai vitája⁸ során alakította ki saját álláspontját⁹). Az esszéíró a tragikus hőst olyan személyiségnek képzei el, aki nem az *elvont világrend* ellen vétkezik (a modernitás képviselői, így Péterfy számára ez utóbbi fogalom már egyre nehezebben értelmezhető), hanem az őt körülvevő immanens léttel kerül szükségszerűen szembe. Tragikus hős az, akire fel lehet nézni; aki eredendően nem szenvedő, hanem cselekvő; aki kiemelkedik környezetéből; aki rendkívüli erőfeszítéseket tesz a saját belső körén *kívül*. Az más kérdés, hogy végül elbukik, de megfeszített küzdelem után válik osztályrészévé a bukás.

Az imént felvázolt elmélet ízig-vérig romantikus, ha arra gondolunk, hogy nemcsak az *érzelem*, hanem a finom spekuláció (*racionalitás*) is a *szenvedély* mögé kerül Péterfy értékhierarchiájában. Nem túlzás azt állítani, hogy az esszéíró ezen a ponton élesen szembehelyezkedik a 17–18. századi, kontinentálisnak nevezett filozófiai antropológia legbefolyásosabb, intellektualista alapú áramlatával. Amikor a szub- és szuperracionalitástól visszariadó – eszerint valódi romantikusnak, sőt: az élet teljességére nyitott realistának sem tekinthető¹⁰ – Eötvöst bírálja, közvetett módon a felvilágosodás kori affektuselméletek kidolgozóival, Descartes-tal, Spinozával vagy Kanttal is polemizál: a szabadság hordozójának nem a kissé életidegen rációt, hanem a szenvedélyt tartja (ez utóbbit az újkori kontinentális gondolkodás inkább az embert gúzsba kötő, zavaró és kiküszöbölendő tényezőnek tekintette).¹¹

Péterfy tehát igyekszik eltávolítani magát mind az irodalomban jelentkező szentimentalizmus, mind a természettudományhoz és a bölcsülethez köthető racionalizmus hagyományától (szerinte az ember méltóságát nem a „szív”, de nem is a reflektáló „tudat”, hanem a szenvedély és az aktivitás biztosítja); pozitív individuum-felfogása nem igazán kidolgozott, ám – amennyiben életfilozófiai jellegű, „voluntarista” és „irracionalista” mozzanatok is hordoz – korszerűnek mondható.

Péterfy általános világképének és individuumértelmezésének ismeretében talán érthetőbbé válik szerzőnk sajátos – a kortársak, de a mai befogadó számára is szokatlan – viszonyulása a 19. századi magyar történelmet és kultúrát reprezentáló nagy emberekhez. Péterfy Széchenyit, Bajzát, illetve Kemény Zsigmondot tekinti szellemi elődeinek, illetve rokonainak, akik valamennyien józan önismeretre és valóságglátásra törekvő, cselekedni vágyó, ugyanakkor diszharmonikus, pesszimista, öngyötrő szellemek voltak.¹² Nem mindennapi küzdésre képes, ám a lázas munkálkodás éveit az örület martalékvá váló, tragikus hősök – szemben a Péterfy által kevésbé értékelt harmonikus, fátum nélküli politikusokkal és írókkal, Kossuthtal, Eötvössel¹³ vagy Jókaiival.¹⁴

Péterfy Kemény és az ifjú Bajza személyiségét és alkotóművészetét hosszabb terjedelmű esszéiben mutatja be, s – a fiatalon elhunyt esszéíró műveit sajtó alá rendező Angyal Dávid szerint¹⁵ – Széchenyi alakja is rendkívüli módon foglalkoztatja: azt tervezi, hogy hosszabb tanulmányt ír a magyar romantika jeles alakjáról, ám ezzel a munkával adós marad; néhány kisebb írásával viszont – izgalmas, „egzisztencialista” színezetű megállapításai révén – ő is szuverén módon kapcsolódik a nagy reformer személyiségét értelmező, kimeríthetetlenül sokrétű hatástörténeti folyamathoz.

Szerzőnk nem a történész perspektívájából szemléli Széchenyi alakját; inkább pszichológusként és „íróként” közelít tárgyához. Ez az összefüggés egyértelművé válik számunkra, ha Péterfynek egy alkalom szülte – konkrétan a Széchenyi-levelek reprezentatív századvégi kiadása kapcsán megjelentetett –, ám igen gondolatgazdag és szellemes írására gondolunk.¹⁶ Ebben az esszének is nevezhető recenzióban a külső történelmi események interpretációja még érintőlegesen sem kap helyet; a szerző csak Széchenyi egyéniségének rejtett mozzanataira figyel.¹⁷ A levélszövegek itt nem politika-vagy gazdaságtörténeti források, hanem adalékok a személyiség titkáinak megfejtéséhez; olyan *expressziók*, amelyek a külvilág számára nem látható, a cselekvés szférájában zavarosan megnyilvánuló „tisztá belsőről” adnak képet.

Vagyis: a regény szubjektívizálását Eötvös Karthauzija kapcsán oly élesen elutasító Péterfy itt egyáltalán nem riad vissza attól, hogy – esszéistaként, a „földhözragadt” historikusok jó részét provokálva – a póre alanyiságra redukálja a történeti-társadalmi létezés összetettségét. Ám „szubjektivistá” megközelítése – ha a maga koncentráltágában egyedülálló is – aligha tekinthető minden előzményt nélkülöző kísérletnek a magyar eszmétörténetben. Varga Zoltán helyesen mutat rá: már az első jelentős Széchenyi-tanulmány szerzője, Kemény Zsigmond is kitüntetett figyelmet szentel Széchenyi belső életének, s a személyiség mélyrétegeinek feltárását nem ritkán az „objektív” körülmények vizsgálata elé helyezi¹⁸ akkor is, amikor a gróf történeti-politikai szerepének értelmezésére vállalkozik. Ugyanakkor a két esszéista tagadhatatlan világnézeti rokonsága – s ezzel összefüggésben: az írásaikban alkalmazott módszertan hasonlósága – mellett látni kell a közöttük lévő vitathatatlan szemléletbeli különbséget is: Keménnyel szemben Péterfy nem a nagyeceni gróf fáradságos küzdelmek során kialakított racionális attitűdjét, illetve racionalitásra való görcsös és nem is maradéktalanul sikeres törekvését,¹⁹ hanem „impresszionábilis” karakterét állítja pszichologizáló elemzései középpontjába. Ez az „impresszionábilis” azonban más, mint amit *A karthauziból* ismerhetünk: itt az álmodozásra való hajlam nem merül ki a Gusztávra jellemző meddő érzékenykedésben; hosszabb távon aktivitásra sarkallja az egyént, vagyis: nem annyira az érzellemmel, inkább a szenvedéllyel hozható összefüggésbe.

Az államférfit – Széchenyi önreflexív megjegyzéseivel összhangban – szerzőnk a „képzeldős” emberének tartja; s úgy véli: Széchenyi művei éppúgy a fantáziavilágban élő pszichikum sajátos kifejeződései, mint a költők vagy a festők alkotásai. A reformer irányadó elképzeléseit nem használati értékkel rendelkező – végső soron a mindennapi hatalmi szempontoknak alárendelt, s így érvényességüktől bármikor megfosztható – absztrakcióknak, hanem az egyéniség axiómáinak látatja; szerinte a jól ismert megszállotsággal hirdetett Széchenyi-téziseket képviselőjük azért nem cserélheti le (még ha kontraintuitívnek bizonyulnak is), mert azok nem a szubjektum felett lebegő politikai szféra külső, esetleges mozzanatai immár. Mondjuk ki (nem Péterfy szavaival, de az ő szellemiségének megfelelően): az eszmék itt szorosan az egzisztenciához tapadnak. A képlékenyek és „pragmatikusnak” ismert *közéletiség* elveszti megszokott karakterjegyeit, s *meghatározott* létmóddá válik.

Péterfy szerint az államférfi – olykor dogmatikusnak ható – gondolatai „pszichológiai kényszerűséggel alakúlnak [sic!] elméjében”²⁰. S ha már szóba került a pszichológia, térjünk át Péterfynek egy másik, nem csupán eszmétörténeti, hanem pszichohistória szempontból is tanulságosnak nevezhető, egyszerre apologetikus és polemikus hangvételű írására, melynek címe: *Egy új könyv Széchenyi Istvánról*. E majdhogynem tanulmány méretű és igényű cikk tárgya nem más, mint a korban politikusként és történetíróként egyaránt feltűnést keltő Grünwald Béla sok vitát kiváltó Széchenyi-biográfiája, *Az új Magyarország*.

Grünwald ebben a művében a kortárs német pszichiáter, Krafft-Ebing népszerű tanításainak felhasználásával, pszichopatológiai sémák nyomán értelmezi a pályája csúcspontján túljutott Széchenyi „konzervatív” fordulatát és 1840-es évekbeli „reakciós” szellemi tevékenységét. A szerző úgy véli: a *Kelet népe* vagy a *Politikai programmtörédek* tanúsága szerint a reformkor második felében már egy súlyos kedélybetegségben szenvedő, s a valóságtól egyre inkább elszakadó Széchenyi harcol nemcsak Kossuth, hanem – a Pesti Hírlap szerkesztőjétől mint tette reformertől nehezen megkülönböztethető – korábbi, egészséges önmaga ellen is. Az első Széchenyi, a Grünwald által magasztalt fiatal, életerős gróf számára még Magyarország modernizációja volt az elsőrendű feladat, a másodiknak, az öregedő, s egyre zavartabb elmeállapotú arisztokratának viszont a forradalomtól való rögeszmés félelem motiválta cselekedeteit.²¹

Péterfy a Grünwald-féle Széchenyi-értelmezést kíméletlenül bíráló írásában többek között arra figyelmeztet, hogy a „pszichológiát”²² élesen el kell választani a pszichiátriától a szellem, a kultúra világában. A „lélektani” (filozofikusabb és talán pontosabb műszóval élve: *egzisztenciális*) szükségyszerűség a legkevésbé sem jelenthet pszichopatológiai jellegű meghatározottságot ebben a kontextusban. A túlfűtöttséget, olykor monomániát tükröző *Politikai programmtörédeket* – Széchenyi 1847-es Kossuth-ellenes vitairatát – például nem lehet egyszerűen testi elváltozások, illetve a romló idegállapot termékének tekinteni.

Sőt: a differenciáltabb megközelítést alkalmazó magyarázónak inkább azt kellene hangsúlyoznia, hogy ez a mű a szerző korábbi pályaszakasa, például a *Hitelben* megnyilvánuló eszmeiség, a konzervatív alapú reformelkötelezettség mentén értelmezhető. Nincs tehát két Széchenyi, egy 1840 előtti konstruktív és egy 1840 utáni destruktív; a nagycenki gróf egyetlen korszakában sem azonosítható – még relatív értelemben sem – legjelentősebb ellenfelével, a nála jóval vakmerőbb Kossuthtal, aki a magányos küzdő nemes hevületét tömegszenvedélyre, a reformot forradalomra cserélte.²³ – Péterfy tehát ragaszkodik ahhoz, hogy a romantikus individuum személyisége és gondolkodása minden felszíni ellentmondás dacára egységet alkot.

Figyelemreméltó, hogy a Péterfy–Grünwald vita a történelmi szubjektum és az őt körülvevő világ dualizmusához kapcsolódó ismeretelméleti problémákat is érint. Az „empirista”, „objektivistá” Grünwald a külsődleges létezésre irányuló reflexió fölé helyezi a „dolgok” terrénumát. Az *adequatio intellectus et rei* elköptatott formuláját a reálpolitikus érdekeinek megfelelően értelmezi át: szerinte az a normális, ha egy közéleti ember az éppen fennálló körülményekhez, korának valódi kívánalmaihoz igyekszik igazítani politikai irányát.

Az új Magyarország legfontosabb fejezetei arról tudósítanak, hogy az 1848-as politikai fordulat előtti években Széchenyi folyamatos feszültségben él. Valósággal retteg attól, hogy a magyar parasztság előbb vagy utóbb fel fog lázadni a birtokos osztály ellen. Széchenyi úgy véli: e küszöbönálló, s az országot lángokba borító felkelés legfőbb előkészítője nem más, mint maga Kossuth Lajos. Ám ez a gróf által mániákusan újra és újra felvázolt katasztrófavízió az 1848-as események fényében abszurd, minden alapot nélkülöző feltételezésnek bizonyult – fejtegeti Grünwald. Értékelése ezek után nem meglepő: a politikai valóság és a közéleti férfiú eszméi között fennálló szélsőséges mértékű aszinkronitás Széchenyi tudatának végtelen beszűkülésére vezethető vissza.²⁴

A „szubjektivistá” Péterfy – Grünwalddal szemben – nem tartja kisiklásnak, ha a dinamikus emberi megismerőerők nem idomulnak feltétlenül a „dolgok” vagy a „körülmények” képlékeny világához. Számára a Kossuthékkal szemben Don Quijote-i eltökéltséggel képviselt, irreálisnak nevezhető meggyőződés, illetve az ahhoz való ragaszkodás

mindenekelőtt Széchenyi szuverén gondolkodásának, következetes nemzetféltésének a jele; *ab ovo* nem kapcsolható össze a gróf állítólagos betegségével. Péterfy egyébként nem hiszi, hogy Széchenyi patológiai eset lett volna 1848 előtt. Emlékeztet arra az egyszerű igazságra, hogy akár egy egészséges gondolkodású embernek is lehetnek merőben megalapozatlan elképzelései a saját jelenéről. Könnyen elképzelhető, hogy a legkifogástalanabb szellemű lény sem képes olyan magas színvonalú ítéletet alkotni az őt közlő meghatározó folyamatokról, mint a retrospektív mindentudást – vagy inkább nagyvonalú álbölcsességet – képviselő utókor.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Péterfyt Grünwald konkrét történeti érvei helyett inkább *Az új Magyarország* mögött munkálkodó szellemiség, a Széchenyi-interpretáció elméleti alapjai érdeklik. Ebben a kontextusban értelmezhető az esszé írójának az a törekvése, hogy felfedezze az általa bírált hipotézis legfőbb eszmei előfeltevését, majd rögtön alá is ássa azt. Egészen konkrétan: Péterfy tagadja, hogy az *igaz* és a *téves* kettőssége megfeleltethető lenne az *egészséges-beteg* dichotómiának, s utal arra, hogy az előbbi fogalmi ellentétpárt a kultúra (illetve a történelem), az utóbbit a természet – a biológiai értelemben vett élet – terepében lehet és kell vizsgálni. Tudatosítja, hogy a két szféra nem mosható össze egymással.

Befejezésül: Péterfy fent említett cikkében, miután túljut a szorosabb értelemben vett Széchenyi-apológián, még két fontos, általánosabb érvényű következtetés levonására „készíti” olvasóját. 1. *A vulgárpozitivistá-naturalista ihletettséggű, sekélyes természettudományos (olykor féltudományos) elméletek veszélyeztetik a szellemi világ (illetve a human diszciplínák) önállóságát.* Péterfy – Széchenyi „ürügyén” – a kultúra autonómiáját védi, s felszólítja a reáliák képviselőit arra, hogy ne lépjék át önnön határaikat; ne akarják a saját tudományterületük képére átformálni (végső soron degradálni) a szellem alakzatait. 2. *A különlegesség, a „közönség” számára érthetetlennek tűnő gondolkodásmód és viselkedés nem feltétlenül betegség; a nagy ember (a történelmi hős) tragikus sorsa elsődlegesen nem patológiai jellegű interpretációt kíván.*²⁵ Témánk szempontjából ez utóbbi állítás az igazán lényegbevágó. Konklúzió: Péterfy vitacikkében a „romantikus individuuum” létmódját (is) védelmezi egyfelől a „közvetlenségben” megrekedő mindennapi beállítódással, másfelől a deheroizáló, relativizáló „tudományos” tendenciákkal szemben.

JEGYZETEK

- 1 KISS Lajos, *Péterfy Jenő világnézete*, Sárospatak, 1939, 27.
- 2 Lásd KERESZTURY Dezső elemzését: *A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma*, Bp., 1928, 21.
- 3 PÉTERFY Jenő, *Schlauch Lőrinc a középkorról* = P. J. *Válogatott művei*, Szépirodalmi, Bp., 1962, 586–596.
- 4 *I. m.*, 590.
- 5 *I. m.*, 588.
- 6 Az „impresszionabilis” beállítódás meghatározása Péterfy mesterénél, Kemény Zsigmondnál: „A külbenyomásoknak az imagináción és a szíven átszűrése avégett, hogy a gondolatra és a cselekedetekre gerjedelmek és csalképek által adassanak elhatározó lendületek.” K. Zs., *Széchenyi István* = K. Zs., *Sorsok és vonzások*, Akadémiai, Bp., 1970, 289.
- 7 PÉTERFY Jenő, *Eötvös József, a regényíró* = P. J. *Válogatott művei*, Szépirodalmi, Bp., 1983, 521.
- 8 Péterfy és Beöthy eszmei ellentétéről, illetve az úgynevezett tragikum-vitáról lásd NÉMETH G. Béla könyvét: *Tragikum és történetfelfogás*, Akadémiai, Bp., 1971.
- 9 PÉTERFY Jenő, *A tragikum* = P. J., *Válogatott művei*, 1983, 7–33.
- 10 Veres András állítása különösen A karthauzi-kritika kapcsán helytálló: Péterfy „a realista jellembrázolás és a romantikus szenvedélyek meg-

- rajzolásának hiányát egyaránt számon kérte az eötvösi életművön.” V. A., *Eötvös Karthauzija: a kiábrándulás vagy a kibontakozás regénye* = V. A., *Távolodó hagyományok*, Balassi, Bp., 2003, 19.
- 11 Vegyük Spinoza példáját: a holland bölcselet szerint a szenvedélyek az individuum cselekvőképességét csökkentő, rossz affektusok, „amennyiben az elmét megakadályozzák az értelmi megismerésben”. Ha szenvedélyek nyugtalanítanak bennünket, nem lehetünk szabadok, mert a szabadságot csakis az értelem adekvát használata biztosíthatja az ember számára. – Az idézett tagmondat a következő helyről származik: Benedictus de SPINOZA, *Etika*, Osiris, Bp., 2001, 363.
 - 12 Megvilágító erejű Martinkó András értelmezése erről a diszharmonikus „individuumtípusról” – és ideillik még akkor is, ha eredeti kontextusában a „mester”, Kemény Zsigmond szép-prózájára és nem a „tanítvány”, Péterfy Jenő esszéire vonatkozik: „A romantika egységes, sőt egysíki személyiségei (mint például Petőfi Szilvesztere, Jókai, Hugo hősei) helyébe a »meghasonlott kedély«, a tépett, »szagatott«, öröklött vagy szerzett antagonizmusokból egybegyűrt, diszharmonikus személyiségek állnak elénk.” Külön kiemelném, hogy Martinkó a diszharmoniót „a modern személyiség energiaforrásának” nevezi. – M. A., *Töredékes gondolatok Kemény Zsigmond palackpostájáról* = M. A., *Teremtő idők*, Szépirodalmi, Bp., 1977, 357.
 - 13 A pontosság kedvéért röviden utalnék arra, hogy Péterfy – míg Kossuthtól vagy Jókaitól kifejezetten idegenkedik – Eötvöshöz ambivalensen viszonyul: *A karthauzi szerzőjéről* szentimentalizmust népszerűsítő irodalmi és eszmei törekvései miatt a lehető legélesebb bírálat hangján beszél, ám *Reform* című magas intellektuális színvonalú politikai röpiratáért vagy átütő erejű „szatirájáért”, *A falu jegyzőjéért* becslői is idősebb kortársát. Lásd NÉMETH G. Béla elemzését: *Péterfy Jenő*, Akadémiai, Bp., 1991, 55.
 - 14 Lásd BABITS Mihály értelmezését: *Az irodalom halottjai* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, I, Szépirodalmi, Bp., 1978, 125. Ezt az összefüggést Péterfy legszorgalmasabb életrajzírója, ZIMÁNDI Piusz is külön kiemeli: *Péterfy Jenő élete és kora*, Akadémiai, Bp., 1972, 186.
 - 15 ANGYAL Dávid, *Péterfy Jenő élete* = *Péterfy Jenő összegyűjtött munkái*, Franklin, Bp., 1903, L.
 - 16 PÉTERFY Jenő, *Széchenyi István levelei* = *P. J. összegyűjtött munkái*, 151–193.
 - 17 Ez a szubjektivistá attitűd a legkevésbé sem rokonszenves a Péterfy munkásságát egyébként kiválóan ismerő, ám a frissen berendezkedett Kádár-rendszer ideológiai elvárásainak megfelelni kívánó, olykor a vulgármaterializmus felé is elhajló historiográfus, Varga Zoltán számára, aki úgy véli: egy történelmi személyiség bemutatásakor nem lehet csupán a belsőre koncentrálni; a külső világ objektív hatását a pszichológiai elemzés sem hagyhatja figyelmen kívül. Varga szerint ez a hiány okozza, hogy Péterfy nem adhat átfogó képet Széchenyi lelki fejlődéséről, csupán e lelki élet érzéketlenségeit tárhatja fel. – V. Z., *A Széchenyi-ábrázolás fő irányai a magyar történetírásban (1851–1918)*, Akadémiai, Bp., 1963, 121.
 - 18 *I. m.*, 126.
 - 19 Kemény még így ír az intellektusa erejével érzelmei felett zsarnokoskodó Széchenyiről: „... olykor igazságtalan is volt szíve iránt, magát okoskodások által érzéketlenségekre kényszeríténé.” KEMÉNY Zsigmond, *Széchenyi István* = K. Zs., *Sorsok és vonzások*, 127.
 - 20 PÉTERFY Jenő, *Széchenyi István levelei* = *P. J. összegyűjtött munkái*, 158.
 - 21 GRÜNWARDL Béla, *Az új Magyarország – Gróf Széchenyi István*, Franklin, Bp., 1890, 455., 526. – Grünwald Széchenyi-értelmezéséről lásd még a következő elemzéseket: LACKÓ Mihály, *Halál Párizsban. Grünwald Béla történetész művei és betegségei*, Magvető, Bp., 1986, 132–174., illetve PÓK Attila, *Utószó* = GRÜNWARDL Béla, *A régi Magyarország 1711–1825*, Osiris, Bp., 2001, 438–439.
 - 22 Az időzőjel használata nem véletlen: ahogy Lackó Mihály is utal rá, Péterfy-nél a rendkívüli egyéniségről adott, pszichológiaiainak nevezett értelmezés meglehetősen komplex: túlmutat a szűkebb értelemben vett lélektaniségon; eszmetörténeti, esztétikai, illetve etikai szempontokat is magában foglal. Lásd: L. M., *Széchenyi lélektani és pszichiátriai ábrázolásának historiográfiájához* = L. M., *Széchenyi elájul*, L’Harmattan, Bp., 2001, 78–79.
 - 23 „Különös módja a tiszteletnek történetünk nagy alakjai iránt – írja Péterfy, elemzőkészsége mellett ironiáját is felvillantva –, ha egyéniségeket, ellentétes természeteket át nem érezve, nem érezve a belőle fakadó politikai eltéréseket is, s nem tekintve politikai rendszerök sajátosságait: a történeti bölcsesség tanulságaként azt állítjuk rólok, hogy okvetlen egy szívnek, egy léleknek kellett volna lenniök, ha az egyikük nem beteg.” P. J., *Egy új könyv Széchenyi Istvánról* = P. J. *Válogatott művei*, 1983, 470.
 - 24 Lásd: G. B., *Az új Magyarország*, 518.
 - 25 Ami egyben azt is jelenti, hogy a tragikus létezés modern képviselőjét nem a beteg embernek szóló *sajnálattal*, hanem a hétköznapiiságon túllépő hősnék kijáró *tisztelet* illeti meg e sors tanúi részéről.

A Codreanu-per

Az 1937-es parlamenti választásokon a Vasgárda fedőpártja, a „Mindent a Hazáért” a harmadik helyen végzett a Nemzeti Liberális Párt és a Nemzeti Parasztpárt után. A siker mindenkit megdöbrentett. És oka sokak szerint abban rejlett, hogy a nyugati demokrácia eszményét valló Iuliu Maniu, parasztpárti vezető a választások előtt megneemtámadási szerződést kötött Codreanuval, és ezzel némileg szalonképessé tette a demokráciát eleve megsemmisíteni akaró totalitárius mozgalmat. Ezzel valóságos patthelyzet alakult ki, mert Károly király ugyan már több mint egy éve felajánlotta a miniszterelnökséget a Vasgárda vezetőjének, Corneliu Zelea Codreanunak, és cserébe az ő kapitányi tisztjét kérte. A Kapitány azonban elutasította az ajánlatot, mert tudta, hamar elhasználdízik, mint a többi pártvezér, és mozgalmát sem tartotta még elég erősnek a kormányzásra. Ki akarta várni a következő választást, csakhogy a király felrúgta a sakktablát; 1938 februárjában bevezette a maga diktatúráját és felszámolta a parlamenti demokráciát.

A királyi diktatúrát egyedül a Vasgárda háttérbe szorítása és felszámolása legitimálta. Ez komoly dolog volt, egyébként „...talpnyaló cikkekkel eliszapolták az irányított sajtót, állandó derűtséget fakasztva” – írta Krenner Miklós.¹ Nevetségesen hatottak a királyról szóló dicshimnuszok. Mert ugyan sokan okosnak tartották Károlyt, de annyira nem, mint az egymást felülmúló hódoló cikkek. Aztán a nevetők saját magukon is nevetettek. A király ugyanis az év végére nemcsak megszervezte saját politikai szervezetét, amelyen kívül párt nem működhetett: a Nemzeti Újjászületés Frontját, de annak tagjait – a maga által tervezett és jelmezként ható – egyenruhába bújtatta. Köztudott, a NUF-tagok 90%-a saját meggyőződése ellenére öltött maskarát, és bíztathatta magát és másokat a köszöntéssel: „Egészséget!” Károly király meg elmondhatta: „Nincs akkora nagy s....m, hogy valamennyi politikus hozzáférjen, aki ki akarja nyalni.”²

Hiába az országra nehezedeő csend és nyugalom, Armand Călinescu, belügyminiszter február derekán egyértelműen azt az álláspontot képviselte, hogy le kell tartoztatni 100-150 legionárius vezetőt. A kesztyűs kéz politikájával a királyi diktatúra elveszti tekintélyét. Úrügy kell – hangoztatta Tătărescu.³

A Kapitány harcot akart, de tartott is attól. Bár őt a nácik nem vették komolyan, március 12-én az Anschluss alkalmával táviratban köszöntötte Hitlert: „Az igazság győzedelmeskedő fénye előtt megtört a zsidó-szabadkőműves minden ereje.” Ezt a sürgönnyt sokszorosítva terjesztették.⁴ A legionáriusok nyilván a német védelemben bíztak, talán valami amulettnek is tekinthették a sürgönnyt. De hiába, március 15-én felsőbb parancsra be kellett zárnia a legnagyobb legionárius vendéglőt is.⁵ Nicolae Iorga pedig olyan cikkeket írt, amelyben azzal vádolta a legionáriusokat, hogy vendéglőikben államellenes összeesküvéseket szőnek, miközben agyagtáblából esznek, fakanállal, melyet asztalhoz kell láncolni, nehogy ellopják.⁶ Mire március 29-i levelében becstelennek nevezte Iorgát, ugyanakkor azt fejtegette, hogy nem válaszolnak semmiféle provokációra, nem fognak ellenállni, még akkor sem, ha véresre verik őket, sőt ő azt kiáltja Iorgának, hogy lelkileg becstelen – a sír mélyéről is.⁷ Keserű jóslat. Ő maga Krisztus szerepébe képzelte magát. Amikor hívei – köztük papok – ismételten kérték, hogy utazzék el, az Újszövetségből

olvasott fel, és közölte: „Hiába vagytok papok. Jézus elfogadta, hogy azt történjék vele, aminek történnie kellett. Nem megyek Olaszországba.”⁷⁸ Feltette a mozgalmat is, hogy távollétében feleszi az anarchia.

A belügyminiszter, Călinescu már a Hitlernek küldött sürgöny másnapján megmondta az uralkodónak: „Eljött a döntő cselekvés pillanata.”⁷⁹

A király, hogy idegességét levezesse, kurvázott – ha igaz. Marinescu rendőrfőkapitány a Palotába szállította a megfelelő hölgyeket, akik közül lehetett válogatni.¹⁰ A vasgárdisták viszont a holtak szelleméhez fordultak. Április 9-én, hat hónappal Cantacuzino generális halála után a gyászmisén, kétszáz jeles személyiség vett részt, köztük Mircea Eliade is.¹¹ Codreanu bizalmas körben megvallotta: „A körülmények politikai kalózzá tesznek. Odaütök és abból megvagyok egy-két évig. Kivárok és mások biztosítják létünket. Ezt mondtam 1932-ben is és szavaim a mai helyzetre is állnak. Az ellenzék a Korona ellen harcol. [...] A liberálisok támadnak és Maniuval párhuzamosan küzdenek a Korona ellen, amelyet bizonyosan szétzúznak. Mi Maniu akciója peremén maradunk, és csak akkor kapcsolódunk be a döntő küzdelembe, miután az ellenzék és a Korona is teljességgel kimerült.”¹² Csakhogy 1938 április 16-án éjszaka megindult „a nagy üldözés”. Codreanut letartóztatták 44 társával, és aztán több száz legionáriust is. Két nap múlva a katonai bíróság Iorga – mint államtitkár – becsületének megsértése miatt hat hónap börtönrre ítélte – a Kapitányt, aki kívánta, hogy elítéljék, ezáltal a legionáriusok akaratát akarván megacélozni, mintegy felhíva őket a szenvedésre, amint ő is szenved. Egyébként – hangoztatta a Kapitány – Iorga helyzete nevetséges, megnyilvánulása válaszra sem érdemes, mert, amit ma állít, hónap megcáfolja.¹³ Paradox módon a Kapitány nagyobb vonalú volt, mint hívei, akik úton-útfélen átkozták Iorgát és nem tagadták, hogy legszívesebben kinyírják. Codreanu a becsületsértési perben még hangoztatta is, hogy ők, a legionáriusok Iorga tanítványai is. Ő pedig Iorgát nem mint államtitkárt és királyi tanácsost, hanem mint újságíró-támadta – az általa támasztott szörnyű vádak nyomán. Egyébként – vallotta a perben – „négy hónappal korábban még éppen Iorga hívott fel minket erőszakra, hogy oldjuk meg a moldvai zsidó kérdést, és most bemocskolja a mi tiszta eszméinket”.¹⁴ Iorga nem ment el tanúskodni, mert a románok történetét írta. Viszont – hangoztatta –, ami újabban napfényre került, bizonyítja a kriminális akció államellenes jellegét, olyan agitátorok bandájáról van szó, „akiknek az országgal szembeni érzelmei ugyanolyan alacsony színvonalú, mint az intelligenciájuk”.¹⁵ De miután először kifejezetten követelte Codreanu bíróság elé állítását, vissza akarta vonatni a vádat, nem akart pert.¹⁶

Ez a becsületsértési per csak előjáték volt. Hátra volt a hazaárulási per, és bár ez még el sem kezdődött, az ítélet már elkészült. Április 21-én betiltották – a már Codreanu által felosztatott – legionárius pártot, és már akadtak, akik tudták – egy hónappal a per előtt –, hogy az ítélet tíz évre fog szólni.¹⁷ A legionárius sajtót betiltották, a sajtókirályt, Pamfil Șeicaru-t lepénzelték.¹⁸ Megindult a sajtókampány. A parasztpártiak, akik Vasgárdát „főszövetségesüknek” tartották,¹⁹ igaz alkalminak, csak kapkodták a fejüket, amikor a lapok közzé tették Codreanu levelét Mihai Stelescuhoz, amelyben – nem sokkal azután, hogy három vasgárdista megölte Ion Duca miniszterelnököt – tudatta, hogy jól van, a mozgalom pedig kétszer olyan erősebb lesz, mint volt, „az összes szenvedés 10 sírral ér fel. (A mértékegység ugyanis »a sír«.) A győzelemhez szükséges mennyiség 200 sír.”²⁰ Ekkora naivitás, ilyen kompromittáló anyag megőrzéséhez – sopánkodtak a parasztpártiak. És attól tartottak, hogy ők is sorra kerülnek. Csodálták Maniut, hogy éjszaka egyedül jár a fővárosban, miközben ez nem titkolta, a királyt polgárháború kirobbantására is késznek tartja. És találgatta, vajon a király megöleti-e vagy sem Codreanut. Maniu erre már nem tartotta képesnek sem őt, sem a szolgálait.²¹ Csakhogy az ő éleslátásának is megvoltak a

határai.

Május 16-ára elkészült a vádirat, 23-án megindult a per. Másnap a király életbe léptette a halálbüntetést. Călinescu – naplója tanúsága szerint – világosan megmondta a királynak, amit ez is tudott: „Nem szentimentalizmus, hanem érdekek. Nem tarthatunk sem az oroszokkal, sem a németekkel. Ha az oroszokkal vagyunk, és győznek, akkor a bolsevizmus fenyeget. Ha a németekkel vagyunk, akkor a győzelmük gazdasági, majd politikai alávetést jelent. Ezt már megismertük, az ország és a korona is. És akkor egy Hohenzollern [II. Vilmos] állt az élen, kemény és lovagias. Mégis megaláztatások. Mi lenne egy alacsony származású kalandorral!” Egyetlen támasz csak Anglia lehet.²² Nagyjából Maniuék is így látták, de nagyjából. Maniu szerint a francia és angol vezetők „csak a Szovjettel szembeni idióta gyűlöletből csinálnak ostobaságokat, miközben Hitler és Mussolini sokkal nagyobb és közvetlenebb veszélyt jelentenek”. A szovjet győzelem kívánatosabb, mint a német. Maniu és a király között a nagy ellentét változatlanul az alkotmányosság kérdése volt, és az, hogy a parasztpárti vezető a királyt a németekkel való szövetkezésre is képesnek tartotta, gátlástalan és aljas terhelt alaknak. Az amoralitás azonban olykor királyi erény. Most egyszerűen Hitler ötödik hadoszlopát akarta felszámolni. És így éppen Maniu taktikája válhatott volna be: alkotmányos viszonyok biztosításával a szélsőség elsorvad, az ifjúság pedig kijózanodik. A hatalom emberei attól tartottak, hogy ezek után Maniu már a szavazatok abszolút többségét is megszerezné, ha választásokat tartanának.²³

A Codreanu-pert úgy kellett kivitelezni, hogy a vádlottat lelkileg megroppantsák és minél diszkrétebben elintézzék, a diplomáciai botrány elkerülése végett ne sértsék a náci érzékenységet, csak arra derüljön fény, amire kell. Vajon sikerült? Egyáltalán sikerülhetett?

Amikor április 19-én Virgil Gheorghiu (a Carlo Ponti által megfilmesített „A huszonötödik óra” című regény majdani szerzője és párizsi ortodox pap) újságíróként valahogy elérte, hogy bemehessen a katonai törvényszék épületébe, és megpillantotta Codreanut, „arcán a halál bélyegét látta”, magabiztosan vonult el, de „halál illata és színe” ült ki rá.²⁴ Nem véletlenül. A Kapitány a maga könyvét az 1933-as esztendő júliusig tartó fejleményeivel zárta, magabiztosan jegyezte meg: „És így tízéves szenvedések beteljesítéseként, készítik számunkra – anélkül hogy bűnösök lennénk – a halál koronáját.”²⁵ Jilavai börtönnaplója erről az önbeteljesítő jóslatról is szól. Már az első éjszakán érezte a bajt, amint a nedvesség halálos nyilai átjárják a testét, hiszen a falak nedvességtől csöpögtek, a szalmamatrachoz pedig csak kopott takarót kapott. Immár (1925 és 1928 után) a harmadik hűsvétot töltötte börtönben, de – naplójának tett vallomása szerint – soha nem volt ennyire levert. Lelki szemei előtt elvonultak a régi társak, István vajda is, és áldozatát az Úrnak ajánlotta,²⁶ de már nem olyan magabiztosan szólt, mint néhány éve az „A legionáriusok számára” (*Pentru legionari*) című könyvében. A harcos feltámadás helyét elfoglalta a rezignáció és a kivárás. Most, hogy nem élvezhette egyetlen komoly politikai erő támogatását és a királyi diktatúra a tömegrokonszenzeket is visszaszorította. Nagypénteken körlevélben üzent: „A Légión barátai a zord szél első fuvalmára eltűntek. És ami szomorúbb, még a legionárius gárdáknak sem volt mersze szembeszállni a gonosszal, mihelyt kérdőre vonták őket, megtagadták a mozgalmat.” Ez is azt bizonyítja, hogy akik a hegyekben tartózkodnak, még nincsenek felkészülve, hogy hat hónapig rejtőzzenek, amíg nem jön ki a börtönből, és addig is két hétig két-két nap fekete börtöt tartsanak. „Senki se vetemedjék esztelen bosszúra. Tudja meg, hogy bármi örült tettért mi fizetünk, a túsok. Egyetlen legionárius sem ölheti meg így az elítélteket. [...] A mai idők új iskolára készítetnek, a várakozásra.”²⁷ Közben a legionáriusok Hitler fellépésében bíztak, valamelyik legionárius parancsnok ugyanis már április 21-én telefonált Berlinbe, és ott, ki tudja ki, 24 órán belüli segítséget ígért Codreanunak – ami csak plátói jellegű lehetett.²⁸ A legioná-

riusok még abban bíztak, hogy Mussolini az éppen Olaszországban járó román trónörököszt túszként tartja ott, amíg társaikat szabadlábra nem helyezik. Emellett a legnagyobb titokban rohamcsapatokat szerveztek.²⁹ És pénzt gyűjtöttek, többek között Mircea Eliade volt az egyik leglelkesebb gyűjtő.³⁰

Miben bízott Codreanu? – miközben tetvek és bolhák emésztették. Két hétig csak egyetlen kenyeret fogyasztott el. Nem is vetkőzött le, az udvarra sem engedték ki, egyedül a kihallgatások révén szabadult ki a gyilkos nedvesség cellájából. Május 13-án egy kutya surrant be az örök lábai között hozzá – ez volt a jó jel.³¹ Valóban, Vaida Voevod, egykori miniszter megint támogatni akarta Codreanút,³² nyilván részben a régi barátság okán, részben azért, hogy Hitlert ne ingereljük, és szükség volt az antikommunista fanatizmusra is. „Komoly forrás” – mármint egy besúgó – is jelezte az aggodalmat: a dezorientált legionárius tömegeket a III. Internacionálé ügynökei nyerik meg, hiszen az ifjúság naiv és tapasztalatlan, Moszkva ügynökei pedig ügyesek.³³ És jött a hír, Fabricius, a német követ – aki egyébként egyedül a vasgárdistákat tartotta méltónak arra, hogy támogassák – kategorikus utasítást kapott arra, hogy semmiképpen sem avatkozzék be a legionárius problémába, de ennek alakulását kövesse figyelemmel.³⁴ Viszont magánkörben panaszkodott, hogy hiábavaló volt minden erőfeszítése, nem sikerült a királyt Codreanuval kibékíteni. Mire Rosetti tábornok meg is jegyezte naplójában: „Az állat! Így maga ismerte el, hogy beavatkozik a belügyeinkbe és támogatta a Vasgárdát. Micsoda szemtelenség!”³⁵

A szovjet ügyvivő arra számított, hogy Codreanút 25 év kényszermunkára ítélik, és néhány év múlva meghal.³⁶ Ez volt a cél, de május közepén a börtönben már elkezdtek jobban tartani. Május 22-én elkezdődött a per. Iorga a per előtt néhány nappal cikket írt, amelyben követelte, hogy a sajtó minden részletet közölhessen, mert az igazi büntetés az lesz, hogy napvilágra hozzák a hős nullítását.³⁷

A király meg volt elégedve a kemény fellépés jó hatásával. Elégedetten jegyezte fel naplójában, hogy Angliában is meg vannak elégedve.³⁸ Szenttelenül vette tudomásul, hogy Codreanu keményen és jól átgondoltan védekezett, „bár tagadja még az evidenciát is”. Viszont – bosszankodott az uralkodó – a vádirat gyenge, hiányos és a vádpontok olykor hajuknál fogva előranciaáltak.³⁹

Valóban, a vádirat a Codreanu lakásán és különböző legionáriusoknál talált iratokra hivatkozva elég kaotikusan leírja a Vasgárda felépítését, mindazt, amit Codreanu a nyilvánosságnak szánt írásaiban sokkal világosabban bemutatott. Az is nyílt titok volt, amit a vádirat mintha most fedezett volna fel: a „Mindent a Hazáért” a Vasgárda fedőszerve. A vizsgálóbíró úgy tett, mintha ezt most ő derítette volna fel, és mindebből államcsínyt célzó titkos szervezet létrehozásának következtetett. Bizonyíték volt erre még a Stelescuhoz intézett levélben említett 200 sír. Az arzenál felsorolása komikus – 16 katonai fegyver, 57 vadászfegyver, 137 revolver, 20 szurony, 6 boxer, 2 kard stb. –, hiszen ennyi nem elég egy puccshoz. Komolyabb vádpontokat lehetett előállítani a körlevelekből, egy részüket már maguk a legionáriusok is kiadták. Az inkább kínos lehetett, hogy előkerült az a körlevél, amelyben Codreanu magához hívta a titkosszolgálatnál és a hadsereg vezérkaránál lévő informátorait, hogy megadja a direktívákat. Ebből a vizsgálóbíró „hatalmas apparátusra” következtetett. Komikus a társadalmi felforgató tevékenységről szóló vád, hiszen mindaddig büntetlenül tevékenykedtek. Miért most került elő mindez? – kérdezhetné bárki, egyben tudva is a választ. A fővád, amit sejtelmesen hoztak elő: a nációkkal való együttműködés volt – államellenes összeesküvés keretében. Codreanu 1935-ben „a nemzeti szocialista legionáriusok nevében” idegen hatalommal lépett kapcsolatba, ezzel gazdasági és politikai szövetségre akart lépni, segítséget kért tőle romániai társadalmi forradalom előkészítéséhez. A meg nem nevezett idegen hatalom a náci Németország volt. A levél-

ben a Kapitány reményét fejezi ki, hogy Romániában „is lengjen a nemzetiszocializmus zászlója”, viszont a szót: nemzetiszocializmus, nem tüntette fel a vádirat. Kipontozták a vádiratban Codreanunak vádként idézett mondataiból a nációkra való utalást, a Hitlerhez intézett sürgönyök is úgy szerepeltek, mint „idegen erőhöz” intézett sürgönyök. Árulás és a társadalmi rend felforgatása mellett Codreanut még lázítással vádolták, a polgárháború kirobantásának szándékával.⁴⁰

Codreanu április 30-án és május 1-jén a nyomozati anyagot összeállító katonai ügyésznek értelmesen és világosan elmondta, amit a vádirat összekutyult. Pontosabban, Codreanu olyan kitérő válaszokat adott, amelyek igazolták a vádat és egyben cáfolták. Olyan síkra helyezte a politikai tevékenységet, ahol az már nem politika a szó köznapi értelmében, valójában politikai fundamentalizmus. A kérdésre, hogy a Vasgárda betiltása, 1933. december 9-e után még tevékenykedtek, a következő választ adta: „Noha valamennyiünk között megmaradtak a lelki kapcsolatok, amelyeket nem lehetett megszüntetni, politikai tevékenységet nem folytattunk.” Ami pedig a Mindent a Hazáért pártot illeti, ennek a „szkémája a következő: volt a spirituális legionárius mozgalom, amelynek három megfelelője volt: egy politikai, a Mindent a Hazáért, egy kulturális megfelelője, amely legionárius akadémia létrehozására törekedett és egy gazdasági megfelelője – a legionárius kereskedelem révén. Én mint a legionárius mozgalom főnöke, azaz a szellemiségének az exponense arra vigyáztam, hogy a politikum, a kultúra és a gazdaság ne térjen el ettől a szellemiségtől.” A kérdésre, hogy mit ért legionárius ország alatt, a válasz: „Amikor az egész románság osztani fogja gondolatainkat, amikor minden román átváltozik abból, ami ma, azzá, amivé lennie kell, tehát olyan emberré, aki minden erejét e nép javának szenteli, gyógyítja meglévő sebeit és amikor hittel a kereszt, a nemzet és a király szolgálatába áll.” Ami azt a kérdést illeti, hogy a győzelemhez milyen kétszáz sír kell, Codreanu válasza az, hogy a sírt nem anyagi értelemben kell érteni, hanem a szenvedés mértékeként, egyébként Moța mondta azt, hogy a németeknek a győzelemhez 330 sír kellett, a román pedig kisebb nép lévén, elég a 200. Arra már nem emlékezett pontosan, hogy a levelet mikor írta, feltételezi, Duca halála után, és azért bújít el, mert úgy értesült, a rendőrök meg akarják ölni, és miután otthon nem találták meg, fényképein törrel kiszúrták a szemeit. És hogy ki informálta, a válasz: azok, akik a Légio székhelyére jártak a feloszlítás előtt, maga Max Aușniț. [Ez az iparmágnás a király embere volt és zsidó származású.] A kérdésre, hogy mit jelent a Stelescuhoz intézett levélben a készítés, „hogy ő is szíve szerint feleljen (természetesen vigyázva, mert gazemberek kezei közé kerülhet)”, válaszként Codreanu azzal mentette ki magát, hogy nem tudta Belimace részvételét Duca meggyilkolásában, ha tudta volna, nem írta volna ezt, és „mindenképpen visszatartottam volna”. A gazemberek alatt a liberális párt és a zsidó szervezet rendőrségeit értette. Zizi Cantacuzino a Nicadoroknak – Duca három gyilkosának – havonta vagy kéthavonta ezer-ezer lejt adott, ő pedig áldozatuk és nem a gyilkosság miatt tüntette ki őket fehér kereszttel. Soha nem levelezett nációkkal. És „a nemzeti szocialista legionáriusok nevében” formulát most hallja először. Ilyen levelet nem küldött Hitlernek. Semmi köze a Stelescu gyilkossághoz, a marosvásárhelyi kongresszuson elhangzottak részleteit nem ismeri. A Párt pénzügyeit könyvelők intézték. A tagok létszámát nem tudja. Nem szervezett kémhálózatot. (A perben azzal védekezett, hogy nem is volt szüksége informátorokra, hiszen ott voltak az újságírók.) Munkások megnyerésével azok magatartása is megváltozott, mert míg a kommunisták gyűlölettel tekintettek a mérnökökre, nemsokára a legionárius munkások meleg pillantásaival találkozhattak. A kommunisták befolyása alól vonták ki a tömegeket. Május 6-án aztán – bár kihallgatások alatt udvariasan bántak vele – felmondta a szolgálatot az emlékezete a hideg és az éhezés miatt.⁴¹ És egyre inkább

érezhette, hogy nincs már apa szerepet sem betöltő politikai erő mögötte. Eddig ott állt először Vaida Voevod, majd George Cantacuzino tábornok (a maga háborús dicsőséggel) és végül Maniu (országos tekintélyével). És éppen a Maniuval való együttműködése lett a veszteség, mert ez felvillantotta annak lehetőségét, hogy a Parasztpárt rohamcsapatává válhat a Vasgárda. Niky Ștefănescu kémfőnök világosan meg is mondta 1940-ben Horia Simának, Codreanu és Maniu együtt 90%-os ellenzéket alkottak volna.⁴² Ezért és ezután csaptak le a Kapitányra, éppen akkor, amikor a legmesszebb elment az alkotmány tiszteletében, és ráadásul ez az alkotmány még alkotmányellenes is volt. A királyi diktatúra a legionárius diktatúra igényének halvány másolata, pszeudofasizmus. Hivatalos ellentársadalom, amely már nem akarta tovább túrni a nem hivatalos, a törvényen kívüli ellentársadalmat. Népi bázisa a megrögzött hatalomtisztelet, a megszokás, a félelem, politikai bázisa pedig a nagy pártok disszidenseiből állt, egyszerűen: árulókból. Igaz, az ország létéről volt szó, de az európai hatalmi rendszer összeomlásában volt, Németország jött fel, és Codreanu okkal érezhette, hogy elébe ment a várható fejleményeknek – és méghozzá önzetlenül. Csakhogy a pszeudofasizmus éppen úgy nem ismert kegyelmet, mint ahogy a fasizmus sem ismert. A játszma tétje az volt, hogy ki legyen a diktátor: a király, a maga jól bevált apparátusával, vagy a Kapitány, aki betyárkodó múltja után belépett a politikai élet labirintusába, de úgy, hogy gesztusaival érzékeltette, a labirintus világát, a romlott demokráciát, a romlott diktatúrát éppen úgy likvidálja, mint az ideális képviselői demokráciára való törekvéseket. És a polgári társadalmat részben megcsönkítő, részben kalodába szorító totalitarizmust hoz helyette. De a nagy per előestéjén sokak érzéseit tolmácsolta az egyik antináci budapesti lap: „Mindenkinek az az érzése, hogy az utolsó órában csapott le rá az erélyes kéz, és még egy kis várakozás esetén Codreanu ma nem börtönben, hanem a hatalom tetején ülne.”⁴³ Codreanút azért lehetett különbnek tartani karizmatikus társainál, mert a hatalom felé vezető úton korántsem volt olyan gátlástalan, mint azok. Igaz, nem is állt mögötte olyan erő, mint azok mögött. Börtönnaplója egy egyre inkább reményét veszítő, megtört ember panaszainak felsorolása. Egész magatartása éles ellentétben állt azzal a harciassággal, amely korábban – külföldi riporterek szerint is – jellemezte.

Május 19–21-én Codreanunak ügyvédjeivel együtt 20 dossziét kellett átnéznie. „Hallatlan” – panasolta fel naplójának.⁴⁴ „Meg fogok halni – mondta ügyvédjeinek – ti meg ne engem, hanem az eszmét bosszuljátok meg, aztán megint kesergett, hogy nagyon gyengének érzi magát, és mindent megtesz saját védelme érdekében, de sajnos nem tudja megjegyezni a dolgok rendjét. Nem akartam hatalomra kerülni, csak akkor, ha hatalomra hívnak, amit Maniunak is megmondtam. Nem tudok megbékélni a gondolattal, hogy árulással vádolnak, amikor mások is úgy jártak el, mint én, miként Goga, aki más országokban különböző konferenciákon vett részt, mielőtt hatalomra került, és mégis az árulás vádja helyett nemzeti temetést rendeztek neki.” Mire egyik ügyvédje, H. Cosmovici rászólt: „Kapitány, te vezéred vagy egy olyan pártnak, amelynek hatalomra kell kerülni a királytól elnyert mandátum révén.”⁴⁵ Octavian Goga egyébként nemcsak konferenciázott, hanem komoly pénzeket kapott Németországból, míg a vasgárdisták német kapcsolatai esetlegesek voltak.⁴⁶ Egy okkal több, hogy a Kapitány átérezze helyzete komolyságát, viszonylagos abszurditását és racionalitását. Konceptiótlan koncepció per volt ez, de pontos céllal.

Igaza lehetett annak a fiatal ügyvédnek, aki azt mondta Codreanu anyjának, hogy kicsi ez a per, egy gyermek is elintézheti, de Codreanunak is igaza volt, amikor nem bízott a fiatal ügyvédekben.⁴⁷ Tapasztalt, neves ügyvédek nem merték elvállalni az ügyet,⁴⁸ de a perben fellépő tucatnyi ügyvéd között akadtak jók és lelkesek. Igazában Codreanutól és az ügyvédektől sem függött már semmi, legfeljebb a per minősége. Ez pedig minő-

síthetetlen. A periratok egy részét nem is bocsátották az ügyvédek rendelkezésére, akik tiltakoztak, miközben a Kapitány engedelmes alattvalóként csinálta végig a színjátékot. Megtörte a kiszolgáltatottság érzése. Értetlenül tapasztalhatta meg, hogy összeomlott a politikai stratégiája. Társai hittek benne, de ő kiben hihetett már? Olyanok tegezték, akik egybként négykézláb mászkáltak volna előtte, aztán részese lehetett egy kafei pernek. A sors iróniája, hogy *A pert* az antiszemita légkör ihlette, és amikor írója barátainak részeket olvasott fel, nagyokat nevettek. Valamikor még Codreanuék is elszórakoztak saját antiszemita tréfáikon. Most megtapasztalhatták, hogy Nemezis úgy kezeli a jogot, mint ők, amikor ügyvédként szerepeltek különböző legionárius gyilkosok ügyében.

A pert megelőző napon 27 ügyvéd gyűlt össze, és Codreanuval együtt tanulmányozni kezdték a vádiratot. Codreanu nem tagadta, hogy titkos iratokat akart beszerezni a hatóságoktól, mert ezek őt és pártját bántották. De ezeket a falvakban tevékeny emberei révén szerezte meg, és nem adta tovább más hatalomnak. Majd kilenc ügyvéddel ült össze, hogy elemezzenek. Nem tagadta, hogy informátorokat akart elhelyezni az állami szerveknél, de a többi pártfőnök is ezt tette. Nem akart erőszakkal hatalomra kerülni.⁴⁹

Május 23-án reggel kezdődött a nagy per. A védelem rögtön kérte a halasztást, az ügyészség nem látta a vád alapjául szolgáló mind a 20 dossziét. Elutasítva. Ezután a védelem kérte, hogy bocsássák a vádlott rendelkezésére az összes aktát, amely a vád alapjául szolgál. Elutasítva, annak jelzésével, hogy majd az ítéletben megindokolják az elutasítás okát. A védelem szóvá tette, hogy a tanúk egy részét nem szabályosan idézték meg. Ügyészi válasz: eltekintenek a szabálytalanul megidézett tanúktól, és a bíróság jelezte, majd informátorként idézi meg őket. Hosszú perrendtartási vita és két kérelem a fenti két tárgyban. Elutasítva, a majd bemutatásra kerülő indokok alapján. Újabb kérelem: a vádirat olyan aktákra utal, amelyeket nem kaptak meg. És így 11 óráig. Ezután felolvasták a tanúk névsorát, a védelem halasztást kért, mert a tanúk nagy része jelen. A 117 megidézett tanú közül ugyanis csak 27 jelenhetett meg, a többiek nagy része maga is börtönben ült. A vádnak csak egy tanúja volt, és az sem jött el. De Cosmovici hosszan értekezhetett arról, hogy miért fontos a tanúk jelenléte. Aztán 1 óra 10 percet tartott a vádirat felolvasása. Az ügyész titkos ülést akart. A védők nem. A bíró nyilvános ülést rendelt el, de hozzátéve, hogy adott esetben titkosít. Codreanu délután öt órától éjfélig egyfolytában beszélhetett. Először arra tért ki, hogy noteszének utolsó lapján különböző nagy összegek szerepeltek, többek között 40 millió, de a nyomozás során rögtön megmagyarázta az ügyésznek, hogy bányászok jártak nála, és kérték, járjon közbe az érdekében, mert 40 millióra rugó munkabérral tartoznak nekik. És bár az a vád, hogy 40 milliót kapott volna meg nem nevezett helyről, a vádiratban nem szerepel, de a sajtóban és a rádióban már igen.

Az árulás vádjának egyik „bizonyítéka” egy olyan hamis levél volt, amelyet a Zöld Ház egyik munkásánál találtak. Codreanu szerint egy ügynök helyezte el, és úgy nyilatkozott, most látta először. A levelet 1935-ből keltezték, de a vádlott szerint nem is olyan rég írhatták. Írója ismeretlen, és úgy tüntette fel magát mint titkos legionárius ügynök. A levélnek azt kellett bizonyítania, hogy Codreanu 1934 tavaszán és őszén is szervezkedett, amikor törvény szerint ez tilos volt. A levél nagy adományokról szólt, holott Codreanu szerint senki sem adott havonta többet ezer lejnél. Aminek az ellenkezőjét csak úgy lehetett volna bizonyítani, ha megidéznék néhány – e vonatkozásban gyanúsítható – mecénást, de ezek egyben a király köréhez tartoztak. A kérdést nem is feszegette az ügyész. Azt még kevésbé, hogy kiderült, a levél írója nem volt tisztában a mozgalom történetével, mert a munkások beszerzéséről írt, holott erre csak 1937-ben került sor. Keményebb dió volt az informátorokról szóló körlevél. Codreanu így vágta ki magát: nem az ő informátorai

voltak azok, hanem a nevezett szerveké, árulók, olyanok, akik éppen őrála jelentettek. Ezeket akarta megszorogatni, ezért azt a bizonyos körlevelet másodszer is kiadta, és a sajtóban is közzétette. A fészekfőnököknek aláírással kellett bizonyítani, hogy átvették a körlevelet, mert arra volt kíváncsi, hogy azok is aláírják, akikre gyanakodott. És sokkal világosabban, mint korábban, elmondta, ami a nyomozási anyagban és a besúgójelentésekben elég zavarosan szerepelt: „Ebben az országban, ilyen nevelés mellett, mint a miénk, lehetetlen, hogy ha valaki valakinek, akár barátjának elmond egy titkot, akkor azt két óra vagy két nap múlva ne tudják az egész fővárosban, vagy akármely városban, ebben az országban senkinek sincs szüksége informátorokra. Én honnan szereztem információimat? Az újságírók hozták.” Mert a nagy vendéglőkben, a Capşában, a Corsóban, és a nagy szállodában, az Athenée Palace-ban – hangsúlyozta a vádlott – bármilyen természetű hír fellelhető. Ez utóbbi sarka majdnem szomszédos volt a Király Palotával. A tér, amelyre nyíltak, „Románia szíve topográfiai, művészeti, szellemi, politikai, morális szempontból” – írta az amerikai újságíró, aki nagy érdeklődéssel figyelte a kémekeket, a kurvákat és a messzi földről is idejáró kéjenceket, akinek itt oly jól esett „a bűn édes illata”.⁵⁰ Codreanu nem ez vonzotta. „Ott nincsenek szegényletes helyek, ott emberek gyűlnek össze és sok újságíró.” Ezek az újságírók rendszeresen felkeresték őt, és tőlük és az újságokból megtudta, ami kellett. Ami a kezébe került Vasgárda elleni rendőrségi parancsokat illeti, azokat alkalmilag kapta különböző falvakból. És ki tudja, hogy szerezték meg, lehet, hogy akik megkapták, jegyzők vagy polgármesterek, eldobálták... Ahhoz pedig pártja élén állva joga volt, hogy parancsokat adjon bizonyos önkényes intézkedések elleni fellépésre. Minden párt vezetője ezt teszi. Azt viszont hiába kérte, hogy tanúként idézzék meg a Siguranța, a titkosrendőrség főnökét, aki előtt mindig nyitva állt az ajtaja, és akivel „állandó kapcsolatot” tartott fenn.⁵¹

Mindazt, ami eddig elhangzott a tárgyaláson, még közölte a sajtó, de amikor szóba került Hitler, akkor titkos ülést rendelt el a bíróság. A titkos ülés elején Codreanu még magyarázatot fűzött ahhoz az 1938. február 3-i körleveléhez, amelyben méltatlankodva közölte a csendőrség vezetőjének azon utasítását, amelyben a kommunisták, a gárdisták és a szekták tagjainak megfigyelését rendelte el. A magyarázat már kimaradt a jegyzőkönyvből. De benne van a legfontosabbnak tartott bizonyíték, a Hitlerhez intézett levél teljes egészében – Kapitány aláírással. Codreanu csak azt ismételhette el, amit a nyomozáskor mondott, és azt, hogy bízik abban, Isten segítségével megtalálják a levél íróját. Meg is történt. De hogy miként, az megint nincs benne a tárgyalás jegyzőkönyvében. Éspedig az egyik ügyvédnek úgy rémlett, hogy valahol olvasta a levélben említett olyan fogalmakat, mint „automata gazdaság”, és gyorsan Râmnicul-Vâlcea-ra utazott, megtalálta a könyvet és a szerzőt, Rădulescu-Thanirt.⁵² Ez aztán zavarosan megírta az egyik ügyvédnek, hogy a kérdéses levél valóban őtöle származik, Hitlerhez is el akarta juttatni a német követségen keresztül, Codreanuval is kapcsolatot akart létesíteni, de ez nem értette az ügy jelentőségét: „Az esetlegesen választott forma nem érdekelt, számomra a tartalom volt a fontos.”⁵³ Az ügyvéd pedig arra a következtetésre jutott, hogy a levél Alexandru Constant kezébe került, aki a titkárnóval a Kapitány asztalára tette a levelet, és a vállalkozásért 400 ezer lejrt és egy spanyol útlevelet kapott volna.⁵⁴ A per negyedik napjára, május 26-ára elő is teremtették a védők Rădulescu-Thanirt, de hiába kérték a bíróságot, hogy hallgassa ki.⁵⁵

De térjünk vissza a 23-i titkos üléshez. Codreanu nem tagadta a Hitlernek és Mussolininek a stressai találkozójuk alkalmával küldött sürgönyt, sőt büszke volt rá, hogy három nyelven adta fel, németül, olaszul és románul, mert így a román nyelv egyenlőségét juttatta kifejezésre.⁵⁶ Majd hosszan fejtegette a Mozgalom békés jellegét. „Nemcsak, hogy nem akartunk forradalmat, még a legkisebb zavargást sem, mert tudtam, hogy bolsevikok

a szomszédaink, és nálunk a legkisebb zavargás Romániát Spanyolországgá változtatná.” Egyébként „minek csináljak forradalmat, amikor velem volt a jövő?” Sőt, „most sem akarok hatalomra kerülni”, mert „felkészületlenek vagyunk. Készülünk. Nevelünk. Előttünk a jövő. Siessenek az öregek.” Egy francia újságíró kérdéseire is ilyen válaszokat adott:

– Mi a mozgalom célja?

– A román nemzet feltámadása.

– Mit jelent a feltámadás?

– A feltámadás a halálból az életbe való átmenetet jelenti.

– Mit jelent a halál?

– Annak az állapota, aki nem hisz Istenben, a saját nemzetében, a saját sorsában, nem bízik magában és a maga jövőjében, az emberi és nemzeti méltóság hiánya, a felelősséghez való bátorság hiánya és a gyávaság, a kötelességérzet hiánya, a köz- és magánéleti becsület hiánya, az ország iránt való odaadás és áldozat érzésének a hiánya – ez a halál.

– És a feltámadás?

– Ennek pontosan az ellenkezője.

És még hozzátettem: „Ön nem ért minket. Mi nem hatalomra törünk, a mi célunk a szellemi újjászületés. Enélkül nincs szükségünk a hatalomra.” A *Buna Vestire*ben is megírta, hogy „fokozatosan belépünk a korporatizmusba és a korporatizmust alkalmazzuk képviselői rendszerként”. És hosszan olvasott fel „A fészekfőnök könyvecskéjé”-ből és felolvasott „A legionáriusok számára” című könyvéből, többek között azt a részt, hogy a mozgalom célja olyan szellemi állapot erősítése, amelynek székhelye nem az észben, hanem a tömeg lelkében található. „Ezt a szellemi állapotot nem én teremtettem. Hanem annak találkozásából született, amilyen módon mi érzünk és a többi román.” A „szellemi átalakulás nélkül nem akarunk hatalomra kerülni. Miért robbantsunk ki külső forradalmat? Miért ütközzünk össze az állammal és miért harcoljunk az állammal: Minek, ha nem akarjuk a hatalmat? Akkor egyáltalán nem magyarázható a vádiratba foglalt vád. Mondhatja valaki, hogy csak te nem érted ezt a dolgot, bár mondod és őszintén. Nem, ezt a problémát mindenki megértette. Íme egy író, Mircea Eliade válasza egy újságban.” Az ügyész félbe is szakította: „Ezek személyes vélemények, minket nem érdekelnek”. Codreanu viszont olvassa: „»Ma az egész világ a forradalom jegyében áll, de amíg más népek ezt a forradalmat az osztályharc és a gazdaság primátusának jegyében élik át (kommunizmus), vagy az Állam (fasizmus) vagy a faj (hitlerizmus) primátusának jegyében, a Legionárius Mozgalom Mihály Arkangyal jegyében született és isteni kegyelemből fog győzni. Ezért míg a többi kortárs forradalom politikai, a legionárius forradalom szellemi és keresztény.« Íme, miért ragaszkodom ehhez, azért, hogy Ön a forradalom legionárius értelmét ne kavarja össze a bolsevik materialista forradalom értelmével. »Amíg az összes kortárs forradalom célként tűzte ki a hatalom megszerzését egyetlen osztály vagy egyetlen ember számára, a legionárius forradalom legfőbb célja: a nemzet üdvözülése, a román nép megbékítése Istennel, amint azt a Kapitány mondta. Ezért a Legionárius Mozgalom értelme különbözik mindattól, amit a mai napig a történelemben csináltak, és a legionárius győzelem nemcsak népünk erényeinek restaurálását hozza magával, méltó, büszke és erős Romániát, hanem meg fogja teremteni az új embert, aki megfelel az európai élet új típusának. Az új ember sohasem született politikai mozgalomból, hanem mindig szellemi forradalomból, hatalmas belső átalakulásból.« Íme, mit értett a világ, abból, amit én mondtam. Fontos dolog, ha én valamit mondok, de a világ mást ért alatta. Íme, a világ úgy értette, mint én. Vannak még hasonló idézetek, de időkimélés miatt lemondok róluk.”⁷⁷

És még hozzátette, hogy míg a fasizmus az államra fordít gondot, a hitlerizmus a fajra, addig a Legionárius Mozgalom valami mélyebben, a lélekkel foglalkozik. „Más szóval, a fasizmusnál a külső forma a fontos, ami az ember esetében az öltözéknek felel meg, a hitlerizmusnál az számít, ami a ruha alatt van: a test, a legionarizmus a ruhán és testen áthatolva eljut az emberi lélek mélyéig.”⁵⁸ Ezután Codreanu hosszan idézett mérsékletre intő körleveleiből, majd beszámolt arról, hogy Antonescu tábornok – amikor a Goga-kormány hadügyminisztere volt – magához hívta és óvott a zavargástól, mire ő megnyugtatta, hogy tudja, az adott helyzetben a legkisebb zavargás is Spanyolországgá teheti Romániát, és a román ifjúság „nem játsza ezt a játékot”. Mire a kérdés és az intés: „Codreanu úr, tudom, ön nem provokál, ebben biztos vagyok, de tudja, hogy a kommunisták provokálnak? Mit tesz akkor? Az is megtörténhet, hogy a kormányzó párt – én nem politizálok – lehet, hogy rászorítja magát valamire, mint a választásoknál történik és akkor itt a szerencsétlenség, meggyúladt a tűz.” „Ne aggodjon tábornok úr – hangzott a válasz –, mert a legkisebb incidensre én és a szervezetem visszavonul. Nem akarom, hogy bármi is történjék.”⁵⁹ Ezzel lezárult a zárt ülés. Codreanu pedig arra figyelmeztetett, hogy a vád a hazaárulás és nem az állam belső rendjének felforgatása. Ez kiút lehetett volna a szorítóból, hiszen a Hitlerrel való szövetekezést nem lehetett bizonyítani, a belső rend ellenességét pedig szintén nem, mert végül is a király vezette be a diktatúrát. Jellemző, hogy az antiszemitizmus kérdése a lázadás és lázítás témakörében nem került napirendre. Mindkét fél kerülte. Hiszen a király maga hagyta, hogy 1938 elején a Goga–Cuza-kormány próbálgassa – már régóta növesztett – oroszlankörmeit zsidóellenes intézkedéseivel. Igaz, a királyi politika célja egyben az antiszemita irányzatok összeugrasztása volt, és magának a politikai antiszemitizmusnak a lejáratása saját hatalma megszilárdítása érdekében. Viszont egy vonatkozásban megkerülhetetlen volt a kérdés, a hitleri Németországhoz való viszony taglalásakor. Codreanu – hogy a hazaárulás vádját elhárítsa – fel is olvasta azt a részt, melyben kifejtette, hogy ha Hitler el akarná venni Erdélyt; akkor éppen a hatékony védelem érdekében kell „megszabaduljunk a zsidóktól”, a zsidóságtól, amely „lelkünket mérgezi és vérünket szívja”. Ez azért sem volt aktuális, mert még a király zsidó származású élettársára lehetett volna vonatkoztatni.⁶⁰

Éjfél után egy félórával véget ért az első felvonás. A másodikban az ügyésznek kellett támadnia.

A következő napon, május 24-én a fél tízkor folytatódó perben először az egyik ügyvéd támadta meg a sajtót, mert a védelem és főleg maga Codreanu védelmének gyengeségét, jogi felkészületlenségét hirdelte, holott a védelemnek a bíróság védelme alatt kell állnia, nem lehet túrni a becsületsértést. Az ügyész viszont azzal vágott vissza, hogy Codreanu inkompetenciáját akarta kérdéseivel és állításaival bizonyítani, hiszen a vádlott maga éppen saját könyvében hangsúlyozta, hogy nem ügyvédkedett. Mire Codreanu okkal jelezte, hogy egy évig ügyvédi irodát is tartott fenn, és ügyvédkedett – valóban, olykor ezt is tette, igaz, nem bonyolódott szakszerű jogi okfejtésekbe, inkább politikai szövegeket hangoztatott. (Akkor is lehetett így ügyvédkedni.) Majd az ügyész azt firtatta, hogy milyen alapon akarta nevelni az ifjúságot, netán nem tartotta megfelelőnek a tanári testületet? „Hiszek a tanárok képességeiben”, de másoktól is kaphatnak nevelést a fiatalok – hangzott a válasz. Igen – kérdezte az ügyész –, de a kereszttestvériségek felállításával nem sértette meg a minisztérium és az Országőrség hatáskörét? Akkor még nem volt Országőrség – hangzott a válasz, ami a professzorok hozzáértését illeti, emellett is terjedt a bolsevizmus és a kommunizmus. Hosszan elhúzódott a szájalmas, de tanulságos kötéltűzés. Hiszen Codreanu megkérdézhette volna, miért éppen most fogalmazzák meg ezt a vádat, amikor már évek óta folyik az elmarasztalt gyakorlat. És Codreanut még a helyzetkomikumon is

túl mutató humorérzéke sem hagyta cserben, amikor jelezte, hogy „bármit rendelt volna el a végrehajtó hatalom, de ez – nem tudom, most az új rezsimben, hogy van – mindig az igazságszolgáltatás mérlegelő és ítélkező ereje alatt áll”, és számára az igazságszolgáltatás mindig igazságot szolgáltatott. A szóváltás az európai és a román fasizmus helyzete közötti hasonlóságokra és eltérésekre is utal. Az olasz és a német fasizmus szintén élt a jogállam eszközeivel, majd azokat felszámolta; a román – meglehetősen korrupt – jogállamot a királyi pseudofasizmus számolta fel, hogy aztán felszámolja a fasizmust. Codreanu pedig azzal, amit az igazságszolgáltatásról mondott, elébe akart vágni, hogy felhánytorgassák a Duca-gyilkosságot, amiért jól működő jogállamban kirótták volna a kemény büntetést, és amikor az ügyész felrótta az erőszakot, rögtön visszavágott, hogy az erőszak nem az elvekből következett, hanem részben jogos önvédelemből, részben az adott helyzet szerencsétlenségéből az adott pillanatban. Újabb kötélhúzás következett. Az ügyész hosszan beszámolt – éppen Codreanu könyve alapján – az 1923-as összeesküvésről, arról, hogy ötödmagával merényleteket tervezett miniszterek és zsidók ellen. Mire a védekezés: „Gondolja meg, 20–22 évesek voltunk, úgyszólván gyerekek”, azóta sok idő telt el, „magatartásomból látszik, amely szinte pontosan az ellenkezője annak, amit hajdan a fiúkkal együtt tanúsítottam”. A gyilkosoknak nem a tetteikben, hanem a szenvedéseikben érez együtt. A rövid szóváltásoknak megvolt az az előnye, hogy nem kellett elveszni a magyarázkodásban, ugyanakkor a rövid válasz a kérdésbe foglalt vádakat nem tudta eloszlatni, és olykor erősen megrendítette. Még a jogfilozófiai vita is döntetlenre sikeredett. Codreanunak kiszaladt a száján, hogy egy pártvezér is birtokol valamit a nemzeti szuverenitás patrimoniumából. Mire már maga a bíróság elnöke csapott le rá: csak akkor jutott neki a szuverenitásból, amikor parlamenti képviselő volt, de vajon pártvezér részese lehet az államhatalomnak? – hangzott a csapda-kérdés. A válasz: a hatalomnak nem részese, „de nem kevésbé igaz, hogy érintkezésbe kerül a hatalom ezen eszméjével”. Itt a vita lezárult, jöhettek a tanúk, éspedig abban a sorrendben, ahogy a védelem kérte, miután a vádnak nem volt tanúja. Hallgassunk bele a vallomásokba!

Iosif Frollo, ügyvéd, egykori konzervatív párti politikus, aki az első világháború után felhagyott a politikával, miután pártja a földreformmal eltűnt a közéletből, viszont a „Mindent a Hazáért” szenátor-jelöltjeként lépett fel az 1937-es választásokon. Először elítélte a gyilkosságokat, de aztán: „ezt a Mozgalmat mindenben szentnek találtam.” Ez „a szélsőséges becsület pártja a szélsőséges becstelenség ellen”. Codreanut abszolút nem tartja képesnek a lázadásra, és ami az áruást illeti, mindenkiben kételkedne, de benne soha. Constantinescu tábornokba gyorsan belefojtották a szót, miután kiderült, hogy Codreanu könyvét sokra tartja. Polihroniade ezredest, aki barátja, Cantacuzino tábornok hatására lépett be a pártba, arról fagatták, hogy szegény vagy gazdag volt-e a Mozgalom? A válasz: „román szegénység”. A Zöld Házat ocskavasgyűjtésből befolyt pénzből fejezték be. Codreanu pedig sohasem lenne képes árulásra. Eugen Chirnoagă, vegyész professzor, 1937-től párttag, aki 1934-ben még Codreanut közönséges bűnözőnek tekintette, de Carmen Sylván, a munkatábor látán megváltozott a véleménye: a Mozgalom mentheti meg az országot, megváltoztatta a diákok szellemiségét, legjobb diákjai legionáriusok. Ion Moța, a Spanyolországban elesett legionárius apját is megidéztek, de amikor a védelem olyan kérdést tett fel a tanúnak, ami nem tetszett a bírónak, akkor ez közölte, hogy ő kérdez, és miután nem kérdezett, ezután kérdezhetett újra a védelem. Egyébként jó véleménye volt a Mozgalomról, hangsúlyozva, hogy az 1918 előtti Magyarországon a nemzetiség megőrzése miatt is csak szélsőjobboldali lehetett. Így aztán a szokásos kérdést – a lázításról és árulásról – fel sem tették. Traian Brăileanu professzor – aki maga volt a mozgalom szociológusa – arról adott számot, hogy az idegen elemek elleni harcában

miként jutott el a párthoz, amelynek szenátora lett. Mihail Manoilescu a legionárius mozgalmat európai összefüggéseibe helyezte el. A világhangulat terméke. „A világ már nem hisz a parlamentáris formákban. A Mozgalom a totalitárius és konstruktív nacionalizmusra való törekvést képviseli, és főleg az emberre vonatkozik. Corneliu Codreanu véleménye szerint az emberrel kell kezdeni. A jövőben majd bekövetkezik, hogy ezek a formák: az ember és az intézmény egyesülnek. Olyan jóslat ez, amely egyéb jóslataimmal együtt beteljesül. A Legionárius Mozgalom teljesíti valamennyi purifikáló mozgalom feltételeit. Corneliu Codreanut és a Legionárius Mozgalmat olyan lelki tisztesség, tisztaság, áldozat és magasfokú lojalitás jellemzi, amilyennel még nem találkoztam.” A világpolitikáról való fejtegetéseire már nem volt kíváncsi a bíró, figyelmeztette, hogy mondja el azt egy konferencián. Jöhetett Nichifor Crainic, és Codreanu kérdezett: mi a véleménye arról – a Zöld Ház munkása által – az asztalára csempészett levélben olvasható állításról, mely szerint megbeszélést folytatott a 250 millió nacionalista vezérével, Protopopescuval és Crainickal. Valószínű, gondolom én, hogy a levélbe becsúsztott két kis hiba, mert Codreanu, mint 250 ezer nacionalista vezetője tárgyalt a nevezettekkel. Mindenesetre Cranic válaszként jelezte, hogy Codreanuval három és fél éve kölcsönösen nem köszönnek egymásnak, de ami a 250 millió nacionalistát illeti: „nem értem, miféle zagyvaság ez.” Ami az árulást illeti, „komoly kérdésekre vártam”. Többet nem is kérdeztek. Crainic később úgy emlékezett, hogy a hazaárulási vádat tartotta zagyvaságnak, aztán odament Codreanuhoz, aki a bíróságtól nem jutott szóhoz, ő pedig Isten segítségét kérte számára. Ő is sírt, az egész terem sírt. A bíróság nem, mert rögtön, 13 órakor szünetet rendelt el 16.30-ig, de csak majdnem egy óras késéssel folytatta.

Petrovicescu tábornok következett, aki szerint Codreanu nemhogy nem áruló, de ha valaki árulást követne el a környezetében, azt félholtra verné. Jött Ion Antonescu tábornok. Megerősítette Codreanu beszélgetésükre vonatkozó vallomását, jelezte, hogy Codreanut „csak az ország java” érdekli, akkor amikor a belső zavargások az ország határait veszélyeztetik, árulásról szó sem lehet, „Antonescu tábornok – mondta magáról egyes szám harmadik személyben – nem áll szóba árulókkal”. Kínosabb volt előtte Codreanu kérdése, hogy vajon a házkutatások során előkerült fegyverek mennyisége egy fegyveres felkeléssel kapcsolatban a legkisebb agályt is keltheti-e. Mire a bíró közölte, hogy a válaszhoz nincs ott a szükséges informatív anyag; a védelem kérte az anyag előterjesztését, a bíró megint közölte, hogy Antonescunak nem állt rendelkezésére a szükséges anyag és a válasz nem az ő felelőssége. Emanoil Antonescut, a polgári jog professzorát félbeszakította a bíró, amikor jelezte, hogy politikai iratok alapján nem lehet árulási pert indítani, mert „forradalmat másképpen csinálnak”. Eugen Petit egykori jászvásári rendőrprefektus azt mesélte el, hogy 1920-ban az emberei félve a bolsevikok golyóitól nem merték leszedni a magas épületről az oda kitűzött vörös zászlót, de Codreanu megtette, és nemzeti trikolorat tett a helyébe. Mihail Racoviță tábornok már 18 éves kora óta ismerte Codreanut, jó véleménye volt róla, aztán Cantacuzino tábornok szereplését látva, újra felvette a kapcsolatot, és látja „csak általa menekülhet meg az ország”. Az árulás vicc.⁶¹ Costandache tábornok szerint Codreanu ideológiája – Haza, Isten, Király – szép, ha áruló lenne, már otthagyták volna hívei. Dona tábornok, bíró volt az 1934-es perben, megerősítette, hogy Codreanu semmiképpen sem folyt bele Duca meggyilkolásába, becsületes ember. Comănescu tábornok is bíraskodott a Duca-perben, felkereste Carmen Sylvát, és látva a segítségüket sajtót és más élelmiszert küldött nekik. Stelian Ionescu mérnök, majd Sabin Morar szóhoz sem jutott. Mehettek vallomás nélkül. Alexandru Hodoș, a cenzúra felügyeletét is ellátó államtitkár közölte, hogy a Moța-Marin Testület instrukcióinak közlését engedélyezte, Goga pedig elmondta neki, hogy kormányának bukása előtti napon

találkozott Codreanuval, aki jelezte, ha pártja akadályt jelent a nemzeti eszme propagálásának útjában, akkor visszalép. Sextil Pușcariu, a régi román irodalom professzora most sem tagadta, Codreanu tehetséges író, könyve tetszett neki, a mozgalom semmiképpen sem államellenes. A védelem ezek után már nem is tehette fel a kérdést, hogy árulásra képesnek tartja-e. Constantin Iacob tábornoknak sem tették fel a kérdést, miután nem tagadta, ő maga kérte a pártba a felvételét. Gheorghe Pantazi, a Párt bihari szenátorjelöltje, a legionáriusok példás hazafiságát emelte ki, és azt, hogy a választások alkalmával nem válaszoltak a provokációkra. Nicolae Pop, 1935 óta legionárius, és amikor látta az informátorokra vonatkozó körlevelet, feltette a kérdést, hogy van-e közöttük besúgó, de fészke tagjai megnyugtatták. Dimitrie Popa is megerősítette, hogy a körlevél a Vasgárdába befurakodott informátorokra vonatkozott. Traian Herseni, aki két legionárius brosúrát írt, arról beszélt, hogy nem jártak moziba, nem ittak bort, nem ettek süteményt, mert a Pártnak takarékoskodtak. Ezzel 8.30-kor lezárult a második felvonás.

A harmadik felvonás május 25-én, reggel 10 órakor kezdődött. Lizetta Gheorghiu ügyvéd tiltakozott, hogy a sajtóban a Komintern ügynökének nevezték. A védelem és Codreanu további tanúkat kért, a bíró tudomásul vette. Tudhatta, Maniuval gyűlik meg a baja, aki – besúgójelentés szerint – a rendszer kemény kritikáját nyújtja, és általában a manisták vallomása Codreanunak kedvező lesz, mert „a pillanatnyi érdekek azt kívánják, hogy ezen az úton is az egyéni lelkiismereti szabadsághoz való jogot követeljék”.⁶² Így is lett. Maniu Codreanu kérdéseire alapvetően azt fejtette ki, amit a megnevtámadási szerződés aláírása nyomán az újságíróknak mondott. Ideológiájuk homlokegyenest ellenkezik – fejtegette – sőt, „nem hiszem, hogy van még ebben az országban két kategorikusabban szembenálló párt, mint a miénk”. Mert – és ezt nagyrészt kihagyták a per eddigi kiadványaiból – „a mi pártunk demokratikus párt és én különösképpen a demokrácia fanatikus híve vagyok, hiszen – úgy hiszem – csak általa fejlődhet egy nemzet és tudja tartósan biztosítani állami létét. És mert tudom, mit tett a demokrácia Athénban, a tudomány és a művészet virágzását hozta magával, és ennek köszönhetően a hellének ma is esthajnalcsillagként ragyognak az emberiség egén, és tudom, mit tett a demokrácia a nagy római birodalomban, amíg nem jött a Caesarok korrump diktatúrája. Tudom, mit tett a demokrácia Angliában, amely a XII. század óta a parlamenti alkotmányosság alapján halad, és az emberiség történetének legnagyobb birodalma lett, a világ egyharmadát uralva; tudom, mit tett a demokrácia Franciaországban, amely ma a civilizált népek élén áll, és tudom, mit tett a demokrácia az Egyesült Államokban, amely ma kontinensünkön is valamiféle bíró. Márpedig a Vasgárda totalitárius, demokráciaellenes, valamiféle diktatúrát akar. Márpedig én fanatikus ellenfele vagyok a diktatúrának, akármilyen formában is jelentkeznek. Én külpolitikai téren a Franciaországgal, Angliával és a nyugati demokráciákkal való szövetség mellett vagyok, mert ebben a közelgő borzalmas felfordulásban csak így látom biztosítva államunk létét és integritását. Codreanu a külpolitikában Németországgal tart, amit államunk számára veszélyesnek tartok. Codreanu pártja antiszemita, a mi pártunk azonban nem antiszemita. És én különösképpen ellene vagyok bármiféle üldözésnek, bármilyen is legyen annak természete. Pártunk alapvető eszméje a nemzeti eszme és a konstruktív nacionalizmus. Hite szerint az állam köteles mindent megtenni a román nép megerősödése és felemelése érdekében, anélkül hogy más népeket elnyomjon vagy üldözzön.”

Vizont ezek után Maniunak meg kellett válaszolnia az önmagának most feltett kérdést, hogy „miként jutottunk el választási megegyezés megkötéséig?” Kettős okból – fejtegette. A megnevtámadási szerződés megkötéséig nem ismerte Maniut, de figyelemmel követte pályáját, és láthatta „tevékenységének őszinteségét, következetességét és kitarát-

sát, mely tulajdonságok oly ritkák politikai életünkben, még a politikai élet vezetőinél is. Ezért bizalommal és örömmel nyújtottam neki kezét.” Emellett mindketten hiszik, hogy az egészséges nemzeti élethez „abszolút szükség van a nemzeti méltóság tiszteletben tartására. Márpedig, Tătărescu miniszterelnöki kinevezése nemcsak a nemzeti méltóságot sértette meg súlyosan, hanem az Alkotmány szellemét is.” Továbbá mindketten hiszik, hogy „a nemzeti eszme vitális tényezője egy nemzet előhaladásának”. Az antiszemitizmusból eltekintve vallják, hogy „a keresztény erkölcs nélkül nem lehet biztosítani egy nemzet létét” – ezen erkölcs nélkül a jövő: pusztulás. „Hasonlóképpen egyetértünk abban, hogy egy alkotmányos monarchiában, mint a miénk, a Korona és Nemzet közötti kapcsolat közvetlen kell legyen és nem zavarhatja meg felelőtlen tényezők beavatkozása.” A bírósági elnök értett a szóból, közbe is szólt: „Kérem, ezt a kérdést nem engedem, hogy tárgyalják.” Mire Maniu: „Alávetem magam, mert azt akartam mondani, egyetértettem Codreanu úrral abban, hogy a kamarillát el kell távolítani; ezek voltak a döntő indokok, amelyek a Codreanu úrral való egyezsége ösztönöztek, és örülök, hogy megkötöttük.” A vádlott azon kérdését, hogy a Liberális Párt választáskor felhasználta-e a titkosrendőrséget, a csendőrséget az ellenzéki propaganda ellenében, nem engedélyezte a bíró. Át kellett fogalmazni olyanformán, hogy az ellenzéki pártok nem tiltakoztak-e a hatóságoknak a választási kampányba való beavatkozása ellen. Maniu persze megválaszolta a tiltott kérdést: az 1928-as és az 1932-es választások kivételével a kormányok mindig bevetették a csendőrséget és a titkosrendőrséget a kampányba, az ellenzéki pártok pedig igyekeztek megszerezni a kormányzati titkos rendeleteket. 1927-ben a Parasztpárt 17 ilyenre tett szert, és közölte a lapokban. Azt másokhoz hasonlóan megerősítette Maniu, hogy Codreanu nem tört a hatalomra, nem szított lázadást. Viszont egyedül a Nemzeti Parasztpárt politikáját tartja „üdvösnek”.⁶³

Virgil Bădulescu tábornok, Codreanu egykori kadettiskolai tanára is előkerült, és nyilatkozott róla: „Nagyon jó tanuló volt és szerették a társai.” Sever Dan felmutatta Codreanunak a hozzá intézett 1938. február 27-i levelét, amelyben megígéri, hogy semmi nehézséget nem okoz a kormánynak, mert „még nem jött el az én időm”.⁶⁴ A tanú a választási kampányokat valóságos polgárháborúnak minősítette, melyek folyamán most a Codreanu elleni vádban is bűnjelként felhozott – titkos iratoknak nevezett – hatósági utasításokhoz hasonló utasítások is előkerültek, sőt a szembenálló pártok politikusai még olykor közölték is őket vagy a parlament elé vitték. A bíróság nem firtatta az ügyet. Jöhetett a következő tanú. Carol Beker azt tanúsította, hogy Codreanu nehezelt a *Völkische Beobachterre*, mert egy nem túl hízelgő cikket írtak róla, és a válaszát nem közölték. Ezt erősítette meg Henri Ghica. Végül előkerült egy tanú, aki látta Codreanu parancsát Duca és Stelescu megölésére. Csakhogy a kérdésekre a tanú úgy összezavarodott, hogy válaszai betanult válaszok benyomását keltették, ezért az ügyész lemondott róla. 12.15-kor vége volt a harmadik felvonásnak. Jöhetett a negyedik.

1938. május 26-án reggel az ügyész egy és egynegyed órán keresztül fejtette ki a vádat. Előljáróban mindazt, amit Codreanu mondott, mellébeszélésnek minősítette, a tanúk válaszait pedig olyan általánosságoknak, amelyeknek semmi köze a vádhoz. Ezzel – akaratlan ellenére – a bíró és saját eddigi szereplését is minősítette? Nem! – mert megvallotta, tudatosan hagyta, hadd beszéljen a vádlott, aki saját üldöztetésének ürügye mögé rejtette tézisének fogyatékoságait. De most – közölte az ügyész – „vége ennek a játéknak”. E kijelentés üzenete: csak a király a multhat, hogy némileg Victor Hugo darabjának – *A király mulat* – címével éljünk. Csak egy játszmannak van helye, a királyi játszmannak. Ennek részeként az ügyész pedig Codreanut minden bajért felelőssé tette, mármint azért, amit bajnak tartott. Codreanu akciója: „az ország nyugalmanak felkavarása, az ifjúság

megrontása, a lelkek megrontása, a törvényes intézmények aláaknázása.” Igaz, tolerancia és gyengeség érvényesült eddig, de ez nem csökkenti a bűn súlyát. „Rágalmazták, állati módon szidalmazták mindazokat, akik hozzájárultak ennek az országnak a fejlődéséhez. Senkit sem kíméltek.” Diszkreditálták a nemzeti értékeket, morálisan bomlasztották a nemzetet. Most tehát Codreanu nagyjából mindazokkal a vádakkal illették, melyekkel Codreanuék a zsidókat. És paradox módon a Hohenzollern uralkodó ügyésze hozzá is kezdett a vádlott származásának elemzéséhez, megemlítette őseit (Zelinski, Brauner, Condac, Antec), akikről korábban megírta a sajtó, hogy egyik sem román, hanem lengyel, német, ukrán, magyar. Az ügyész persze elhárította magától a faji tisztaság vagy az etnikai eredet elemzését. (Elég volt a célzás.) Viszont jelezte, hogy a vádlott apja vette fel a Codreanu nevet, és még nem volt román állampolgár, amikor fia, a vádlott megszületett. Ez nem is volt jó tanuló, foglalkozása sincs, a nyilvánosságot is kerülte, nem tud szónokolni. „Hallgatott, rejtegett, titokzatoskodott, saját legendáját csinálta, ami kényelmesebb.” Könyve kéziratát nem látta senki. Filozofálása kimerült olyan öt maximában, mint „töröld meg a lábad”, „lassan nyissad és csukd be az ajtót” stb. Viszont a könyv alapján idézte fel a '20-as évek fejleményeit: a miniszterek életére törő összeesküvést, a jászvásári rendőrfőnök megölését, majd Duca és Stelescu meggyilkolását és a gyilkosok dicsőítését. Mindennek alá kellett támasztania az előre bocsátott tézist: a vádlott kegyetlen, a román viszont jó. Következésképpen Codreanu nem román – ezt persze már nem mondta ki, de azt már igen, hogy „a nemzet testéből el kell távolítsuk az idegen testet”, amely „módszeresen aláasta népünk lelkének építményét”.

Codreanu tettei között – folytatta az ügyész – még gyűlöletesebb a gyermekek megrontása. A bizonyíték két szülőnek két hosszú levele egyetemista fiához, akinek szemére hányják, hogy Duca gyilkosainak nyomába akar lépni. A második levélben hazahívták a fiút dolgozni a megtört szülők. A kellő elérzékenyülés és felháborodás után az ügyész társadalmi forradalomra való előkészülettel vádolta Codreanút, aki tette ezt idegen ideológia alapján, mely ideológia teljesen azonos egy idegen szervezet ideológiájával, és 48 órán belül ahhoz a tengelyhez akar csatlakozni, amely ezt az ideológiát vallja. Az ügyész így körülírta a náciizmust és Németországot, nem nevezte meg Rădulescu-Thánirt, de levelét bizonyítékként mutatta fel, mintha mi sem történt volna előtte egy-két nappal, majd azzal nyomatékosította a vádat, hogy Codreanu elrejtette levéltárát – sejtetve ezzel, hogy mi minden kerülhetett volna még elő. Ami az állami aktákat illeti, „nem a vádlott az, akinek mérlegelnie kell jelentőségüket” – láttuk más is mérlegelte, például Maniu. Súlyosabb vádpont volt az informátorhálózat kiépítésének vádjá. A lázadás vádját támasztotta alá a mozgalom – soha nem tagadott – paramilitáris jellegének kiemelésével. Márpedig ilyen mozgalmat – hangoztatta az ügyész – nem lehetett csak tagdíjakból fenntartani, és mivel a vádlott nem adta elő a könyvelést, felmerül a gyanúja az idegen szervezetek részéről való támogatásnak. Ez megint eufemizmus, mert a náci Németországra vonatkozott. Viszont gondosan megkerülte azt, hogy Gogáék innen kaptak támogatást, amire Codreanu utalt.

Délután 5 órakor került sor a második jelenetre, a védelem alakítására. Lizetta Gheorghiu hosszan taglalta Codreanu román származását, apjának ősei – szabadparasztkok – Bukovinában kénytelenek voltak szláv nevet felvenni, anyai ágon sok a román ortodox, egyébként sok az idegen nevű román. A Codreanu nevet az erdész nagyapa vette fel, mert jobban hangozott, mint ragadványneve: Erdész. A vádlott a diákokat körleveleiben tanulásra intette, a nagy temetések alkalmával rendre intett, idegen hatalomnak nem adott semmiféle információt, a Thánir féle levél grafológiai vizsgálatát a védelem kérése ellen nem ejtették meg, internacionalista szervezetnek nevezni egy rasszista államot képtelenség, egy ember, a vádlott nem vívhat egyedül polgárháborút. C. Hentzescu a vádlott hazafias

neveltetését és buzgalmát emelte ki, majd azt, hogy 1938-ban példátlanul a pártok történetében, hajlandó volt visszavonulni a kilátásba helyezett választásokból. A Legionárius Mozgalom kiemelte az ifjúságot „a vulgáris materializmus kloákájából”, Codreanu a középpolgárság gyermeke, mely a józan ész és a társadalmi egyensúly letéteményese. Cosmovici mindenkinél szenvedélyesebben és hosszabban azt fejtette ki, hogy az ügyész az árulás és az államellenesség vádját összekeverte. Codreanu elítélése egy egész nemzedék lelkének bebörtönzését jelenti. És azok a bizonyos sírok, amelyben Codreanu egyik levelében írt – tette fel a költői kérdést – „nem a mi sírjaink?”

Codreanu az utolsó szó jogán csak ennyit mondott: „Életem az önök kezében van, örömmel adom. Az önök kezében van a román nép egész ifjúságának becsülete. Hiszek hazám katonai igazságszolgáltatásában. Márpedig, elvekkkel, tettekkel és tanúkkal bizonyítottam, hogy soha, még gondolatban sem akartuk polgárháború kirobbantását. De nemcsak ezt, de még a legkisebb zavargást sem, mivel minden léptüknél, minden hibánál a Keleti veszedelem fenyegetett.”⁶⁵ Tíz évre ítélték. És ez kegyes ítélet, mert 25 évet lehetett volna kiszabni.

Az ítélet igazi oka, a nációkkal való legionárius szövetkezés lehetősége volt. A szakirodalomban ma általánosan elfogadott, hogy Codreanu semmiféle német pénzt nem kapott.

Codreanu a börtönben amiatt kesergett, hogy az Egyház „elítél minket”, és ezt ahhoz hasonlította, hogy a Katolikus Egyház is egy-két évvel Hitler hatalomra jutása előtt elítélte a nemzeti mozgalmat, mármint a náciizmust.⁶⁶ Nem tudni, hogy Codreanunak milyen pontos fogalmai voltak a nációk egyházpolitikájáról, de az, ahogy Hitler a maga csalóka módján az evangéliumi nyelvet bekeverte a náci zsargonba, meg-megjátszva a hívőt, az egyházakat Himmler kezére adta, ellentétben áll azzal, ahogy Codreanu az Újszövetséget olvasta a jilavai cellában. Lelki szemei előtt megjelent Jézus, és mintha átélte volna a krisztusi drámát, úgy idézett az evangéliumokból. Érdekes, hogy éppen a zsidóellenes János evangéliumából nem idézte ki azt a részt, amelyben Kajafás azt tanácsolta a zsidóknak, hogy jobb, hogy egy ember vesszen el a népért. (A zsidó főpapot éppen a román pátriárkával lehetett volna párhuzamba állítani. Furcsa véletlen, hogy ekkortájt a bibliafordító Gala Galaction Codreanun éppen a Pál Apostolt üldöző „zsidó nacionalizmus” hordozóihoz hasonlította.⁶⁷) Maradt Codreanu számára a feltámadás bizonyossága Krisztusban, főleg miután Pál apostol leveleit is alaposan elolvasta. Aztán megértette, hogy – miután jogilag nincs bűne – Isten akaratából börtönözték be; „Ő büntet a bűneimért és hogy próbára tegye a hitemet.” Hogy milyen bűnökre gondolt a sok közül, nem tudjuk meg.⁶⁸

A király büntetett. November 19–25-én bejárta Franciaországot, Angliát és Németországot. Felmérte a helyzetet. Londonban és Párizsban Károly király hiteleket kért a hadsereg fejlesztésére. Az ígéretek nem feleltek meg reményeinek. November 24-én magánjellegű látogatást tett Hitlernél. Alighogy hazatért, Szent András éjszakáján, a 29-éről 30-ára virradó éjjel, megölette Codreanun – tizenhárom társával: Duca három és Stelescu tíz gyilkosával – egyetemben. 30-án bement a rádió: „szökés közben” lötték le őket. Ezt a szökést jól előkészítették a hatóságok. Călinescu belügyminiszter irodájában Bengliu csendőrfőparancsnok közölte egyik őrnagyával, Dinulescuval a királyi óhaját. Amikor eljött az ideje, a foglyokat teherautóra ültették, jól megkötözték, hogy mozdulni se tudjanak, és mindegyik mögé egy csendőr ült. Aztán elindultak, és adott pillanatban az őrnagy jelt adott lámpájával, mire a csendőrök előkapták zsebükből a zsinórt, és megfojtották a foglyokat, mindegyik csendőr azt, aki mögött ült, miközben az autó teljes sebességgel haladt Râmnicu Săratról Jilava felé. A jilavai börtön udvarán már három napja megásták a gödröt. A tetemekbe belelőttek, hogy az orvos kiállíthassa a megfelelő látleletet. A tetemetek elföldelték, de két nap múlva kihantolták, és másik gödörbe hányták, kénssavval öntötték le, majd egy nagy cement lappal takarták el az egészet. A csendőrök aláírták a jegyzőkönyvet a szökésről, és kaptak 20–20 ezer lejt, az őrnagy ennek a tiszzeresét.⁶⁹

Egyébként, aki valamennyire is ismerte a román politikát, nem hitt a szökés történetében, tudta, kivégzés történt. Iorga meg is jegyezte: „Ügyetlenül jártak el. Nagyon ügyetlenül.”⁷⁰

A legérdekesebb azonban a magyarországi visszhang. Ez a legpolarizáltabb. Németországban és Olaszországban csak gyászolni lehetett. Angliában és Franciaországban Codreanu hitlerista orientációja miatt benne egy veszélyfaktor tűnt el, nem sokaknak volt mit gyászolnia – nyilvánosan. Magyarországon viszont furcsa dialektika érvényesült. Nyílt titok volt, amit a *Brassói Lapok* már rég észrevételezett: „A nyilaskereszt mozgalom annak az átfogóbb jellegű fasizmusnak dudora, amely a hitleri imádatban közelebb érzi magát az erdélyi szászhoz és romániai cuzistákhoz, mint hozzánk, az erdélyi magyarsághoz.”⁷¹ A magyar és a román szélsőjobboldal országvédő és országgyarapító törekvései kizárták egymást, az ideológiai mezőn azonban sokan egymásra találtak. És nem egyik napról a másikra. Krenner Miklós (Spectator) közismert írói nevét sem merte feltüntetni, amikor keserűen nyugtázta, hogy „Rajniss ugyanannak a nemzeti szocialista gondolatnak úttörője Magyarországon, amely az erdélyi magyarság katasztrófájához legalább is ürügyeket és formákat szállított”. És csak „azért kér türelmi időt, hogy megvárja román eszmetársai, a vaskardisták uralomra jutását Romániában”⁷² Bosnyák Zoltán, aki A. C. Cuza tudományosságát Ion Moța szenvedélyével ötvözte, felrótta az erdélyi magyarságnak, és helyzetének, „hogy nem folytathat ma sem cselekvő antiszemita politikát”, az erdélyi magyar politikai vezetőknek pedig azt olvasta a fejére, hogy „megfeledeztek erről a kötelességükről”, és mivel „a zsidók ügyének elintézése elsősorban a többségi nép feladata”, a nyilas-legionárius szolidaritást képviselte,⁷³ ami Erdélyben is magyarságellenes merénylet. „Nekünk [...] minden magyarként jelentkező svábot, örményt, zsidót, de akár hottentótát is örömmel kell testvérként magunkhoz ölelnünk” – írta az a Szentimrei Jenő, aki azt is felismerte, hogy a magyarországi provinciális reformkonzervatív kritizmus is az adott helyzetben nemzetellenes érdekeket szolgál.⁷⁴ Fel is tette a kérdést: „... miért kell nekünk szajkómódra ismételni a Szekfü- és Herczegféle bálványdöntő szövegeket, amikor a mi helyzetünkben Kossuth Lajos neve s azok az eszmék és eszmények, melyeket ez a nagy név jelképez, egyenesen védőpajzsunk lehetne? Hiszen Kossuthot megtagadni annyi, mint tagadni a demokráciát, amelynek légköre nélkül kisebbségi nép lélegzetet sem vehet például Olaszországban és a Harmadik Birodalomban.”⁷⁵ Bethlen György az Országos Magyar Párt elnöke nem is szövetekezett Gogával, a Párt pedig memorandumban jelezte, hogy tagjának tekint minden olyan zsidó vallású polgárt, aki magyarnak vallja magát, és ezért „a zsidó hitvallású magyarok számára ugyanolyan elbánás biztosított, mint a keresztény hitvallású magyarok számára”⁷⁶.

Ezek után nem csoda, hogy a magyar szélsőjobboldal- és Hitler-ellenes magyar lapok valósággal ünnepeltek, Codreanu – magyarveréseket patronáló – bűnözőként kezelték. Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjában maga a szerkesztő írta: „Codreanu a semmiből előjött senki volt. Műveletlen, durva, kegyetlen és gonosz.” Mert: „Abból az infernális pokol-tornácából pattant elő, ahol ma a roskadó világ bukásának szálait szövik.” Vele „valami kevert idegen vérből való surrant be Románia életébe” – így vette át a magyar újságíró is Codreanu idegen eredetéről szóló román hivatalos propaganda tézisé, természetesen elhallgatva a lehetséges magyar felmenőt. Nem vádolta közvetlenül az uralkodót és a román állami vezetést, de érezte, hogy korábban felsőbb támogatással bontakozott ki a legionárius mozgalom: „Csodálatos, hogy a hatóságok egyszerre rájöttek, hogy sem neve nem volt valódi, sem származása nem volt román”, és „Romániának is, a Romániára figyelő külvilágnak is érdemes utánanéznie, micsoda rejtélyes erők és összeköttetések juttatták szerephez ezt az embert, akiről bebizonyosodott, hogy meggyilkoltatta Duca minisztert.” Most viszont „utolérte a véletlen katasztrófa”, igaz, „milyen borzasztó szenvedni az igazság megtorló erejét, amely odajuttatja az öt év előtti »világáramlatok« romániai »hőseit«, ahová valók: a temető árkába.”⁷⁷ Hiszen „a gyilkosságok nagymestereit meggyilkolták”, és így „az erdélyi magyarság Zelea Codreanu személyében végre megszaba-

dult a maga Klokajától” – írta a legtekintélyesebb antifasiszta lap, a *Magyar Nemzet*. És rögtön odavágott a nyilasoknak, a „világnézeti közösség”-ben látva a magyar és a román szélsőjobb-oldal szolidaritásának okát. „Zelea Codreanu odahaza Romániában éppúgy, mint a megszállt Erdélyben a totalitás mozgalmanak vezére volt. Ennek következtében a totalitás magyarországi mozgalmanak vezérei az elvtársat bámulták az élő Codreanuban. Az a csekélység, hogy ez a hegyeken túli elvtárs a zsidókérdés véres spanyolfala mögött az erdélyi magyarságnak és első-sorban annak eltiprását tekintette legfőbb feladatának és céljának, ami az ő román totalitásától természetesen következett is, nem rebtentette soha szíven és koponyán a totalitás budapesti és akárhányszor ipszilonos nevű vezéreit.”⁷⁸ Ez így túlzás, mert a nyilasok túl akartak jární a legionáriusok eszén, Hitlertől várva a revíziót, a legionáriusok pedig ugyancsak Hitlertől várták a román területi integritás biztosítását. Hitler hallgatott, a nyilas fantázia pedig költői magaslatokba emelkedett. Codreanu habitusa ihletően hatott a jól fészült, pohosodó fasisztákra. A mesék világában érezhették magukat. Mert – írta Hubay Kálmán – „a »szökési kísérlet« színhelyéről elindult egy legenda. Legenda a kapitányról, aki nem akkor volt félelmetes ellenfél, amikor szabadon járt-kelt, agítált, szervezett, terjesztette az idegen eszméket és veszélyeztette a román »ősi alkotmányt«, hanem akkor vált igazi ellenfélle, amikor megnyitkta előtte a fegyház kapui. És száll a legenda a nagy hegyek között. Száll a legenda a kapitányról, aki a szerdai hajnal óta immár győzhetetlen, mert testetlen fogalom. Száll a legenda a kapitányról, a vezérről. Száll a legenda, hogy bevegje magát hercegi kastélyok és hegyi pakulárkunyhók folyton jelenlévő kísérteties árnyai közé.” Ezzel szemben a hivatalos Románia urai „öntelten bíztak szuronyaikban és elfelejtették, hogy vannak idők, amikor egyetlen ember szuronyok nélkül, szabadság nélkül, egyszerűen a maga tiszta fanatizmusának vértetével és hirdetve hitt igazságainak »szálfegyverével« nagyobb erő, nagyobb hatalom és nagyobb ígélet minden szuronnál és minden fizikai erőnél. Finis Romaniae. Nagy-Románia gondolatát, torz fikcióját Zelea Codreanu ideig-óráig talán még átmenthette volna a jövőbe.” Csakhogy „Zelea Codreanu visszalő...”⁷⁹ A román hatóságok ezt a cikket le is fordították, pedig az imrédysta majd nyilas Oláh Györgyé még szárnyalóbb és érdekesebb, mert személyes élmények is vannak benne. Valamikor a '30-as évek derekán kereste fel Codreanut a Cantacuzino-féle ideiglenes székházban, és megnézte az épülőfélben lévő Zöld Házat. Így emlékezett: „Magam előtt látom széles arccsontú, kunos, olajbarna arcát, sötét, cigányfürtű fejét, olcsó, vörös pulóverét, kopott, barnás, vidéki diákvezérekre emlékeztető öltözékét és főleg azokat a nagy-nagy szláv szemeket, azt a különös, nagyon gyermekien kék, nagyon messzenéző, merev tekintetet, amely sokszor egészen Tolsztoj-böjtölésben, fanatizmusban őrzöngő szerzetesekre emlékeztet és első perctől kezdve arról beszélt, hogy ez a moldvai, jassikörnyéki román-kun tengerből kiemelkedett népevezér apai ágon mégis csak szláv Zelea–Zselenszki-ösöktől származik.” Ebben a megjelenítésben van valami finom dialektika, már-már a Kapitány magyar őseire is utal, de ügyesen csak kun vérvonalon érvényesül a rokonság, a mama német származását nem említi, mert az sok lenne a jóból. Tény, ilyen szépen még a legionáriusok sem írtak a Kapitányról, hogy például Nae Ionescunak, a Vaszgárda ideológusának azon megjegyzésére utaljunk, mely szerint Codreanu „mivel nem román, meglesz a morális ereje, hogy a szanálja a román politikát.”⁸⁰ vagy a legnagyobb francia stiliszta, Cioran 1972-es megjegyzésére, amely szerint Codreanu „gyakorlatilag szláv volt, inkább egy ukrán hetman típusa.”⁸¹ Ezekhez képest Oláh beszámolója már-már tiszta költészet: „Ma is tisztán látom magam előtt azokat az egzaltációktól feszülő, éles, zárt gesztusokat, azt a szónoki hangsúlyt, amely olyan felmérhetetlen ellentétben volt ezzel a majdnem álmatag, szerzetes tekintettel. Valahányszor ökölbesorított, beszédközben keményen levegőbe sújtó kezére néztem, mindig eszembe jutott, hogy ez a kéz 1922-ben, a nyílt tárgyalóteremben fegyvert fogott és rálőtt Jassi rendőrprefektusára. Olyan szerény volt velem, a külföldivel, az ellenséggel szemben is, előzőkeny, fegyelmezett és udvarias, mégis folyton az volt az

érezsem, ez az ember, ha egy fordulat úgy kívánná, ha egy erkölcsinek hitt sugallat úgy parancsolná, ugyanilyen szerényen és kimérten föllálna most és lelőne minket.” De miért tette volna? Feltehetően a zsidókról beszéltek, olyankor szokott volt Codreanu a levegőbe sújtani. És különben is a legionáriusok olykor nagyon barátságosak. Oláh György ámulva figyelhette, hogy a kapitányi fogadásnál semmi ceremónia, a szobában jöttek mentek a legionáriusok, és vezérük íróasztalához úgy ültek le, mint egy kávéházi törzsasztalhoz, a falon ikon díszelgett, és a polcon papírba csomagolt fegyverek, puskaagyak, rohamkések tornyosultak. „Milyen különös érzésvegyüléket ébresztett bennem, a külföldiben ez a szokatlan csendélet: a halál el sem rejtett harci eszközei, a szentképek és ez a közvetlen, mindennapi kávéházi csevegés így egymás mellett!” Itt minden csupa rejtély. Maga a Vaszárda is, mert „tulajdonképpen régen nem politikai mozgalom. Ha időnként pártalakot öltött is magára, a lényeg kezdettől fogva a szektajellegben, a pravoszláviában annyiszor, annyi formában jelentkező nagy szektáriánus forradalomban rejlik.” Codreanu is rejtélyes, mert „tulajdonképpen el sem döntötte magában, mire készül, pravoszláv vallási mártír akar-e lenni, Cyrill és Method könyörtelen, véreskező reformátor utóda, erkölcsi felháborodásában mindenre kész prédikátor, Románia, balkáni, mongolmódon büntető Cromwellje, vagy egyszerű, fanatikus fasiszta pártvezér, tisztán balkáni igényekkel fellépő néptribun? Csak azalatt a néhány nap alatt, amíg Bukarestben tartózkodtam, legalább négyféle utasítást olvastam tőle: az egyikben felszólította a légionáriusokat, hogy ne foglalkozzanak jövőmondással, tíz napra se kombináljanak, a másikban arra figyelmeztetett, hogy esztendőig, esetleg tíz esztendeig is várni kell, míg a Gárda végleg meghódítja Románia lelkét. A harmadikban, mint írásaiban is, újra azt ismételte, hogy a gárda célja nem az emberek reformja és a politikai programok reformja, a légió iskola és erkölcsi elvekért küzdő hadsereg, tehát nem politikai párt. A negyedikben viszont vallásos jelszavak mögött tiszta napipolitikai utasításokat adott. Ha mindehhez hozzáveszük” a választásokon pártként indult, „a liberális-nacionalista” Maniuval paktumot kötött, „akkor válik teljessé előttünk az a sok-sok nagy belső ellentmondás, amely ezt az olyan csodálatosan egységes szervezői mozgalmat még megfajthatatlanná tette.” Politikus szemmel a Vaszárda lidércfény, görögtűz. Amikor a gárdisták diákokotthonokat építettek, csontot, vasat gyűjtöttek, 40-50 vendéglőt állítottak fel, kereskedelmi hálózatot hoztak létre, akkor „bőjtöléssel, önfeláldozással egy nagy és reális gazdasági mozgalom má akartak átalakulni”, ugyanakkor az „élő halottak” kultuszával, imával, árulók elleni titkos esküvel „még ködösebbé, még lángolóbbá tették a görögkeleti színezetet, az ortodox miszticizmust”. És miközben köztük járt Oláh György vagy éppen az épülőfélben lévő székház hatodik emeletéről figyelte a várost, „folyton azt az áthághatatlan űrt éreztem, amely e két véglet között tátongott”. A Vaszárda, amelyet Cioran később „örült szektának” nevezett, Oláh előtt is hasonlóként tűnt fel: „rajongó szektahad”. Mi tagadás jól látta, „könnyű lesz szétszórni”. Viszont „végleg megsemmisíteni, végleg elhallgattatni épp oly nehéz, mint az álmat, az illúziót legyőzni. Mint a borszeszlángot elfűjni pusztá szájjal. A sok következetlenség közben is volt valami roppant komor és következetes a kapitány ígéhirdetésében.” Bár ez lelkileg mintha távol állt volna Oláhtól, hatását jól érezte. Codreanu „homályos jóslataiban, sokszor ideológiailag is erősen zavart, de mindig gyönyörűen, biblikusán hangzó megállapításaiban egy szólam ismétlődött csak az utolsó időkben teljes világossággal, hogy a mozgalomban az élet és halál nem külön valami, hogy »ez az ifjúság elszánta magát a halálra. Elhatározta. Halad előre keresztül a halálon«. »Ez a halál csapata« – hirdette a *Pentru legionari* első kötete végén. És ez az előre fölrakott mártírkoszorú az, ami a mozgalmat Károly király Romániájával szemben továbbra is eleven erővé, továbbra is hívők fanatikus seregévé teszi. Mihály arkangyal barokkpáncélos alakja továbbra is ott fog élni

sokezer parasztsorból fölvergődött fiatal teológus, diákvezér, pópa, ügyvéd, kisiparos, katona és hivatalnok lelkében úgy, ahogy azt Codreanu kolostorból átalakított väcärești-i fegyház kápolnájában révületében leroskadva látta. Az arkangyal alatti sárkány, Codreanu tanai szerint, továbbra is a korrupt liberális Romániát jelenti. És bármint rendelkezék Károly király, a tömegnek csakugyan lesznek még pillanatai, amikor e látomás lenyűgözi őket.⁷⁸²

A mese és a helyzetjellemzés a szociológiai, hatalmi és mentális háttér felvázolásával tökéletes, a valóság borzalmas. És nem is olyan megfejthetetlen. Kérdés, a magyar fasiszták mit akartak és mit nem akartak látni. Bajcsy-Zsilinszky lapja jól jellemezte őket és a helyzetet: „Aki tudja a dörgést, az tisztában van vele, hogy a csont- és rongygyűjtés, mint jövedelmi forrás, el akarja terelni a figyelmet bizonyos gyanús eredetű külföldi támogatásokról, amelyek a Vasgárda tevékenységéből ítélve milliókra rúghattak.” Erről lehet vitatkozni, mint arról is, hogy a támogatást közéleti személyiségek meggyilkolására kapták volna. Ennél fontosabb a kérdés: „De ha a Vasgárda Nagyromániára törekszik, miért gondolják a magyar »vasgárdisták« azt, hogy ugyanaz a támogatás, amely a román Vasgárda mögött áll, őket viszont ahhoz fogja hozzásegíteni, hogy megcsinálhassák Nagymagyarországot, visszakaphassák Erdélyt, s Magyarországhoz csatolhassák a székelyeket?” És még fontosabb az intézés: „az a Hatalmi Cél, amely a terrorcselekményeket a Dunavölgyében mozgatja, nagyszabású balekfogásra van berendezve és sikere ragyogónak is mondható. Bukarestben és Budapesten is elhiszik neki, hogy csupán azért hevül, hogy Románián és Magyarországon segíthessen. Valakit megcsálnak a terrorcselekmények pénzelői és bujtogatói. Vagy az egyik vagy a másik felet, vagy pedig mind a kettőt.”⁷⁸³ A kis „balekok” logikája mást diktált: a nagyoknál kell szerezni olyan érdemeket, hogy egymással szemben vízióikat valóra válthassák. És a vízió alighanem fontosabb volt, mint a pénz. Akik pénzhésséggel vádolták ezeket a fasisztákat, nem fogták fel ép ésszel, hogy ép ésszel miként csinálják, amit csinálnak. Amit például Hubay nyilasvezér mondott, akármelyik legionárius elmondhatta volna, ha az identifikációs jelzőket kieseréli: „Boldog és büszke vagyok, amiért magyar nemzeti szocialistává, nyilaskeresztessé, hungaristává hívtak el az Isten, mert azért a gondolatért, amit mi hirdetünk és vallunk, minden gyötrődés kevés és minden áldozat gyönyörűsége. Szorongattatunk, de meg nem töretünk, kétségkedünk, de nem esünk kétségbe, üldöztetünk, de el nem veszünk: Vagyunk és maradunk!”⁷⁸⁴ A gondolat: „a trianoni bilincs teljes széttörése” és „a minden magyar testvérünket egyesítő, mindnyájunknak nagyobb kenyeret nyújtó magyar népi munkaáram megeremtése”⁷⁸⁴ Mondhatnánk: legionárius Magyarország – persze más frazeológiával. Szálasi pedig 1944-ben úgy nyilatkozott M. Sturdzának, hogy ha Codreanut nem ölik meg, „akkor talán más alapokat találtunk volna két országunk problémáinak megoldására”⁷⁸⁵ A román legionáriusok fő problémája egyelőre a bosszú volt. Budapesten a nyilasok tenyerükbe írták fel és mutogatták a következőket: „Ha Szálasi Codreanu sorsára jut, Szent Bertalan éjjel válaszolunk.”⁷⁸⁶ Bajcsy-Zsilinszky Endre pedig 1938-ban – klasszikus érvénnyel – csak annyit üzent a szélsőjobboldalnak: „Kotródjatok!”⁷⁸⁷

JEGYZETEK

1 [Krenner Miklós:] Maniu jön vagy a cine mintye? <i>Magyar Nemzet</i> , 1938. dec. 10. 91. sz.	5 Corneliu Zelea Codreanu: <i>Circulări și manifeste</i> . München, 1981, 280–281.
2 Ioan Scurtu: <i>Carol II</i> . București, 2011. 277.	6 Ion Dumitrescu-Borșa: <i>Cal troian intra muros</i> . Buc., 2002, 231.
3 Armand Călinescu: <i>Însemnări politice</i> . Buc., 1990, 378.	7 Codreanu: <i>Circulări</i> , 281–286.
4 Arhiva Națională Istorică Centrală, Ministerul de interne, diverse (továbbiakban: MID) 1/1938. 77.	8 Dumitrescu-Borșa: <i>Cal troian</i> , 233.
	9 Călinescu: <i>Însemnări</i> , 383–384.

- 10 Ioan Hudiță: *Jurnal politic. 1 ianuarie – 15 septembrie 1938*. Buc., 2002, 198.
- 11 MID, 40/1940. 324.
- 12 Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (továbbiakban: C.N.S.A.S.) Penal 11784/13. 219. (Az irat kelte: 1938. ápr. 14.)
- 13 C.N.S.A.S. 11784/13. 28 (1938. márc. 30.)
- 14 C.N.S.A.S. 11784/3. 12–17. (1938. ápr. 19.)
- 15 C.N.S.A.S. 11784/1. 65–66.
- 16 Nicolae Chivuțescu: *Armand Călinescu*. Buc., 1998, 229.
- 17 Hudiță: *Jurnal*, 214.
- 18 Călinescu: *Însemnări*, 389.
- 19 Hudiță: *Jurnal*, 202.
- 20 *Universul*, 1938. ápr. 21. 110. sz.
- 21 Hudiță: *Jurnal*, 211., 214., 229., 243–244.
- 22 Călinescu: *Însemnări*, 391–392.
- 23 Hudiță: *Jurnal*, 240., 250–251.
- 24 Virgil Gheorghiu: *Mémoires*. Paris, 1990, 396., 398.
- 25 Codreanu: *Pentru legionari*, 472.
- 26 Corneliu Zelea Codreanu: *Însemnări de la Jilava*. München, 1994, 3., 8–10.
- 27 C.N.S.A.S. 11784/3. 47.
- 28 Dragoș Zamfirescu: *Legiunea Arhangelul Mihail*. Buc., 1997, 259.
- 29 *Ideologie și formațiuni de dreaptă în România. 30 martie 1938–6 septembrie 1938. V*. Szerk. Ioan Scurtu. Buc., 2006, 69–70.
- 30 *Ideologie, V*, 76.
- 31 Codreanu: *Însemnări*, 16–21.
- 32 Călinescu: *Însemnări*, 395.
- 33 C.N.S.A.S. 11784/3. 53. (1938. máj. 8.)
- 34 C.N.S.A.S. 11784/3. 71. (1938. máj. 20.)
- 35 Radu R. Rosetti: *Pagini de jurnal*. Buc., 1993, 65.
- 36 C.N.S.A.S. 11784/3. 147. (1938. máj. 19.)
- 37 Arhiva Națională Istorică Centrală, Ministerul Propagandei, Informații, 659.
- 38 Carol II: *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice. I*. Buc., 1995, 239., 241.
- 39 Carol II: *Între datorie și pasiune*, 242–243.
- 40 *Cartea Căpitanului Corneliu Zelea Codreanu. I*. Szerk. M. Vasiliu, E. Enăchescu. Buc., 2008, 676–689.
- 41 C.N.S.A.S. 11784/18. 1–43.
- 42 Horia Sima: *Sfârșitul unei domnii sângeroase*. Miami Beach, 1990, 190.
- 43 Árulás, kémkedés, idegen hatalommal való cimborálás, összeesküvés, terror, politikai gyilkosságok Zelea Codreanu fantasztikus bűnlajstroma. *Magyarország*, 1938. máj. 21. 115. sz.
- 44 Codreanu: *Însemnări*, 24.
- 45 C.N.S.A.S. 11784/18. 371. (1938. máj. 21.)
- 46 Armin Heinen: *Legiunea «Arhangelul Mihail»*. Buc., 2006, 314–319.
- 47 C.N.S.A.S. 11784/18. 369. (1938. máj. 21.)
- 48 Codreanu: *Însemnări*, 25.
- 49 C.N.S.A.S. 11784/1. 375. (1938. máj. 23.)
- 50 R. G. Waldeck: *Athenée Palace*. Buc., [1942] 2000, 7., 32.
- 51 *Cartea*, 714., 716.
- 52 Codreanu: *Însemnări*, 26–27.
- 53 C.N.S.A.S. 11784/20. 69.
- 54 Zamfirescu: *Legiunea*, 260.
- 55 *Cartea*, 790.
- 56 *Cartea*, 722.
- 57 C.N.S.A.S. 11784/5. 68–74.
- 58 *Cartea*, 723.
- 59 C.N.S.A.S. 11784/5. 77–78.
- 60 C.N.S.A.S. 11784/6. 306.
- 61 *Cartea*, 727–748.
- 62 C.N.S.A.S. 11784/1. 384. (1938. máj. 23.)
- 63 C.N.S.A.S. 11784/7. 148., 151., 154.
- 64 *Cartea*, 755.
- 65 *Cartea*, 757–799.
- 66 Codreanu: *Însemnări*, 34.
- 67 Gala Galaction: *Jurnal. III*. Buc., 1999, 325.
- 68 Codreanu: *Însemnări*, 48.
- 69 *Din luptele tineretului român*. Szerk. Duiliu Sfințescu. Buc., 1993, 182–184.
- 70 Virgil Gheorghiu: *Mémoires*. Paris, 1990, 401.
- 71 Már a nyilaskereszt is? *Brassói Lapok*, 1936. jún. 4. 127. sz.
- 72 (–): Erdélyi hang a Bethlent ért magyar támadásokra. *Magyarság*, 1937. ápr. 21. 89. sz.
- 73 Bosnyák Zoltán: Ének a végekről. http://betiltva.com/files/bosnyak_enek_a_vegekrol.php (2013-06-26)
- 74 Szentimrei Jenő: Társunk védelmében, magunk védelmében. *Brassói Lapok*, 1938. dec. 25. 296. sz.
- 75 Szentimrei Jenő: Kossuth ébresztgetése. *Brassói Lapok*, 1936. márc. 29. 74. sz.
- 76 A Magyar Párt állásfoglalása a magyar-zsidók ügyében. *Szabadság*, [Nagyvárad] 1938. jan. 27. 20. sz.
- 77 [S[erényi] G[usztáv]: Codreanu... *Szabadság*, 1938. dec. 3. 49. sz.
- 78 Nomád [Lendvai István] levele egy vérlázító „legendá”-ról. *Magyar Nemzet*, 1938. dec. 7. 89. sz.
- 79 Hubay Kálmán: Legenda kapitányról. *Magyarság*, 1938. dec. 4. 276. sz.
- 80 Ioan Petru Culianu: *Mircea Eliade*. Buc., 1995, 233.
- 81 *Convorbiri cu Cioran*. Buc., 1993, 11.
- 82 Oláh György: Codreanu árnyéka. *Új Magyarság*, 1938. dec. 8. 279. sz.
- 83 Rossz Csont: „Szegény vasgárdisták”. *Szabadság*, 1938. dec. 10. 50. sz.
- 84 Hubay Kálmán: „A támadásokat álljuk, a harcot vállaljuk: üllő vagyunk, hogy egykoron kalapács lehessünk!” *Virradat*, 1940. jan. 2.
- 85 Mihail Sturza: *România și sfârșitul Europei*. Alba Iulia, Paris, 1994, 62.
- 86 Szabad György szíves közlése.
- 87 Bajcsy-Zsilinszky Endre: Kotródjatok... Nyílt levél Hubay Kálmánnak. *Szabadság*, 1938. okt. 8. 41. sz.

„The last chance in our lifetime” – Az Amerikai Egyesült Államok útja Kelet-Európába és a globális szupremáciához

A XXI. század elejének *Pax Americana*-jában¹ élő, felnövő, születő nemzedékek egy átmeneti korszak szemtanúi, melyben a világ egyetlen globális szuperhatalma az Amerikai Egyesült Államok. Az USA-t gazdasági potenciálja és katonai ereje együttesen predesztinálja világelsővé, s így Washington saját direkt érdekeit követve ad(hat) külpolitikai prioritást egyes térségeknek. A Bush-adminisztrációk hagyatékaként a Fehér Ház, a *State Department*² s a Pentagon fókuszában napjainkban (2013 nyarán) leginkább egy a Közel-Keletről az afgán–pakisztáni határig felnyúló válságövezetre esik: Egyiptom, Izrael, Szíria, Irak, Irán, Afganisztán – s többé-kevésbé Pakisztán – számtalan megoldatlan problémát hordoznak, és kiszámíthatatlan veszélyt jelentenek. E térséget azonban – sőt lehet, magát az egyre radikalizálódó, és egyre instabilabb iszlám világot³ is – hamarosan háttérbe szoríthatja a Kína jelentette kihívás,⁴ ahogy az USA a világ második legerősebb gazdaságát⁵ irányító Peking csendes-óceáni nagyhatalmi ambícióival szembeül (vagy esetleg konfrontálódik).⁶

Mindezen mai és jövőbeni fókuszok azonban az USA külpolitikájában hagyományosan prioritást élvező térségekre esnek, szemben azzal az egy generáción belüli időszakkal (ha úgy tetszik félmúlttal), melyben Washington számára Európa, s azon belül Kelet-Európa bírt – ha csak rövid időre is – minden korábbinál kiemeltebb jelentőséggel. Alábbiakban az ehhez a rendhagyó időszakhoz vezető utat kívánom bemutatni, végigkövetve az Egyesült Államok útját saját határaitól Budapestig, a Monroe-doktrínától 1989-ig.

Az Amerikai Egyesült Államok kormánya az ország nemzetközi elismerésétől (1783) fogva tudatosan igyekezett távol maradni az öreg kontinens ügyeitől; Európa intrikáitól, forradalmaitól, háborúitól. Ezt pszichológiailag a brit birodalomtól való végleges (jogi, gazdasági, kulturális és lelki) elszakadás tette szükségessé; míg materiálisan Észak-Amerika hatalmas, meghódításra váró, szabad térségei és kiaknázatlan erőforrásai tették lehetővé. A XIX. századba lépve azután az USA a modern idők leggyorsabb, legelképesztőbb és leglátványosabb növekedését produkálta: lakossága egy évszázad alatt több mint tizennégyszeresére – 5.3 millióról 76.2 millióra – nőtt,⁷ s az alapító 13 helyett ekkorra 50 szövetségi tagállam alkotta Egyesült Államok immár regionális politikai és globális gazdasági nagyhatalommá vált.

Az USA külpolitikai felemelkedése szimbolikusan a Monroe-doktrína 1823-as meghirdetésével,⁸ expanziója tevőlegesen az 1846–48-as mexikói–amerikai háborúval⁹ kezdődött, mely azután a Karib- és Csendes-óceáni térségben folytatódott, az 1898-as spanyol–amerikai háborúval. Míg Puerto Rico megszerzése regionálisan a latin-amerikai terjeszkedéshez köthető,¹⁰ addig Guam és a Fülöp-szigetek megszerzésével az USA a Csendes-óceánon vetette meg a lábát,¹¹ miközben – a háború indirekt eredményeként – a McKinley-kormányzat amerikai területtel nyilvánította az 1893 óta amerikai ellenőrzés alatt álló Hawaii-t, ezzel tovább erősítve a *Mare Pacificum*-i amerikai jelenlétet.

A világtengerekre kilépő néhai angol gyarmat az 1900-as évek legelejére egyszersmind a globalizálódó világ legerősebb gazdaságává is vált (megelőzve Nagy-Britanniát és a szintén

látványosan felemelkedő Németországot), s csak idő, szerencse és politikai akarat kérdése volt, hogy Washington újabb prioritásokat találjon/jelöljön ki. Ekkorra azonban az öreg kontinens nemzetállamai saját gazdasági elitjük érdekeitől, kormányaik ambícióitól és dinasztiai katonai becsvágyától hajtva készen álltak a Nagy Háborúra. Az 1914 nyarán kitört, alapvetően európai háború hamarosan megcáfolt minden korábbi számítást: az egyre eszkalálódó vérontás minden hadviselő félnek túl sok anyagi áldozatba, és tragikusan sok emberi életbe került. Az évről évre kiterjedtebb európai vérontást az amerikai kormányzat határozottan igyekezett elkerülni, ám végül 1917. április 6-án, a Zimmerman távirattól feltűzelve, az USA is belépett az első világháborúba. Amerika ezzel történelmet írt: a Napóleon bukásakor Párizs utcáin nyargaló orosz kozákok megjelenése óta ez volt a legjelentősebb változás az európai hatalmi térben, lévén egy definiáltan Európán kívüli hatalom hajózott embert és anyagot, hogy a harcoló felek egyikének oldalára álljon. Az európai ügyekbe való kényszerű beavatkozással, és a háborúnak az *entente* számára való megnyerésével az Egyesült Államok globális nagyhatalommá vált.

Az USA világhatalmi színrelépése azonban egy olyan hadszíntéren történt, ahol ekkor Washingtonnak nem voltak sem direkt politikai, sem jelentős gazdasági érdekei. Az Egyesült Államok gazdaságilag és katonailag már készen állt vezető szerepének betöltésére, politikailag és pszichológiailag azonban nem. Jól mutatja mindezt, hogy az egyre inkább gyengélkedő elnök, Woodrow Wilson sem Európában, sem odahaza nem volt képes érvényre juttatni elképzeléseit,¹² az amerikai szenátus pedig sosem ratifikálta a francia revans hajtotta békeszerződéseket.¹³ Ha úgy tetszik, az amerikaiak európai szerepvállalása katonailag totális siker, politikailag azonban totális kudarc volt, mely utóbbiban a kellő megértés (az USA globális szerepének megváltozásából fakadó konzekvenciák) és az erő (az amerikai érdekek és akarat érvényesítése) hiánya volt a meghatározó. Amerika amilyen hirtelen érkezett, olyan gyorsan távozott is Európából, pedig a következő háború magvait a szemei előtt vetették el; talán nem „sietett” volna annyira, ha tudja, hogy egy generáción belül jóval nagyobb áldozatokat vállalva kell visszatérnie.

1919–20-ra az 1913-ban fennálló gazdasági globalizáció széthullott: az USA befelé fordult (1921-ben rövid gazdasági válságot élve át); Európa megtelt ellenséges, gyanakvó, és bezárkózó nemzetállamokkal; Európa és Ázsia határán a szovjet kommunizmus terelt igába népeket; Kelet- és Dél-Ázsiában pedig Japán ambíciói forrtak. A hosszúra nyúlt XIX. század végével a *Pax Britannica* illúzióvá vált, ám Amerika békéje még nem létezett. Az USA-t lekötötte saját belső élete, főként, miután gazdaságát 1929-től a világ első globális depresszióvá érő recessziója fojtogatta.

Ugyanezen időszakban az új lehetőségeket és forrásokat kereső amerikai olajvállalatok koncesszióikat kihasználva világszerte végeztek próbafúrásokat. Ezek egyike, melyet a *California Arabian Standard Oil Company* (CASOC)¹⁴ végeztetett az Arab-félsziget egyik – akkor legfiatalabb – államában, az 1932-ben megalakított Szaúd-Arábiában,¹⁵ egy jelentéktelen, Dammam nevű falu mellett olajat talált. Az 1938. március 3-án feltörő olaj, melyről korábban többen azt gondolták, hogy csak álom,¹⁶ örökre megváltoztatta a világtörténelmet, s benne – hosszú távon (lásd a bevezetőben, s majd a később leírtakat) – az amerikai külpolitikát: Washington prioritásainak listája újabb térséggel bővült, a Délnyugat-Ázsia és Északkelet-Afrika határán fekvő iszlám arab világgal.

A szaúdi, és általában az arab országok olajkincsének (jövőbeni) jelentősége azonban eltörpült a dammami fúrásokkal nagyjából egy időben zajló, jelentős és ugyanakkor baljós világpolitikai események mellett. A Távol-Keleten évek óta zajló japán–kínai összecsapások 1937 júliusában totális háborúvá szélesedtek,¹⁷ s bár a japánok 1938-ban szenvedtek el kudarcsokat, ázsiai expanziójuk komor felhőket vont a Csendes-óceán nyugati medencéje fölé.¹⁸ Ugyanebben az évben, Európában névleg még béke honolt, ám Adolf Hitler arcátlan politikai blöffjei¹⁹ még valódi katonai erő nélkül is tárgyalóasztalhoz kényszerítették Angliát és Franciaországot; s az 1938. szept-

temberi müncheni konferencián legfeljebb Neville Chamberlain brit miniszterelnöknek lehettek kétségei afelől, hogy egy újabb, nagy európai háború küszöbéhez értek.²⁰

Egy év múlva, Lengyelország sokkolóan gyors német és szovjet elfoglalása és felosztása után a második világháború immár valóság volt, s az 1941. december 7-i Pearl Harbor-i támadás *casus belli*-t jelentett FDR-nak, Franklin Delano Rooseveltnak (aki e nélkül csak jelentős népszerűség veszteséggel, és ellenirányú politikai presszió mellett léphetett volna háborúba). Az USA hadba lépése, illetve szövetségkötése Angliával és a Szovjetunióval hosszú távon eldöntötte a háború kimenetelét. Amerika a Csendes-óceánon, 1942 tavaszán és nyarán, a Korall-tengeren és Midwaynél, Észak-Afrikában 1943 tavaszára, Európában pedig 1944 nyaratól fordította meg a háború addigi menetét. A háborús cselekmények Európában 1945 májusában, Ázsiában pedig 1945 augusztusában értek véget.

Roosevelt, hibái és gyengéi ellenére, tehetséges és karizmatikus vezető volt; ő tette az Egyesült Államokat azzá a politikailag és pszichológiailag is globális szuperhatalommá, melyé az már 1918-20-ban is válhatott volna. A négyszeri megválasztásával történelmet író FDR *New Deal*-je ugyan nem vetett véget a recessziónak, de reményt és megélhetést adott az amerikai munkanélküliség mélypontján; ugyanakkor a második világháborús – szövetséges és amerikai – részvétel tápláló ipari fellendülés *War Deal*-je talpra állította az USA gazdaságát, megteremtve ezzel az USA aranykorának alapjait. Rooseveltnak 1945. április 12-i halálakor Harry S. Truman tulajdonképpen FDR Amerikáját örökölte meg: egy a teljes foglalkoztatottsághoz igen közeli,²¹ összegében és arányában világelső GDP-t produkáló gazdaságot;²² a világ egyetlen atomhatalmát; a szovjet mellett a világ legnagyobb, és minden bizonnyal legjobban felszerelt hadseregét. Truman azonban egy olyan világban találta magát, melyre FDR-nak nem voltak tervei. A Rooseveltnél 1942 januárja óta dédelgetett, de jobbára csak 1943 novemberének legvégén, Teheránban körvonalazott Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) ugyan 1945. június 26-án létrejött, ám annak épp a lényege, Rooseveltnél négy csendőr (*Four Policemen*)²³ elképzelése hiányzott. Hiányzott, mert maga a koncepció bizonyult illuzórikusnak: Nagy-Britannia megszűnt jelentős, globális hatalomnak lenni; Kínában a Kuomintang előbb fegyverszünetre kényszerült a Kínai Kommunista Párttal, majd az 1946–50-ben lezajlott újabb polgárháborúban veszített ellene; Joszif Viszarionovics Sztálin pedig 1943 tavaszán – a keleti fronton bekövetkezett végső fordulat – óta csak és kizárólag saját ambícióit követte, melyben a világforradalom ideológiája keveredett egy nyugati védelmi zóna kialakításának igényével. Washington így a háború megnyerésekor olyan geopolitikai realitásokkal szembesült, melyek megkövetelték az amerikai külpolitika céljainak, illetve az USA regionális prioritásainak újraértékelését.

A Truman-adminisztráció az egyre szaporodó jeleket látva kénytelen volt illúziótlanul szembenézni a ténnyel, hogy legerősebb szövetségesükből leghatalmasabb ellenségük lett. Sztálin FDR négyhatalmi álmát szertefoszlatta, az amerikai *de facto* szupremáciát félrelökve, pusztán katonai erővel bipolaris szembenállást kényszerített az egész világra, így – 1917–19-cel ellentétben – maradásra kényszerítve Amerikát.²⁴ Az 1944-es D-napi partraszállással valójában majd félévszázados amerikai jelenlét vette kezdetét Európában, az *Old Continent*, s vele együtt a Szovjetunió megkerülhetetlen prioritássá vált, utóbbi regionális hegemoniáján túlmutatva, globális fenyegetésként.

William Averell Harriman, az USA moszkvai nagykövete már 1945 áprilisában „Európa bárbar inváziója”-ról beszélt, leszögezve, hogy az „fenyegetést jelent a világ és a magunk [az USA – KJE] számára.”²⁵ Harriman azt is kifejtette, hogy a szovjetek kelet-európai expanziója Nyugat-Európára, illetve az egész nyugati világrendre jelentett fenyegetését: „Oroszország baráti országok sorát építi ki {Kelet-Európában – KJE} és a mi feladatunk az, hogy megnehezítsük a dolgát, lévén, egy sor ilyen ország kiépítése magában foglalja további sorok kiépülését, egyik réteget a másikkra építve.”²⁶ A nagykövet lényeglátó szavainak ekkor azonban még nem volt visszhangja,

Washington az európai háború mielőbbi lezárására, s még inkább Japán inváziójának kérdésére fókuszált.²⁷ A háború azonban négy hónapon belül véget ért, s még sürgetőbb üzenet érkezett Moszkvából, ezúttal Harriman helyettesétől.²⁸

George F. Kennan 1946. február 22-i „hosszú távirata” sorsfordító volt: Kennan öt nagyobb témakörre bontva, mintegy 5500 szóban²⁹ elemezte a szovjet rendszert, annak eredőit, működését, céljait és eszközeit. Rámutatott, hogy a szovjet propaganda szerint a Szovjetunió „továbbra is antagonisztikus »kapitalista bekerítettségben« él, mellyel hosszútávon nem lehetséges békés együttélés”, s így „olyan politikai erővel van dolgunk, mely fanatikusan elkötelezett azon hitében, hogy az USA-val nem lehetséges a hosszú távú együttélés. [...] A Kreml neurotikus világképének mélyén a hagyományos és ösztönös orosz bizonytalanság áll.”³⁰ A „hosszú távirat”-ban Kennan a szovjet ideológia és imperializmus által fenyegetett területeket, országokat és kormányokat is felsorolta: Németország, Argentína, a Közel-Kelet, Jugoszlávia, Észak-Perzsia, Kína, Törökország, Irán, Svájc, Portugália, Anglia.³¹ Az általa megadott területek földrajzi diverzitása is jól jelzi, hogy az USA milyen, korábban ismeretlen komplex kihívással szembesült; Kennan saját szavaival: „A probléma, hogy miként birkózzunk meg ezzel az erővel, kétségtelenül a legnagyobb feladat, mellyel diplomáciánk valaha szembekerült, s amellyel valószínűleg bármikor is szembe fog kerülni.”³²

Miközben Winston Churchill 1946. március 5-i, fultoni nyilvános beszédében drámai hangon szólt az Európa közepén leereszkedő vasfüggönyről, a Fehér Házban és a külügyminisztériumban megindult Kennan jelentésének ki-, s a szovjet–amerikai kapcsolatok teljes újraértékelése. A Truman belső körének keményvonalasaihoz tartozó James Forrestal haditengerészeti miniszter nyomására Washingtonba rendelt Kennan hamarosan az új külügyminiszter, George C. Marshall hathatós támogatásával már a Politikai Tervező Részleg (*Policy Planning Staff* - PPS) első igazgatójaként az Európai Újjáépítési Programon (*European Recovery Program* - ERP) dolgozott. Az elnök által a görög és a török válsághoz kapcsolva, 1947. március 12-én meghirdetett Truman-doktrína, középpontjában a feltartóztatás (*containment*) politikájával, nagyban épített a „hosszú távirat”-ra,³³ míg a Marshall által 1947. június 5-én bejelentett ERP, mely Marshall-terv néven vonult be a történelembe, a gyakorlatban is alkalmazta annak ajánlásait. Az újjáépítési program, mely 1948 és 1952 között mintegy 12,7 milliárd dollárt fordított Nyugat- és Dél-Európa országainak gazdasági újjáépítésére,³⁴ valójában már a feltartóztatás politikai eszköze volt. Nyugat-Európában a terv célja a demokratikus rendszerek megerősítése és stabilizálása volt, a szovjet szimpátiájú vagy befolyású, baloldali pártokkal és erőkkel szemben – ekkor legfőképp Olaszországban, Franciaországban és Görögországban.

Az ERP kelet-európai küldetése azonban egészen más jellegű volt. A gazdasági segítséget a Szovjetunióknak, és a vasfüggöny mögött ragadt államok mindegyikének felajánlották, ám Washingtonban szinte biztosra vették, hogy a csatolt feltételek (így a kapitalista világba való gazdasági integráció) miatt Moszkva és a befolyása alatt álló kormányok ezt visszautasítják. Ezzel egyrészt direkt színvallásra kényszerítették a szovjeteket, illetve *protégé* kormányaikat;³⁵ másrészt Európa keleti újjáépítésének megszervezését és terhét – Marshallék reményei szerint – a Szovjetunió vállára helyezték, ezzel is csökkentve annak fegyverkezési erejét, illetve feszültségeket generálva a Kreml és kiépülő szatellitjei között. Amerikai részről külön sikerként könyvelték el, hogy Jugoszlávia elfogadta az USA feltételeit és segítségét, s így a szakadás Sztálin és Tito között tovább mélyült.³⁶ A feltartóztatás tehát működött, gátat vetett a szovjetek nyugat-európai terjeszkedésének, s ha ideiglenesen is, de behatárolta Sztálin geopolitikai ambícióit és mozgásterét.

A *containment* ugyanakkor hozzájárult Európa megosztásának megszilárdulásához, s ez merőben új helyzetet teremtett: az Egyesült Államok politikailag, katonailag és gazdaságilag is lekötötté vált Nyugat-Európában, miközben Kelet-Európa, vagy, ahogy inntől egyre gyak-

rabban nevezték, a keleti blokk helyzetét, saját Washington irányú konfrontációi mellett,³⁷ egyre tovább rontotta a kéthatalmi/szuperhatalmi konfliktus folyamatos erodálása, kiéleződése. Az 1948–49-es berlini blokád (az első berlini válság), a Német Szövetségi és a Német Demokratikus Köztársaság 1949. májusi és októberi megalakítása, az 1949. augusztusi első szovjet atomrobbantás, a Mao Ce-tung vezette, szovjetbarát Kínai Népköztársaság 1949. október 1-jei létrejötte, s végül az 1950 júniusában kitört koreai háború egyszerre voltak negatív hatással az USA globális pozícióira, illetve a kelet-európai országokkal való viszonyára.

A hidegháború első *proxy war*-ja,³⁸ mely valójában nagyon is „forrónak” bizonyult, adta a végső lökést sokaknak, így Truman újraválasztása utáni új külügyminiszterének, Dean Achesonnak³⁹ is, hogy Moszkvát és szövetségeseit egységesen, differenciálatlanul ellenségként közelítsék meg; s hogy a Kennan által ajánlott politikai és gazdasági eszközökkel szemben, egyértelműen a katonai eszközöket és megoldásokat helyezték előtérbe.⁴⁰ 1950 tavaszán, a PPS élén Kennant követő Paul Nitze egy minisztériumközi, hat fős bizottsággal elkészíttette az NSC 68-at (a nemzetbiztonsági tanács jelentését),⁴¹ mely jelentős arányú, békeidőben történő fegyverkezést javasolt, valamint konfliktus helyzetben katonai megoldást szorgalmazott a diplomáciai helyett.⁴² Ennek anyagi háttéréként az 1950-re előirányzott védelmi költségvetést 13 milliárd dollárról 50 milliárdra kívánta emelni. Bár a dokumentum tartalmát illetően eleinte magának az elnöknek is kifogásai voltak, a koreai események hatására Truman végül, 1951-ben, mégis jóváhagyta és hivatalos erőre emelte az NSC 68-at.⁴³ Korea tehát fordulópontot jelentett az USA külpolitikájában: egyrészt igazolta a globális kommunista expanziótól való félelmet, másrészt Délkelet-Ázsiára irányította Washington figyelmét. Nyugat-Európa az eszkalálódó háborús események hatására geopolitikailag másodlagossá vált; a Moszkva vörösébe olvadt Kelet-Európa pedig eltűnt a vasfüggöny mögött.

A keleti blokk országai – mint láttuk – tradicionálisan kívül estek az Egyesült Államok gazdasági és politikai érdekszféráján, így szovjetizálásuk (ezzel együtt a Nyugattól való elzárásuk/elzárkózásuk) csak még távolabb sodorta őket az amerikai külpolitika főáramától.

Kelet-Európa marginalizálódása ráadásul egybeesett az USA szuperhatalmi pozícióval járó szerepvállalásnak további diverzifikációjával. Washington a második világháború lezárultától gyakorlatilag folyamatában kényszerült átvenni a britek regionális befolyását; így volt ez Görögország és Törökország esetén, s így volt a Közel-Keleten is.

Truman elnök az arab világgal való kapcsolatokat, a térségbeli olajat féltő, és politikai destabilizációtól tartó Marshall külügyminiszter erőteljes tiltakozása ellenére 1948. május 14-én elsőként ismerte el Izraelt önálló államként.⁴⁴ A döntés súlyát jól jelzi, hogy ezek után úgy kellett – a sors fintoraként épp Marshallnak – megakadályozni, hogy a teljes amerikai ENSZ-delegáció lemondjon. Izrael hivatalos elismerése végül 1949. január 31-én történt meg, s 1950-ben, épp az 1948-as arab–izraeli háború folyományaként, a brit–francia–amerikai háromhatalmi nyilatkozatban az USA már – akár az ENSZ-en kívüli – garanciákat is vállalt a kialakult fegyverszüneti vonalak védelmében. Dwight D. Eisenhower kormányzata ezt a helyzetet örökölte meg, s hamarosan annak nagyon is valós dilemmáival szembesült.

1956. július 26-án Gamal Abden-Nasszer államosította a Szezei-csatornát,⁴⁵ beindítva ezzel a szezei válsághoz vezető eseményeket. A következő hónapokban formálódó, titkos brit–francia szövetséghez szeptember 30-án Izrael is csatlakozott, saját sinai-félszigeti ambícióit (területi terjeszkedés) ajánlva fel *casus belli*-ként.⁴⁶ A novemberi választásokra készülő, markánsan antikolonialista, s a szovjetek térségbeli térnyerésétől tartó Eisenhower teljesen váratlanul érte az izraeliek, és saját szövetségesei katonai akciója, ám válasza nem késlekedett: az invázió leállításához kötve, elutasította a London számára ekkor létfontosságú IMF-hitelek jóváhagyását; az amerikai ENSZ-küldöttség pedig elsöprő többség mellett – a szovjetekkel együtt szavazva – vitte keresztül a tűzszünetet követelő ENSZ-határozatot.⁴⁷ A gazdaságilag kiszolgáltatott londoni ve-

zetés 1956. november 7-én leállította a közös katonai akciót, Izrael pedig hamarosan a második arab–izraeli háborúban megszerzett területek feladására kényszerült.⁴⁸ Annak nívumán túl, hogy Washington ekkor avatkozott be először Izraelnek az arab világgal való konfliktusába (nem mellesleg, utoljára Izrael ellenében), Szuezi az USA külpolitikájában a válságon messze túlmutató konzekvenciákkal bírt: ismételten bizonyította, hogy az európai hatalmak globális befolyásának ideje lejárt; illetve inentől vált a Közel-Kelet – a legnépesebb arab állammal, Egyiptommal, és Izrael zsidó államával – a Fehér Ház számára megkerülhetetlen tényezővé. A szaúdi olajmezők egyre fokozódó gazdasági jelentősége mellett⁴⁹ immár előtérbe került a biztonsági kérdésként kezelt térségbeli befolyás szerepe.

A közel-keleti válsággal egy időben Kelet-Európában is felgyorsultak az események, s Moszkva vörösén, majd egy évtizede először, nemzeti színek ragyogtak át, először Lengyelországban, majd Magyarországon. Az 1956-os pozsonyi, varsói majd budapesti események elvben magukban hordozták az európai *satus quo* megváltoztatásának lehetőségét, valójában azonban Kelet-Európa elszigetelődésének mementóivá váltak. Miközben Eisenhower és külügyminisztere, John Foster Dulles nyilvánosan azt hangoztatták, hogy „az USA politikájának célja, hogy a szatellit népek végül visszanyerjék függetlenségüket, s jogukat, hogy szabadon dönthessenek kormányzatuk formájáról”,⁵⁰ valójában tisztában voltak azzal, hogy Moszkva „a térség feletti irányítását hatalmi pozíciója elengedhetetlen részének tekinti”.⁵¹ Lengyelország kapcsán Dulles már 1956. október 21-én nyilvánvalóvá tette, hogy az USA még egy szovjet katonai beavatkozás esetén sem nyújtana fegyveres segítséget; majd a magyarországi események láttán is csak addig ment el, hogy 1956. október 27-én, Dallasban nyilvánosan kijelentse: „nem úgy tekintünk ezen nemzetekre, mint potenciális katonai szövetségeseinkre”⁵² – így próbálván Moszkvát a nem katonai megoldások irányába terelni. Utóbbi 1956. október 31-én maga Eisenhower is megismételte, de csak annyit ért el, hogy Nyikolaj Bulganyin, a szovjet minisztertanács elnöke, nyers őszinteséggel emlékeztesse arra, hogy geopolitikailag „az USA-nak semmi köze” Magyarországhoz.⁵³

Bulganyin lakonikus emlékeztetője ellenére Washingtonnak az 1956-os lengyel események, illetve a magyar forradalom és szabadságharc idején tanúsított – politikai impotenciától sem mentes⁵⁴ – magatartását csak részben magyarázza a keleti blokk sokadlagos külpolitikai prioritása, jóval nagyobb szerepe volt annak, hogy az amerikai kormányzat a termonukleáris háború rémképének pszichológiai foglya volt.⁵⁵ Igaz, hogy Eisenhower 1953. október 30-án aláírta az NSC 162/2-t, mely „a korábbinál nagyobb hangsúlyt helyez a fejlett atomfegyverek elrettentő és pusztító erejére”,⁵⁶ s ezzel gyakorlatilag megszületett a *massive retaliation*, a „tömeges megtorlás” doktrínája;⁵⁷ valójában az adminisztrációt egyre inkább megrettentette egy esetleges atomháború rémképe. A nukleáris eszkalációtól való félelem kihatott arra, ahogy az Egyesült Államok a globális, de legfőképp az európai helyzet megváltoztatásának esélyeire tekintett, s Washington *de facto* a két, ellenséges ideológia, és politikai-katonai tömb (hosszú távú) egymás mellett élésének, így Európa tartós megosztásának elfogadása felé vitte. Kelet-Európa ismét magára maradt – ám ezúttal több mint három további évtizedre.

Amerikát ezután az 1957. októberi Szeptember-sokk, majd az 1959 és 1961 között húzódozó, a fal felépítésével záruló második berlini válság, s végül az 1962. októberi kubai rakétaválság szembesítette a globális realitásokkal. Eisenhower feladta a felszabadítás politikáját, John F. Kennedy pedig elhagyta a tömeges megtorlás doktrínáját. A szovjetek által tudatosan sulykolt nukleáris holokauszt mítosz, betetőzve az USA 1961(64) és 1975 közötti vietnami kudarcával végül a *containment*-et is háttérbe szorította, s az 1960-as évek végén, a Nixon–Kissinger érával kezdett vette az enyhülő időszakok.⁵⁸ Kevesen látták csak, hogy a biztonságosabb világ illúzióját, s a nukleáris megsemmisülés elkerülésének érzését nyújtó *détente* valójában egy gyengébb félnek tett, értelmetlen engedményekkel teli időszak.

Változás csak Jimmy Carter 1977-es hivatalba lépése után történt: a CIA új igazgatója, Stansfield Turner, és Zbigniew Brzezinski, az elnök nemzetbiztonsági tanácsadója – Cyrus Vance külügyminiszter és Harold Brown védelmi miniszter ellenében – meggyőzték Cartert, hogy az enyhülés politikája tévút volt, s így 1979 elején a szuperhatalmak viszonyában új fejezet vette kezdetét.⁵⁹ Carter és Brzezinski szakítottak a kétoldalú tárgyalásokat mindenáron napirenden tartani kívánó politizálással, melynek legegységelműbb jele a bejelentett fegyverkezési program,⁶⁰ leghatásosabb eszköze pedig a CIA afganisztáni akciója volt.

1978. április 28-án az ún. Saur-forradalomban a szovjetbarát afgán kommunista erők megdöntötték Mohamed Daud Khan uralmát. Bár ezután elvben ők ellenőrizték az országot, valójában hónapokon belül folyamatos csatározásra kényszerültek az ekkortól Pakisztán által támogatott, kelet-afganisztáni bázisú mudzsahedinekkal.⁶¹ A kialakuló helyzetet látva 1979 közepén Brzezinski – a külügy, így Cyrus Vance megkerülésével – javasolta Carternek, hogy indítsanak egy titkos programot a mudzsahedinek támogatására, ezzel (akár) szovjet katonai beavatkozást idézve elő.⁶² Az elnök 1979. július 3-án jóváhagyta a CIA vezette titkos akciót (Ciklon hadművelet), melyet az 1979 karácsonyi szovjet fegyveres beavatkozás igazolt.⁶³ Az 1980. január 23-án meghirdetett Carter-doktrínában⁶⁴ „radikális és agresszív új lépés”-ként⁶⁵ aposztrofált afganisztáni háború Washington számára a tökéletes *proxy war-t* jelentette. A CIA egyik leghosszabb és legköltségesebb, ugyanakkor talán legsikeresebb műveletében 1979 és 1989 között (tehát Carter, majd Reagan és Bush elnöksége alatt) amerikai részről mintegy 3,9 milliárd dollárt költöttek a háborúra, s ugyanennyit adtak a szaúdiak. Így a CIA – a pakisztáni titkosszolgálaton keresztül – mintegy 7,8 milliárd dollárt költött⁶⁶ egy olyan háborúra, mely amerikai áldozatok nélkül jelentős anyagi, katonai és presztízvesztést jelentett a Szovjetuniónak – Afganisztán tehát valóban fordított Vietnámmá vált.⁶⁷ Az *Operation Cyclone*, majd a Carter-doktrína nemcsak a *détente*-tal jelentett szakítást, de egyszersmind az alapvetően követő, reaktív szuperhatalmi politikával is. A Brzezinski által érvényre juttatott külpolitikai irányvonal (évtizedek óta először) kezdeményező és proaktív volt, és *de facto* visszatérést jelentett a *rollback* politikájához: a kompromisszumok átadták helyüket a konfrontációknak.

Bár Carternek – az 1980. novemberi választások veszteseként – végül nem nyílt alkalma, hogy történelmi szerepben bizonyíthasson, utóda Ronald Reagan, félreérthetetlen jelmondat-tal érkezett a Fehér Házba: *peace through strength*, azaz „erővel a békéhez”.⁶⁸ Reagan vezetői stílusa Truman ideje óta a legvilágosabb, legegységelműbb állásfoglalást és szerepvállalást jelentette, nemcsak a Szovjetunióval szemben, de *per se* Amerika globális szerepvállalást érintően is. Meggyőződéses *hard liner*-ként erópolitikát kívánt követni, és a szovjeteket legyőzve akarta helyreállítani az amerikai szupremáciát.⁶⁹

Reagan egyik első, későbbi sikereinek árnyékában ma ritkábban említett intézkedése az ún. Reagan-kiegészítés megfogalmazása volt. A *Reagan Corollary* a Carter-doktrínát egészítette ki azzal, hogy az USA nemcsak Szaúd-Arábia területi integritását, de annak belső nyugalalmát is garantálta. Washington ezzel gyakorlatilag a fegyveres beavatkozás mellet kötelezte el magát arra az esetre, ha a jemeniekén keresztül megvalósuló szovjet/kommunista befolyás a szaúdi államot, így az amerikai olajimportot veszélyeztetné.⁷⁰ Mivel a kiegészítés a Carter-doktrínán keresztül az egész olajtermelő térséghez, illetve a szovjet–afgán háborúhoz is kapcsolódott, egyszerre jelentette a XX. századi amerikai regionális prioritások, valamint a visszaszorítás politikájának megerősítését. A kiegészítés meghirdetésével párhuzamosan a szaúdiak az addig valaha volt legnagyobb, 8,5 milliárd dolláros amerikai fegyverbeszerzéshez jutottak, elnöki, majd szenátusi jóváhagyással.⁷¹ Reagan tehát már elnökségének legelején túllépett a Carter-doktrína határain, s hamarosan általános érvényűvé tette a *rollback* politikáját, Angoltól Nicaraguáig *proxy war*-okba terelve/zárva a szovjetek és ideológiájuk terjeszkedését.

A Reagan-doktrína⁷² azonban távolról sem csak a szovjet energiák – a két szuperhatalom

tartós egymás mellett élését fenntartó – térségbeli lekötését jelentette, de Ronald Reagan saját, mély meggyőződéséből fakadóan alapvetően magával a Szovjetunióval való direkt konfrontációt. Ezen politika alfája és ómegája a végső formájában „*Az Egyesült Államok kapcsolatai a Szovjetunióval*” (*US Relations with the USSR*) címet viselő, NSDD 75 (*National Security Decision Directive* – nemzetbiztonsági döntéshozatali direktíva) volt, mely 1983. január 17-én lépett életbe.⁷³ Az olykor szerénytelenül csak, mint „a terv, amely megnyerte a hidegháborút”-ként⁷⁴ említett NSDD 75 a *Long Telegram* óta a legkritikátlanabb, az NSC 68 óta pedig a legeltökéltebb szembenézésre kényszerített a Szovjetunió jelentette fenyegetéssel. A direktíva szerint: „Az USA elismeri, hogy az agresszivitás mélyen a szovjet rendszerben gyökerezik, és ezért a Szovjetunióval való kapcsolatokban mindig figyelembe kell venni, hogy azok segítik-e, vagy sem, megerősíteni magát a rendszert, illetve annak erőszakos akciókban való részvételét.”⁷⁵ A dokumentum nemcsak célként definiálta, hogy „feltartóztassuk, és idővel visszaszorítsuk a szovjet expanzionizmust”, de eszközöket is rendelt hozzá: „Az Egyesült Államoknak modernizálnia kell fegyverzetét – mind a nukleáris, mind pedig a hagyományos fegyverzetet – hogy a szovjet vezetés megértse, az USA eltökélt abban, hogy soha ne fogadja el a második helyet, vagy egy romló katonai pozíciót. Bármely háború, bármely kimenetelét illető szovjet számításnak annyira kedvezőtlen eredményre kell jutnia a Szovjetunióval kapcsolatban, hogy az elbátortalanítsa a szovjet vezetést egy támadás megindításától.”⁷⁶

Bár az NSDD 75 fenntartotta a tárgyalások lehetőségét, „hogy olyan megállapodásokra jussunk, melyek védik és erősítik az amerikai érdekeket”, illetve, hogy stabilizáló szerepet tölthessenek be, „amikor a Szovjetunió a politikai utódlás kérdésével néz szembe”,⁷⁷ a hangsúly egyértelműen az erőpolitikán, a reagani „*peace through strength*”-en volt. Reagan és az őt körülvevők meghatározó része a fegyverkezési verseny felpörgetésében látta azt az eszközt, mellyel a szovjet rendszer hosszabb távon térdre kényszeríthető. A nemzetbiztonsági direktíva megalkotói, kilépve a kéthatalmi szembenállást csupán a fegyverzet és a fegyveres erők szintjén vizsgáló keretből, a szuperhatalmak erőviszonyát immár annak teljes spektrumában és integráltan vizsgálták. Ahogy maga Ronald Reagan írta: „A kapitalizmus óriási, dinamikus sikere hatalmas fegyvert adott a kezünkbe, a kommunizmus elleni küzdelmünkben – a pénzt. Az oroszok soha nem nyerhetik meg a fegyverkezési versenyt, örökké túlköltezhetnek őket.”⁷⁸

„*The rest is history*” – a többi már történelem. 1983. március 8-án Reagan „*evil empire*”-ként, „gonosz birodalom”-ként aposztrofálta a Szovjetuniót, majd két héten belül bejelentette az „úrfegyverkezési program”-ként elhíresült SDI-t (*Strategic Defense Initiative* – stratégiai védelmi kezdeményezés), 1986-ban pedig megkezdték a Peacekeeper rakéták telepítését. Mihail Gorbacsovval való, 1985. novemberi, genfi megismerkedése után 1986 októberében, Reykjavíkban Reagan hajthatatlan maradt az SDI kérdésében, és – szó szerint – felállt a tárgyalóasztaltól,⁷⁹ faképnél hagyva a szovjet főtítkárt és delegációját. 1987 decemberében, a washingtoni csúcson Mihail Gorbacsov végül az SDI egyoldalú elfogadására, és az INF szerződés (*Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty* – a közép-hatótávolságú nukleáris fegyverekre vonatkozó szerződés) kompromisszumos megkötésére kényszerült, mely utóbbit az 1988. május–júniusi moszkvai konferencián írtak alá. Ezzel párhuzamosan Gorbacsov először, 1988. február 8-án, teljes afganisztáni,⁸⁰ majd 1988. december 7-én, az ENSZ 43. közgyűlésén, félmillió kelet-európai csapatkivonást jelentett be a Varsói Szerződés tagországaiból, így az NDK-ból, Csehszlovákiából és Magyarországról.

Ronald Reagan elnöksége tehát több szempontból is történelmi jelentőségű és sorsfordító volt. Először is legyőzte a Szovjetuniót; másodszor, megteremtette az Amerikai Egyesült Államok globális szupremáciáját; harmadszor, a szovjet rendszer összeomlását jelentősen felgyorsítva beindította Kelet-Európa felszabadulását, illetve a térségbeli rendszerváltoz(tat)ásokat. Reagan volt az, aki azzá a monopol szuperhatalommá tette az USA-t, melynek ma ismerjük; s ő volt az,

aki eljutatta Amerikát a hol érdektelen, hol túl távoli, hol pedig tudatosan elzárt Kelet-Európába. Az USA globális győzelmet aratott, ám a hidegháború amerikai megnyerésének fizikai szimbólumává a keleti blokk 1988–1991-es összeomlása vált.⁸¹ Az USA nem Latin-Amerikában, Ázsiában, vagy a Közel-Keleten győzött, hanem a szovjetek saját térfelén, egy Washington számára másfél évszázadon át sokadlagos jelentőséggel bíró területen, visszamenőleg igazolva Reagan 1981-es gondolatait: „Azt az álláspontot képviseltem, hogy lehet életünkben ez az utolsó esély, hogy változást lássunk a Szovjetunió kelet-európai gyarmati politikájában.”⁸²

S hogy mivé lett Reagan öröksége, mihez kezdtek azzal az öt követő elnökök? A *Pax Americana* George Bush alatt szilárdult meg: a hidegháborút lezáró, 1989. decemberi máltai csúcscsal; Panama ugyanakkor történt megszállásával (*Operation Just Cause*); Bush elnök 1990. júliusi nyugat- és kelet-európai útjával; az 1990–91-es Öböl-háborúval (*Operation Desert Storm*); s végül a Szovjetunió 1991. decemberi megszűnésével. Amerika a világ monopol szuperhatalmává vált, ám sem Bush, sem Bill Clinton nem igazán voltak képesek mit kezdeni ezen új helyzettel, George W. Bush pedig két olyan háborút – Afganisztán és Irak – indított, melyeket politikailag soha nem lehetett megnyerni.⁸³ Bush több mint egy évtizedre lekötötte Washington energiáit, elhanyagolva az atlanti/európai kapcsolatok jövőbetekintő fejlesztését,⁸⁴ a felkészülést a Kína jelentette kihívásra; figyelmen kívül hagyta a 2007-ben kibontakozó, 2008-tól globálissá váló recesszió fenyegető jeleit.⁸⁵ Barack Obama elnöksége ezt követően gyakorlatilag válságkezelést jelentett, illetve jelent mind a mai napig. Obama nem Reagan világhatalmi örökségét fejlesztí, hanem Bush globális kudarcait igyekszik felszámolni. Az Egyesült Államok fókuszja gyengül Európán, s bizonyosan elhagyta Kelet-Európát. A kérdés az, lassan negyed évszázadnyi szupremáciája meddig tart.

JEGYZETEK

- 1 „Amerika békéje”-nek fogalmát az amerikai polgárháborút lezáró időszakról a két világháború közötti időszakon át az 1945 utáni hidegháborús évtizedekig különböző időszakokra alkalmazzák; tény ugyanakkor, hogy az USA 1989 utáni világhegemoniája adja vissza leginkább e kifejezés teljes spektrumát.
- 2 Az amerikai külügyminisztérium.
- 3 A 2010/2011 fordulóján beindult arab tavasz Észak-Afrikától a Perzsa-öbölre terjedt meg az arab/izlám világot: tiltakozásokkal, lázadásokkal, forradalmakkal, diktátorok bukásával. A kialakult helyzet Tunéziától Egyiptomra át Szíriáig még az események kezdete után bő két évvel sem békés vagy rendezett. Bár az USA számára legfontosabb olajexportőrök, így Szaúd-Arábia és az ún. Öböl-országok kisebb zavargásokkal megúszták, és intaktak maradtak, a beindult vallási és társadalmi forrás jelenleg nem ismert kockázatokat rejtett ezen országokban is.
- 4 Így látják ezt az amerikai külpolitika nagyjai is, mint például James Baker (a Reagan-kabinet főnöke majd pénzügyminisztere; később az idősebb George Bush külügyminisztere) és Zbigniew Brzezinski, Carter elnök legendás nemzetbiztonsági főtanácsadója (*National Security Advisor* – NSA). <http://cnnpressroom.blogs.cnn.com/2013/01/19/obamamemo-wfareedzakaria-james-baker-iii-zbigniew-brzezinski-steven-rattner-more-encores-tonight-at-8pm-etpt/> (Az itt és a továbbiakban szereplő internetes hivatkozások mind a 2013. júliusi állapotot tükrözik.)
- 5 Amennyiben az euró-zóna tagországait gazdasági egységként kezeljük, még úgy is Kínáé a világ harmadik legerősebb gazdasága.
- 6 Az 1992 és 2012 közötti két évtizedben átlagban 10%-nál nagyobb GDP-növekedést produkáló ázsiai ország épp napjainkban válik valódi nagyhatalommá, a jövő szuperhatalmává. Amerikai megfogalmazás szerint Peking „önti a pénzt az egyre kifinomultabb hadászati rendszerekbe”, s bár hivatalos adatok szerint Kína „csak” 110 milliárd dollárt költött védelmi kiadásokra 2012-ben, a Pentagon által az amerikai kongresszus számára készített jelentésben ennek majd a duplája, 215 milliárd dollár szerepel. Eltekintve a két érték közötti elképesztő, nagyságrendbeli különbségtől, az ázsiai nagytigris még a hivatalos adat alapján is majd négyszer annyit költ fegyverkezésre és katonai kiadásokra, mint 2005-ben; a világ második legnagyobb gazdasága így egyben a világ második legnagyobb katonai költségvetését is finanszírozza, mely – minden hivatalos negáció ellenére is – nyilvánvalóan az ország regionális (hosszabb távon globális?) politikai ambícióit hivatott szolgálni.

- Kína az utóbbi egy évben a Kelet-kínai-tengeren Japánnal, a Dél-kínai-tengeren pedig Vietnammal és a Fülöp-szigetekkel konfrontálódott – némi erőfítogatással, ám annál hangosabb nacionalista retorikával kísérve. Mindez Tajvant és Indiát is aggasztja, hiszen a jelenleg csak látványos, ám a jövőben akár veszélyes kínai katonai fegyverrendszerek – melyek jelenleg a lopakodó repülőktől és drónoktól a tengeraltjárókon és anyahajókon át a szuper-anyahajók ellen bevethető ballisztikus rakétákig (*anti-ship ballistic missile* – ASBM) terjednek – egy csapásra a térség katonai nagyhatalmává avathatják Kínát.
- <http://www.reuters.com/article/2013/03/05/us-china-parliament-defence-idUSBRE92403620130305>, <http://www.reuters.com/article/2012/03/04/us-china-defence-idUSTRE82302020120304> és <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?page=4>
- 7 Mindezt úgy, hogy a legújabb és legpontosabb számítások szerint az 1861–65-ös polgárháború 750 000 ember életét követelte; jóval többet, mint a két XX. századi világháború együttesen. http://www.nytimes.com/2012/04/03/science/civil-war-toll-up-by-20-percent-in-new-estimate.html?pagewanted=all&_r=0
 - 8 James Monroe elnök 1823. december 2-án, eleget téve az amerikai alkotmány második cikkelyének, hogy „időről időre informálja a kongresszust az Unió helyzetéről, s megfontolásra ajánljon olyan lépéseket, melyeket szükségesnek és célszerűnek talál”, a spanyol és portugál uralom alól felszabadult latin-amerikai országokkal kapcsolatban megfogalmazta, hogy azok „nem tekinthetők bármely európai hatalom jövőbeni gyarmatosításának alanyaként”, s hogy bármely hasonló kísérlet „veszélyt jelent békénk és biztonságunkra”, s csakis „az Egyesült Államokkal szemben barátságtalan természet megnyilvánulásaként” értelmezhetők. A megszületésekor alapvetően a Szent Szövetség konzervatív hatalmaival szemben, Angliával egyetértésben megszületett – a magyarban gyakran (az eredeti szöveget tekintve helytelenül) csak „Amerika és amerikaiaké”-ként említett – állásfoglalást 1853-tól neveztek Monroe-doktrínának/Monroe-elvnek. <http://web.archive.org/web/20120108131055/http://eca.state.gov/education/engteaching/pubs/AmLnC/br50.htm>
 - 9 A háború eredményeként (kiegészülve egy jóval kisebb, 1853-as földvásárlásával) az USA mintegy 2,33 millió négyzetkilométernyi, gyéren, főként az amerikai óslakosok által lakott földhöz jutott. E hatalmas területen a XIX. század végére több szövetségi állam osztozott.
 - 10 A Mexikó legészakibb határától Chile legdélebbi csücskéig húzódó, spanyol és portugál (Brazília) ajkú közép- és dél-amerikai országok, a Karib-térséggel együtt Latin-Amerikához sorolják. Idetartozik Panama – illetve témánk szempontjából a Panama-csatorna és a hozzá tartozó csatornaövezet amerikai megszerzése. A Ferdinand de Lesseps által 1878-ban kezdeményezett, majd 1889-re teljesen csődbe fúlt francia csatornaépítés – melynek elvi lehetőségét elsőként a német Alexander von Humboldt vetette fel, még 1811-ben – után az USA egyre fokozottabb érdeklődést mutatott az *isthmus* iránt. A panamai vasutat a század közepe óta hatalmas nyereséggel üzemeltető amerikaiak szemében egy Suezhez hasonló csatorna építése és működtetése nagyon is kecsesgötönök, s a megvalósítás gondolata a spanyol–amerikai háború idején egyre nagyobb figyelmet kapott. A döntő lépést végül Theodore Roosevelt elnök, illetve külügyminisztere, John Hay tették meg, amikor is 1903 novemberében, némi katonai erőfítogatással kikényszerítették a Hay–Bunau-Varilla szerződés megkötését, mely a csatornaépítés és működtetés jogát, egy 5 mérföld széles ügynevezett csatornaövezettel együtt amerikai kézbe adta. A csatorna 1914 januárjában nyílt meg, és 1979-ig kizárólagos amerikai ellenőrzés alatt állt. Nem mellékesen, 1904 legelején az elnök meghirdette az ún. Roosevelt-kiegészítést (*Roosevelt Corollary*), mely a Monroe-elv „folyományaként” kimondta, hogy az USA Latin-Amerikában fegyveresen is fellép az európai befolyás ellen. *Noel Maurer – Carlos Yú: What Roosevelt Took: The Economic Impact of the Panama Canal, 1903–37.* <http://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/06-041.pdf>
 - 11 A fenti területeket a háborút lezáró békében Spanyolország átadta az USA-nak (a Fülöp-szigeteket 20 millió dollárért); míg Kuba spanyol gyarmatból elvileg független állammá (a valóságban Amerika direkt befolyási övezetévé) vált.
 - 12 Wilson elnök 1919. január 8-án meghirdetett jó szándékú, ám rendkívül naiv rendezési elveivel sem az európai győztes hatalmak, sem az amerikai törvényhozás nem akart és tudott azonosulni.
 - 13 Az USA a maga részéről 1921 augusztusában külön és önálló békeszerződésekben zárta le a Németországgal, Ausztriával és Magyarországgal fennálló hadiállapotot.
 - 14 A kaliforniai székhelyű CASOC 1943-tól ARAMCO (*Arabian American Oil Company* - Arab–Amerikai Olajtársaság) néven működött, egészen 1988-ig, amikor teljesen szaúdi kézbe került, immár *Saudi* ARAMCO néven, mely napjainkban a világ legnagyobb olajkitermelője. <http://www.saudiaramco.com/en/home.html#our-company%257C%252Fen%252Fhome%252Fur-company%252Ffour-history0.baseajax.html>
 - 15 Abdul Aziz ibn Szaúd 1902-től, Rijádból kiindulva, fokozatosan építette ki hatalmát, iszlám, abszolút monarchiát hozva létre. A hatalmas, 2,25 millió négyzetkilométernyi területű, sivatagi

- ország ma a világ legnagyobb olajtermelője, exportja 95%-át a szénhidrogén kivitel adja.
- 16 Bár 1908 óta feltételezték, hogy a térség jelentős mennyiségű kőolaj készletet rejt, a geológusok egy része még az 1920-as években is úgy vélte, hogy a térségbeli próbafúrások kudarcra vannak ítélve.
- 17 Az 1932-ben Mandzsúriát megszálló, s ott Mandzsukuo néven bábállamot létrehozó japán katonai vezetés kezéből kicsúsztak az események. A saját sikereiken felbátorodó japán katonai vezetők akciói kínai ellenreakcióhoz vezettek, kiterjedt háborúvá eszalálva ezzel az *ad hoc* helyi konfliktusok és összecsapások sorát.
- 18 A *State Department* már 1938 nyarán figyelmeztette az amerikai repülőgépgyártókat, hogy ne adjanak el gépeket, illetve alkatrészeket azoknak az országoknak, melyek azokat fegyverként használnák a civil lakosság ellen. Ez a „morális embargó” 1939-ben további cikkek listájával bővült. <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/WorldWar2/japan.htm>
- 19 Mind az „utolsó liberális történész”-ként is emlegetett A. J. P. Taylor, mind a konzervatív történész és író, Paul Johnson hasonló terminusokat alkalmaz Hitler 1939 szeptembere előtt elért sikerei kapcsán.
- 20 A Rajna-vidék remilitarizálása után a legtöbbek számára világos volt, hogy a németek újabb háborúra készülnek. A legtöbb előzetes számítás azonban valahova 1941 és 1944 közé tette a német katonai készütség elérését.
- 21 A háború kitörésétől nagyjából 1948-ig az amerikai munkanélküliségi ráta folyamatosan 5% alatt volt; a csúcson, 1944-ben alig 1,2%-kal. Összevetve ezt a munkanélküliség természetes (a modern gazdaságokban átlag 4% körül elfogadott) rátájával, könnyen belátható a fenti megfogalmazás igaza. <http://www.infoplease.com/ipa/A0104719.html>
- 22 1990-es dollár árfolyamon számítva az USA GDP-je 1945-ben 1474 milliárd dollár volt, szemben a Szovjetunió 343, Nagy-Britannia 331, Németország 310, és Japán alig 144 milliárd dolláros GDP-jével. <https://eh.net/encyclopedia/article/tassava.WWII>
- 23 FDR 1943 novemberétől, a kairói, illetve a teheráni konferenciától tekintett barátilag, illetve reménykedve a kínai Csang Kaj-sekre, valamint a szovjet premierre, Sztálinra. Az elnök négyhatalmi világrend elképzelése így részben az 1943 végi katonai/stratégiai/geopolitikai helyzeten, részben azonban saját, személyes érzésein alapult.
- 24 1945-ben a teljes európai amerikai haderő létszáma elérte az 1,9 milliót. A kivonások után, a hidegháború különböző szakaszaiban, átlagban mintegy 250-300 000 amerikai katona állomásozott Európában. <http://www.eur.army.mil/organization/history.htm>
- 25 *Gregory Mitrovich*: *Undermining the Kremlin: America's Strategy to Subvert the Soviet Bloc, 1947–1956*. Ithaca: Cornell University Press, 2000, 172.
- 26 Uo.
- 27 Japánt a megadás után szövetséges megszállás alá vonták, melynek csúcán 40 000 brit és több mint 350 000 amerikai katona állomásozott az ország területén. Az 1945 és 1952 között fennállt megszállás idején Douglas MacArthur a szövetséges erők főparancsnokaként teljesen átalakította Japánt: modernizálta és demokratizálta (ha úgy tetszik: amerikanizálta) az országot. A szövetséges erők távozása és Japán szuverenitásának *de facto* visszaállítása (1952. április) után Japán továbbra is az Egyesült Államok térségbeli szövetségese maradt.
- 28 Kennan, aki már az 1930-as években is szolgált a Szovjetunióban, és a legtapasztaltabb orosz/szovjet szakértők közé tartozott, Harriman direkt kérésére került ismét Moszkvába, 1944 első felében.
- 29 Üzenete – melyet toposzként, de tévesen emlegetnek 8000 szavas táviratként is – rendkívüli hosszúra Kennan első soraival adott magyarázatot: „[...] nem tudom a válaszokat egyetlen rövid jelentésbe zsúfolni anélkül, hogy úgy érezném, az veszélyes mértékű túlegyszerűsítés lenne.” <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>
- 30 „...megtanulták a biztonságot kizárólag a türelmes, ám halálos, a rivális hatalom totális elpusztításáig tartó harcban keresni, sosem szerződve vagy kompromisszumot kötve azzal.” Uo.
- 31 Uo.
- 32 Uo.
- 33 „A szovjet hatalom, ellentétben a hitleri Németországgal, sem nem sematikus, sem nem kalandvagyó. Nem kész tervekkel dolgozik, nem vállal szükségtelen kockázatokat. Ellenáll az értelem logikájának, és rendkívül fogékony az erő logikájára. Éppen ezért könnyen visszavonul – s gyakran így is tesz, ha erős ellenállással találkozik bármely ponton.” Uo.
- 34 A résztvevő államok gazdaságát gyakorlatilag amerikanizálták, a legújabb és leghatékonyabb módszereket átadva és meghonosítva. 1951-ben a résztvevő országok mindegyike meghaladta az 1938-as termelés szintjét, átlagban mintegy 35%-kal. <http://eh.net/encyclopedia/article/Ritschl.Marshall.Plan>
- 35 Ahogy Kennan írta a más országokban működő kommunista pártok vezetőiről: „a nyilvánosság előtt egymástól függetlenül működnek, a valóságban nagyon is szorosan együttműködnek, a világkommunizmus földalatti szervezőiként,

- egyfajta rejtett Kominternként, melyet Moszkva szorosán irányít és felügyel.” <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>
- 36 *Wilson D. Miscamble: George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947–1950*, Princeton University Press, 1992, 26., 39., 43–74.
- 37 Példaként csak a magyar–amerikai konfliktusokat kiemelve itt: az USA 1947-ben, majd 1949-ben is elutasította Magyarország ENSZ-tagságát, illetve ugyanekkor bezáratta a clevelandi és New York-i magyar konzulátusokat. Mindezek a Magyarországon zajló eseményekre, így a Nagy Ferenc kisgazdapárti miniszterelnök lemondásra és emigrálásra való kényszerítésére, a beinduló MAORT- és a Standard-perekre adott válaszlépéseként születtek.
- 38 Az angolszász terminológiában a *proxy war* olyan háború, melyben két szemben álló hatalom a totális háborút elkerülendő egy harmadik (és leggyakrabban egy negyedik) félen keresztül folytat harcot, indirekt módon próbálva csapást mérni saját ellenfelére. A hidegháborús amerikai, majd szovjet nukleáris arzenál mennyiségi és minőségi felfutásával párhuzamosan a harmadik feleken keresztül, kizárólag hagyományos fegyverzetel vívott, regionális háborúk szerepe jelentősen felértékelődött.
- 39 Dean Acheson az amerikai külpolitika egyik legmeghatározóbb, s ugyanakkor legkülönlegesebb figurája volt. Kritikusai egy része szerint túl, más részük szerint viszont túl kevés volt kommunista ellenes. 1945-46 fordulóján még alapvetően a szovjetekkel való együttműködés híve volt, sőt, Alger Hiss mellett még annak elítélése (1950) után is kiállt; Mao győzelem után McCarthy szenátor Achesont vádolta „Kína elvesztéséért”. Ugyanakkor meghatározó szerepe volt a Truman-doktrína megalkotásában, sőt, ő maga írta az elnök 1947. márciusi, kongresszusi beszédét, s Acheson volt a NATO létrehozásának egyik legfőbb szószólója. <http://history.state.gov/departmenthistory/people/acheson-dean-gooderham>
- 40 Minderről Kennan 1996-ban, egy a CNN által a hidegháborúról készített sorozatban így nyilatkozott: „Elgondolásaimat a feltartóztatásról eltorzították azok az emberek, akik azt kizárólagosan katonai koncepcióként értelmezték és kiviteleztek [...]”. http://www.johndclare.net/cold_war7_Kennan_interview.htm
- 41 A *National Security Council* (NSC) az elnök mellett működő nemzetbiztonsági tanács.
- 42 *S. Nelson Drew: NSC-68: Forging the Strategy of Containment*, National Defense University, Washington 1996. <http://books.google.com/books?id=K3XsqKRkjlUC&pg=PP1&dq=N SC-68#PPP1,M1>
- 43 Uo.
- 44 A zsidó állam megalakítást célul kitűző cionizmust, majd az ezt politikailag felkaroló, 1917-es, brit Balfour-nyilatkozatot az USA érdeemben nem támogatta; Wilson elnök még 1919-ben is úgy fogalmazott, hogy Washington politikája e kérdésben csakis a „tudomásulvétel” (*acquiesce*), s nem több. A „zsidó nemzeti otthon” megalakításának kérdésében Amerika három évtizeden át alapvetően ezt az álláspontot képviselte, ám Truman elnökségével gyökeres változás állt be. Az 1946-tól tanácsadóként Truman mellett szolgáló, majd annak 1948-as, sikeres választási kampányát levezényelő, később, Johnson alatt már védelmi miniszterként szolgáló Clark Clifford győzte meg az elnököt, hogy támogassa David Ben-Gurion zsidó államának elismerését. *Harry S. Truman: Memoirs* 2, 158.
- 45 Az 1952. júliusi forradalom óta Egyiptomot a háttérből irányító Nasszer eredetileg az USA irányban nyitott politikát követett, ám 1955-ben Washington nem támogatta Egyiptom amerikai fegyver beszerzését. Nasszer ekkor a szovjetek felé nyitott, akik térségbeli befolyásukat növelendő mind fegyverrel (az ún. cseh fegyverüzlet), mind az asszuáni gát megépítéséhez szükséges kölcsönrel ellátták. Az ekkor az amerikai külpolitikát a *State Department*-en és a CIA-n keresztül irányító, rendkívül befolyásos Dulles testvéreket mind Nasszer, mind Moszkva lépései meglepték, és megijesztették. A *The Economist* „The Suez crisis – An affair to remember” című, 2006. július 27-én megjelent cikke alapján. <http://www.economist.com/node/7218678>
- 46 A háromhatalmi akció 1956. október 29-én vette kezdetét, izraeli ejtőernyősök bevetésével, melyet egy (eleve kudarcra szánt) brit–francia tűzszüneti felhívás után brit bombázás, november 5-ével pedig az európai hatalmak inváziója követett. Uo.
- 47 Uo.
- 48 Uo.
- 49 A második világháború idején olajban még önellátó USA 1960-ra szükségletei 12,5%-át már importból fedezte, s ezen import aránya az 1990-es évek első felétől meghaladta az 50%-ot. Az USA olaj behozatala meghatározó százalékban az OPEC (*Organization of the Petroleum Exporting Countries* – Kőolaj-exportáló Országok Nemzetközi Szervezete) és az Öböl-országokból történik. (Az OPEC tagállamai már jelenleg is a világ össztermelésének 42%-át adják, a jövőben várható kitermelés növeléssel, s így növekvő piaci részesedéssel.) Az olaj felhasználást tekintve 2011-ben a világ napi mintegy 85,5 millió hordós olaj kitermeléséből Amerika szükséglete 19 millió hordó körül mozgott – így az USA messze a legnagyobb fogyasztó. Olajkitermelésben – 2012-ben

- ugyanakkor csak a harmadik helyet foglalta el, Szaúd-Arábia és Oroszország mögött. A képet tovább árnyalja, ha figyelembe vesszük, hogy a legnagyobb becsült olajkészletekkel Szaúd-Arábia és Venezuela rendelkezik, miközben az Egyesült Államok az első tízben sincsen benne (sőt, Oroszország is csak a nyolcadik, a szaúdi és venezuelai készletek töredékével).
- <http://www.reuters.com/article/2012/11/12/us-ia-oil-report-idUSBRE8AB0IQ20121112>
- <http://www.economist.com/blogs/dailychart/2011/06/oil-production-and-consumption>
- <http://www.dailyfinance.com/2011/02/28/surprising-facts-about-us-and-oil>
- 50 A CIA 1956. január 10-én elkészült „Az európai szatellitokban 1960-ig valószínűleg bekövetkező változások” című nemzetbiztonsági értékelésből. Foreign Relations of the United States (FRUS), 1955-1957, XXV, 115.
- 51 A Nemzetbiztonsági Tanácsnak felelős, 1953 és 1961 között működő, Műveleti Koordinációs Bizottság (*Operations Coordinating Board - OCB*) 1956. február 29-i jelentése az NSC 174-ről. Uo.
- 52 FRUS 317–318., 418–421.
- 53 Uo.
- 54 Ahogy Richard Bissell, a CIA egyik akkori munkatársa, a szovjet invázió és a forradalom eltiprása utáni hangulatot összefoglalta: „Vagy segítséget nyújtasz, és véres eredményekre jutsz, vagy nem segítesz és gyengének tűnsz; félrevezetted a barátaidat. Egyetlen világos beszélgetésre sem emlékszem. Amire emlékszem, az a rengeteg feljegyzés. Senki nem gondolta ezt végig.” *Evan Thomas: The Very Best Men: Four Who Dared: The Early Years of the CIA*, 1996, 146–147.
- 55 Az 1952-es választási kampányában hangosan visszaszorítás (*rollback*) párti Dwight D. Eisenhower hivatalba lépése után alig nyolc hónappal új fenyegetéssel szembesült: 1953. augusztus 12-én a szovjetek felrobbantották saját első, kísérleti hidrogénbombájukat, s így a szuperhatalmi szembenállás a termonukleáris korszakba lépett.
- 56 *Cole C. Kingseed: Eisenhower and the End Of Suez Crisis of 1956*, Louisiana State University Press, 1995, 8.
- 57 A kifejezést nyilvánosan először John Foster Dulles használta, 1954. január 12-én. Ahogy fogalmazott: „A helyi védekezés mindig fontos lesz. De nincs olyan lokális véderő, mely egy magában képes lesz feltartóztatni a kommunista világ hatalmas szárazföldi erejét. A helyi védelmet meg kell erősíteni a tömeges megtorlás elrettentő erejével.” http://www.nuclearfiles.org/menu/key-issues/nuclear-weapons/history/cold-war/strategy/article-dulles-retaliation_1954-01-12.htm
- 58 A *détente* kezdetének nincs – és talán nem is lehet – egyetlen, konkrét időpontja. A szakirodalomban leggyakrabban vagy a Stratégiai Fegyverzetkorlátozási Tárgyalások (Strategic Arms Limitation Talks – SALT I) megkezdéséhez (1969. november), vagy a szerződés megkötéséhez (1972 május) kötik. A fentebb leírtak tükrében azonban jogosan merül fel a kérdés (és kritika), hogy az enyhülés pszichológiailag mennyivel előzte meg annak *de iure* kezdetét.
- 59 Bár 1975-re a CIA-n belül már létezett egy kisebb-ség, mely állította, hogy a szovjetek célja nem a *deterrence*, az elrettentés, hanem egy atomháború megnyeréséhez építenek arzenált, s ezt 1976-ban egy, az ekkor George Bush vezette CIA kérésére létrehívott, független szakértői bizottság is megerősítette, ezen megközelítés nem vált sem *mainstream*-mé, sem publikussá. A Richard Pipes vezette *Team B* megállapításait végül az Azonnali Veszély Bizottságában (*Committee on the Present Danger – CPD*) helyet foglaló, az enyhülést elvető, és azzal nyíltan szembehelyezkedő keményvonalasok karolták fel. akik Pipesot a CPD végrehajtó bizottságába invitálva képviselték a *Team B* megállapításait. Brzezinskiék 1979. január–februárjában utóbbiak véleményét a *New York Times*-nak kiszivárogtatva jelezték az amerikai külpolitika megváltozását. *Richard Pipes: Vixi – Memoirs of a Non-Belonger*, New Haven & London, Yale University, 142.
- 60 Carter elnök ugyan – 1977-ben – leállította a B–1-es bombázók fejlesztését (és ütemezett beszerzését), de támogatta a B–52-es bombázók felújítását, s azok cirkálórakétákkal való felszerelését. 1979-ben kiállt az MX (másutt: M-X) – későbbi hivatalos nevükön: Peacekeeper – rakéták hadrendbe állítása mellett. A Carter által bejelentett program 200 rakéta, és 4600 kilövöhely létrehozását jelentette, Utah és Nevada államokban. http://en.wikipedia.org/wiki/LGM-118_Peacekeeper <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,919040,00.html>
- 61 A magyar forrásokban olykor mudzsahedként, vagy nudzsáhídként megjelenő arab szót leggyakrabban „Isten harcosa”-ként fordítják, valódi jelentése azonban olyan muszlimra utal, aki részt vesz a dzsihádban (ami nem szükségszerűen jelent háborút, vagy erőszakot).
- 62 „Nem kényszerítettük az oroszokat, hogy beavatkozzanak, de tudatosan fokoztuk a valószínűségét annak, hogy így tegyenek.” A párizsi *Le Nouvel Observateur* 1998. január 15-i, „A CIA afganisztáni beavatkozása” című, Zbigniew Brzezinskivel készült interjúja alapján. <http://www.globalresearch.ca/articles/BRZ110A.html>
- 63 Miután 1979. szeptember 17-én Hafizullah Amin puccsban megdöntötte saját párttársa, Mohamed Taraki kormányát, a Kreml – aggódva a helyzet további eskalációja miatt, illetve, hogy az iráni iszlám forradalom áterjedhet Afganisztánra, destabilizálva ezzel a Szovjetunió közép-ázsiai köztársaságait – a katonai megoldás mellett döntött.

- Brzezinski visszaemlékezése szerint: „Aznap, amikor a szovjetek hivatalosan átlépték a határt, irtam Carter elnöknek. Most alkalmunk van megadni a Szovjetuniónak a saját vietnami háborúját.” Uo.
- 64 Carter elnök *State of the Union Address*-ében arról beszélt, hogy „a szovjet erőfeszítés Afganisztán uralására az Indiai-óceán 300 mérföldes közelébe, s a Hormuzi-szoroshoz közel hozta a szovjet katonai erőket”, ezzel jelentősen veszélyeztetve a kulcsfontosságú perzsa-öbölbeli olajkészleteket, illetve a hajózási/szállítási útvonalakat (az USA energiabiztonságát). Válaszként – a már bevezetett gazdasági szankciók, illetve a moszkvai olimpiától való távolmaradás bejelentése mellett – tudatosan a Truman-doktrína szövegezést idézve így fogalmazott: „Bármely külső hatalom kísérletét, hogy ellenőrzése alá vonja a Perzsa-öböl térségét, az Amerikai Egyesült Államok alapvető érdekei elleni támadásként fogunk tekinteni, s válaszul egy ilyen támadás visszaszorítására minden szükséges eszközt bevetünk, ideértve a katonai erőit is.” <http://www.jimmycarterlibrary.gov/documents/speeches/su80jec.phtml>
- 65 Uo.
- 66 Bár az amerikai támogatás szimbólumává a mudzsahedinek által először 1986 szeptemberében használt Stinger rakéta vált, a látványos pusztítást hozó, darabonként 60-70 000 dolláros léghátrító rakétán felül rengeteg AK-47-es gépkarabély és RPG-7-es páncéltörő gránátvető került a Pakisztánban kiképzett mintegy 100 000 mudzsahedinhez.
- 67 A szovjet 40. hadsereg a csúcson mintegy 120 000 főt állomásoztatott Afganisztánban. A háborúban szovjet részről 10 év alatt mintegy 525 000-en vettek részt, közülük – újabb források szerint – 26 000-en estek el, 50 000-en pedig megsebesültek. *Colin Rhys Hill: Beyond Charlie Wilson: The Soviet-Afghan War* http://www.tcr.org/tcr/essays/EPrize_Soviet-Afghan%2019-1.pdf
- 68 *Ronald Reagan: An American Life*, New York, Pocket Books, 1992, 235.
- 69 Az elnök jól látta, hogy a szovjetek saját előnyükre használták ki az enyhülést, miközben az USA az 1970-es évek végére „már nem tűnt a szabad világ legfőbb (és legerősebb) védelmezőjének”. *Reagan, R.: An American Life*, i. m. 266.
- 70 1981-ben a CIA úgy látta, hogy a Moszkva által támogatott, kommunista Dél-Jemen befolyása alatt álló észak-jemeni Nemzeti Demokratikus Front túl nagy befolyásra tett szert, s az általa terjesztett ideológia a térség stabilitást veszélyeztet. Washingtoni értékelés szerint Dél-Jemen nemcsak az épp Carter által 500 millió dollárból felfegyverzett Észak-Jemenre, de az olajiparban dolgozó millió jemeni vendégmunkáson keresztül Szaúd-Arábiára is veszélyt jelentett. <http://www.nytimes.com/1981/10/04/opinion/essay-the-reagan-corollary.html>
- 71 A kormányzat 1981. március 6-án jelentette be, hogy új fegyverek eladását tervezi Szaúd-Arábiának. E beszerzést az NSC április 1-jén kiterjesztette az USA-ban is csak 1979-től hadrendbe állított, legmodernebb, 450 000 négyzetkilométernyi légtér ellenőrzésére képes AWACS felderítő gépekre. Bár utóbbit az amerikai közvélemény, az amerikai zsidó lobbis, s maga Izrael is felháborodással fogadta, Reagan október végére, szűk többséggel elérte annak jóváhagyását. Utóbbhoz, a két Jemen és Szaúd-Arábia kérdése mellett hozzájárult az irak-iráni háború eskalációja, illetve az iráni fundamentalizmus továbbterjedésétől való félelem. <http://www.merip.org/mer/mer155/saudi-arabia-reagan-doctrine>
- 72 Reagan hidegháborús politikáját összefoglalóan először Charles Krauthammer, a *Time* magazin cikkírója nevezte *Reagan Doctrine*-nak, saját, azonos című, 1985. április elseji esszéjében. <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,964873,00.html>
- 73 Reagan első nemzetbiztonsági tanácsadójának, Richard V. Allennek a felkérésére az egykor a (korábban már említett) *Team B*-t vezető Richard Pipes lett az NSC első szovjet szakértője. A harvardi történész által először 1981 márciusában körvonalazott, a szovjetekkel kapcsolatos amerikai politikát érintő javaslatok rengeteg egyeztetés után, majd Reagan személyes részvétele mellett 1982 decemberére értek be és véglegesültek. *Pipes, R.: Vixi*, i. m. 195–201.
- 74 <http://www.washingtontimes.com/news/2008/jan/13/crucial-cold-war-secret/>
- 75 <http://ftp.fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-075.htm>
- 76 Uo.
- 77 Uo.
- 78 Ronald Reagan már 1982-ben mintegy 11,4%-al emelte a védelmi költségvetést (az 1981-es évhez képest); majd ezt követően három éven keresztül, évenként 20 milliárd dollárral növelte a védelmi büdzsét; Reagan szerint két elnöki periódusa alatt mindez mintegy 140 milliárd dollár pluszt jelentett, s gyakorlatilag megduplázta a katonai célú kiadásokat. *Reagan, R. An American Life*, i. m. 267.
- 79 „*This meeting is over.*” – „A megbeszélés véget ért.” *Reagan, R. An American Life*, i. m. 679.
- 80 Az Afganisztánból való kivonulás ötlete már 1985-ben felmerült. Gorbacsov maga „vérző seb”-nek nevezte az afgán háborút, s a főtítkárá számára kiemelt prioritást jelentett a háború szovjet részről való lezárása. Bár a Politbüro már 1985 októberében elvi állásfoglalásban támogatta a csapatkivonást, 1987 szeptemberéig nem létezett konkrét menetrend. Szerepet játszott ebben, hogy – főként a keményvonalasok szemében – rendkívül kényes kérdést jelentett a szuperhatalmi fiaskó nyilvános beismerése, illetve, hogy minden erőfeszítés ellenére sem sikerült politikailag stabilizálni az afgán helyzetet. A kivonulás várható menetét végül Eduard Sevardnadze ismertette George Shultzcal,

A grund iskolája: kis pesti sikertörténetek

Napjainkban, amikor egy mosogatással eltöltött angliai év esetenként többet érhet a munkaerőpiacon egyetemi képesítéseknél, aligha túlbecsülhető az iskolán kívül szerzett tudás. A „lifelong learning” bővületében hajlamosak is vagyunk elfeledkezni arról, hogy ez a fajta ismeretszerzés nem a 21. század sajátja. Horváth H. Attila, a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Karának docense ellenben tudja ezt, sőt, 2011-ben megjelent könyvében egy olyan „történeti jelenséget” jár körbe, amely mindannyiunk számára ismerős: az Aranycsapatot. A szerző sajátos megközelítésmódjának és a kutatás szilárd elméleti alapjainak köszönhetően képes újat mondani erről a jól kutatott, kollektív emlékezetbe vésődött történetről. Vizsgálódásának középpontjába az informális tanulást állítja, amit „a mindennapi lét kísérőjeként jelentős időt kitöltő, nem feltétlen tudatosuló” tanulási formaként határoz meg. Horváth H. ebből a szempontból tekint az „Aranycsapat korának” (a szerző értelmezésében: 1920–1956) két „kulcsjátékosára” (8): Deák „Bambára” és Puskásra, „Öcsire”.

A kiindulópont rögtön két kérdést is felvet: 1. mennyiben tekinthető az Aranycsapat „kulcsjátékosának” az a Deák, aki bár hihetetlen mutatókkal rendelkezik, mindössze hétszer lép(het)ett pályára ebben a csapatban? 2. Elfogadható-e az „Aranycsapat korának” radikális kibővítése (a bevett 4-5 év helyett 36 évre) a játékosok szocializációjával? Már a kérdésfelvetés is érzékelteti a recenzens kétségeit, noha érteni vélem a szerzői szándékot. Mindazonáltal Deák beemelését a Puskáséhoz hasonló szocializációs közeg *magyarazza* ugyan, ám nem *indokolja*, míg a tárgy előzményét (1920–1950), a tárgy (1950–1954)¹ részeként tárgyalni legalábbis logikai bukfcenc (hogy a maradék két évről ne is beszéljünk). Ennek ellenére a kötet Urie Bronnfenbrenner amerikai pszichológus ökológiai modelljét követő felépítése remek lehetőséget teremt, hogy két kivételes képességű labdarúgó pályáján keresztül mélyedjünk el először a két világháború közti korszak külvárosi miliójében, majd a kommunizmus „játéktérében”. A makroszinttől (Kispest, Pestszentlőrinc) haladva a mikroszint (cserkészlet, levente, család, kortárs csoportok, vendéglők) felé az értelmezői mező egyre szűkülő, koncentrikus köreiben láthatjuk főhőseinket. Horváth H. elsősorban a mikroszintű „társadalomtörténeti folyamatokra, s azon belül a kisközösségek formálódására, a nevelés-nevelődés problémájára fókuszál”. (12) Egyik alaptétele szerint a két világháború közti érában a kispolgárság sajátos mentalitásbeli attitűdjei, viselkedéskultúrája adhatta a későbbi siker kulcsát, hiszen a játékosok döntő többsége innen rekrutálódott. Az Aranycsapat győzelmei tehát nem „a szocialista eszme vívmányai”-nak (12) köszönhetők, hanem épp ellenkezőleg: egy, a kommunizmus által felszámolni kívánt réteg korábbi erőfeszítéseinek a hozadéka a páratlan sikersorozat.

A szerző kutatásai során hasznosította a társadalom- és politikátörténet alpmunkáit, a szociológia, a szociálpszichológia és az irodalom megközelítéseit, valamint helytörténeti anyagokat is bevont, de olyan újabb metódusokat is alkalmazott, mint az oral history, vagy az ikonográfia. Különösen a korabeli kispesti és szentlőrinci sajtó feldolgozásával, valamint a szerző által rögzített interjúkkal sikerül a léptékváltás, Puskásék szociokulturális miliójének bemutatása. A közölt képanyag is segíti e kép színesebbé tételét, noha a két

főszereplő ikonográfiai reprezentációja (két részben: 126–136. és 192–199.) sajnos inkább emlékeztet középfokú szóbeli nyelvvizsgafeladatra (formailag és tartalmilag egyaránt), mintsem gyümölcsöző, új tudást eredményező kísérletre. Nem tematikailag, hanem filológiaiilag bosszantó figyelmetlenség továbbá, hogy a szövegközi hivatkozások jelentékeny részét nem oldja fel a kötet végén közölt bibliográfia. Ugyanakkor a betűzött két melléklet, vagyis Kispest városának 1927-es vendéglő-terképe, valamint az Aranycsapat mecseinek felállással kiegészített adattára hasznos segédlet lehet az érdeklődők számára.

Az elméleti alapozást jelentő nyitófejezet vélhetően a kötetet pedagógiai szempontból búvárló szakemberek számára lesz érdekes, hiszen „az idegtudományok és a neveléstudomány közötti együttműködés” (46), vagy Foucault hatalomelmélete (52) nem tartozik a szorosabban vett témához. Mégsem lehet elmarasztalni a szerzőt, hiszen ezek azok a keretek, melyeket tartalommal töltenek meg a következő fejezetek. Először a „történeti helyszínnel”, vagyis Kispest és Pestszentlőrinc – félig-meddig közös – történetével ismerkedhetünk meg. A jól adatolt, mégsem nehézkes fejezet bemutatja, hogyan lett az 1870-es évekig nem is létező telep (Kispest) alig több mint ötven év alatt az ötödik legnépesebb vidéki várossá a trianoni Magyarországon.² Haladva a bronnfenbrenneri modell belseje felé, a várostörténet után a cserkészet, a levente és a sportegyesületek elemzése következik, sőt, a szabadidő, a médiumok (rádió, mozi) és a divat bemutatására is vállalkozik a szerző, több-kevesebb sikerrel.³ A „cserkészet versus levente” kérdés többször vissza-visszatér a kötet lapjain, mégsem fárasztó módon, hiszen Horváth H. rendkívül árnyaltan és több megközelítési módot mérlegelve vonja le konzekvenciát, miszerint a makroszférából fontos („keresztény-nemzeti”) tartalmakat közvetítő szervezetek bár mindig is magukon viselték a hatalom jegyeit, fontos közösségi tereknek tekinthetők, ahol az informális tanulás számos formája érvényesült (pozitív és negatív egyaránt).

Deák és Puskás számára azonban mégiscsak egyesületük volt az elsődleges életető közeg, itt tanulhatták a legtöbbet. A Szentlőrinci Atlétikai Club és a Kispesti Atlétikai Club korai történetét felvázolva a társadalmi differenciákon túlmutató civil szerveződések ereje sejlik fel, ahol egy tehetős építész ugyanúgy otthon érezhette magát, mint egy cipész, vagy egy mészáros. A modell még belsőbb terét jelenti a család, így a két kispolgári-altiszti família igen alapos és sok szempontra kiterjedő bemutatását sem spórolta meg a szerző. Ennek köszönhetően megtudhatjuk, milyen mintákat láthatott a határon túli menekültek közt, az úgynevezett Államilakótelepen felcseperedő Deák, vagy miként működött az asszimilációs folyamat a Purczeld családban. Ennél is izgalmasabb kérdés a grund szerepe az informális tanulásban, hiszen ez tekinthető az Aranycsapat igazi iskolájának, ahol az esetleges „túlóráktól” sem riadva meg, legalább heti 50 órát (!) töltöttek készségeik fejlesztésével a fiatalok (iskola mellett). Ahhoz azonban, hogy a legendás Lipták-grund „kitermelhesse” világhalászait, a megfelelő családi háttér is szükségeltetett. Ahogyan a szerző fogalmaz: „A kispolgári környezetre jellemző volt az, hogy kialakították a szoros kapcsolatot a gyerekekkel, de a közvetlen felügyelet elmaradt abban az értelemben, hogy hagyták őket a grundon szabadon, felügyelet nélkül játszani.” (117) (Mindez természetesen kockázatokkal is járt.)

Kifejezetten kontrasztos megoldás, hogy a folyamatosan, a világháború után pedig meredeken emelkedő pályáivék mellé kevésbé szerencsés sorsokat is bemutat a szerző. A szovjetek által elhurcolt Raduly József számára nem a világhírt, hanem az

életet jelentette futballtudása, hiszen az ún. „lágerválogatott” tagjaként a megmaradáshoz szükséges privilégiumokat köszönhette a grundon szerzett ismereteknek. Radulynál is rosszabbul járt az ÁVH által törbeacsalt, majd disszidálási kísérletért kivégzett újpesti hátvéd, Szűcs Sándor. Ezzel máris a Rákosi-korszakban vagyunk, ahol a makroszintről leszüremlő változások immáron kész, mondhatni sztárfutbalistákat érintettek. Tanulni persze itt is lehetett: Puskás vélhetően ekkor ismerte meg igazán, milyen ajtók nyílhatnak meg előtte (milyen határokon belül). A szerző két fontos megállapítását mindenképpen ki kell emelnünk a közismert tények – például a klubátszervezések – sokaságából: egyrészt Horváth H. rámutat, hogy az állami behatolás már jóval korábban, a harmincas években elkezdődött a sport propagandaeértékének felismerésével, az államilag dotált, leventeszakosztállyal támogatott „cégsapatok” dominanciájával, majd az MTK feloszlásával (1940), másrészt az államosítás valóban más dimenzióját eredményező Rákosi-érában a „párt félt mindenfajta egyesülettől” (154), szabad szerveződéstől, főként, ha az tömegeket mozgósított hétről hétre.⁴ Az átnevezett, esetenként színcserére kényszerített (FTC) futballcsapatok példáján „szemléletesen bemutatható, hogyan fosztotta meg a hatalom a tradícióiktól és a jelképektől a kisközösségeket” (165) – ahonnan éppen a propagandagépezet által piedesztálra emelt „népi” hősök érkeztek.

Bár az utolsó nagyfejezet tematikája némileg idegen a könyv szerkezetében – hiszen a szurkolói habitus és a futball irodalmi reprezentációja bajosan kapcsolható Puskásék bronnfenbrenneri modelljébe –, az olvasó aligha fog unatkozni ezeken az oldalakon. A szerző egynémely megállapítása ugyan vitatható,⁵ ám a szurkolói lét toposzoktól mentes, a konzumizmus diskurzusán túlmutató, történeti keretekbe ágyazott értelmezése közelebb hozza a kötetet mindennapjainkhoz, s ezt az irodalmi rész szintén megerősíteni látszik (noha Mándyt hiányolhatjuk). Deák és Puskás ezúttal mint szurkoló kerül elénk a fejezetvégi ikonográfiai vegzatúrán, azonban mindössze emiatt dohoghat a recenzens. A kötetvégi összefoglalás ugyanis egy újszerű szempontokat érvényesítő, tartalmas és mégis jól olvasható, kifejezetten interdiszciplináris könyv végére tesz pontot. Ziccer az érdeklődők számára.

(Horváth H. Attila: Informális tanulás az Aranycsapat korában: tanulási szinterek vizsgálata Puskás és Deák mikrokörnyezetében. Budapest, Gondolat, 2011, 272 p.)

JEGYZETEK

- Mint köztudott, ekkor játszotta mérkőzéseit a válogatott, amit az utókor Aranycsapatként tart számon, és Horváth H. is ezeket a meccseket közli könyve mellékletében („Az Aranycsapat meccsei”).
- Vö.: GYÁNI Gábor, KÖVÉR György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Budapest, Osiris, 2006, 208. Ezért is nehezen érthető, amikor Horváth H. a Horthy-kori Kispestről mint „kisebbségi” magyarországi városról értekezik (71).
- A szerző egynémely kitétele problémás. Például: „Kispesten és Lőrincen a mozik hétfőtől szerdáig és csütörtöktől vasárnapig játszottak egy filmet” (76), a dauerhoz „lárvaszerű arc tartozott” (77), stb.
- A szerző becslése szerint körülbelül félmillió ember látogatta az ötvenes években hétről hétre a futballpályákat Magyarországon. (166)
- Például Horváth H. azon feltételezése, miszerint a honi szurkolótársadalmat „jobbára alacsony iskolai végzettségű és társadalmi státusú fiatal férfiak” alkotják, a kérdés durva – és közkedvelt – leegyszerűsítése. (177)

Afrika a magyar könyvkiadásban

(*Kutatástörténeti előzmények*) E szemle írójának javaslatára és szervezésében 1982 és 1993/1994 között az ELTE TTK Földrajzi Intézetében *Afrikai Kutatási Program* (AKP) működött afféle szabad kutatási társulás formájában, amelyhez utóbb a történelem, néprajz, irodalom, folklorisztika kutatói mellé mindenféle más szakmák képviselői (földrajzosok, közgazdászok, jogászok, biológusok, orvosok, mérnökök, agrárkutatók stb.) is csatlakoztak. A program fennállása idején három igen sikeres nemzetközi konferenciát is rendezett, előbb *Folklor a mai Afrikában*, majd *Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában címmel* (1982, 1984, 1989). Az utolsó és a gödöllői egyetemen megrendezett tudóstalálkozón kb. 430 résztvevővel számolhattunk, amelyből mintegy 130-an afrikai országokból érkeztek, és mintegy 100-an szerepeltek előadással a hazai kutatótáborból. A nagyszabásúvá sikeredett rendezvényen még az ENSZ afrikai szakosított szervezetének (ECA) elnöke is részt vett.

A rendszerváltás azonban új helyzetet teremtett: a szép kezdeményekkel és jelentős lehetőségekkel kecsegtető tevékenység lényegében néhány év alatt elsorvadt. Hiszen a rendszerváltást követően Magyarország mozgásterét beszűkült, érdeklődése a tengerentúli kultúrák iránt pedig lényegében megszűnt. A vegetálásnak a kilencvenes években bekövetkezett időszakában az AKP-t váltó Magyar Afrika Társaság (elnöke az azóta idejekorán elhunyt Füssi-Nagy Géza, animátorai: Sárkány Mihály és Benkes Mihály alelnökök, Búr Gábor főtítkárs, Morenth Péter és mások) a szervezet sokoldalú működtetésével igyekezett a nehéz helyzet túléléséhez támaszt nyújtani.

Mindemellett az oktatás területén ugyancsak néhány megszállott személy folytatta közelharcát a kilencvenes évtizedben is. Így az egykori konferenciák lendületében létrejött Afrikanisztikai Oktatási Program Füssi Nagy Géza irányításával az ELTE BTK-n, amely a budapesti bölcsészhallgatók igen nagy számát mozgatta meg (volt, amikor egy évfolyamból 500-an is jelentkeztek a különféle szemináriumokra). A 2007-ben megszűnt, jó másfél évtizeden át életben lévő keretek között egy olyan fiatal(abb) oktatói színtre emelkedett csapat formálódott (a történész Berczeli Gábor, a muzikológus Brauer Benke József, a történész Máthé László, az Afrikából érkezett William Ejalu, a szuahéli lista T. Horváth Attila, az arabista Szombathy Zoltán, a történész Zimborán Gábor és még mások), amelynek tagjai az afrikanisztika elkötelezett hívei voltak (vagy azzá váltak).

És persze folytatta saját egy életre elkötelezett tevékenységét, a közfigyelem szinte halvány sugara nélkül vagy szélmalomharc formájában, mondjuk az agrárkutató Kanizsay Endre, a Nubia / Meroe-szakértő egyiptológus régész Török László, a kubai joruba folklór kutatója, Dornbach Mária (Szeged), a geológus-paleontológus Galác András, a közgazdász Balázs Judit és Kiss Judit, a fejlődés-téma körében továbbra is tevékenykedő Simai Mihály és Szentés Tamás, a geográfusok, így Gábris Gyula, Kubassek János, és részben Próbált Ferenc, valamint a botanikus Pócs Tamás (Eger) és Vojnits András biológus, környezettudományi szakértő.

A változások hevében (1991-ben) megalakult Magyarországi Dél-Afrika Egyesület (elnöke e cikk szerzője, főtítkára: Búr Gábor) lendülete is 1997–1998-ra alábbhagyott, mostanában igyekszik e civil szervezet tetszhalálából újra talpra állni.

Az afrikánisztika iránt tehát az új évezredben kétséget kizáróan ismét megnőtt az érdeklődés. Az elmúlt tíz-tizenkét év során mintha megsokszorozódnai látszanának az Afrika iránti érdeklődés újrateremtésére irányuló törekvések, próbálkozások. Látszanak új erővonalak néhány egyetemen, és mindenekelőtt a több tanszékből (a BTK-n a Néprajz – Kulturális Antropológia, a Politikai Tanulmányok, a Nyelvtudományi, a Francia, az Újkortörténeti tanszék, valamint a TTK-n a Földrajzi Intézet stb.) is táplálkozó pécsi csoportosulásnak van meghatározó szerepe. Az első magyar teljes értékű afrikánisztikai periodika megindítása is a pécsiek tevékenységéhez kapcsolódik (*Afrika Tanulmányok*, 2007-től, főszerk.: Búr Gábor, alapító és tulajdonos szerkesztő: Tarrósy István). Ugyanitt alakult meg utóbb az Afrika Kutatóközpont is Csizmadia Sándor és Tarrósy István irányításával.

De ismételten hangsúlyozzuk, nem kis szerepe van ebben a túlcsoportulásban a Füssi Nagy Géza irányította (de 2007-ben sajnálatosan megszűnt) ELTE Afrikánisztikai Oktatási Programnak, illetve az abban résztvevő egykori hallgatónak. E szemle írója is részt vett e munkában, és módja volt órát tartania a portugálos Rákóczi István kezdeményezte Európai Expanzió Oktatási Programban is, amely viszont egy évvel később (2008-ban) számolódt fel.

E szervezeti mozgásokkal egy időben a tudásterület oktatási publikációkban kifejeződő művelése is lendületet vett. Az új évezred első évtizedében, különösen annak második felében afrikai kiadványok sosem látott áradata indult meg. Igaz, hogy például az irodalmi művek magyarázásai tekintetében már a véletlenszerűség dominált: a korábban átgondolt, kiegyensúlyozott (persze államilag irányított és támogatott) kiadói tevékenység helyébe a tetszőleges választás és a kereskedelmi szempontok léptek. Mindemellett néhány afrikai írónak (lásd például a Nobel-díjas fehér írókat, Nadine Gordimert vagy John Maxwell Cotzee-t, illetve a kenyai Meja Mwangit) szinte kultusza támadt hazánkban. Ugyanakkor számos magyar tudományos vagy tudományos ismeretterjesztő munka látott napvilágot, és a szakmai fordításirodalom is jelentősen gazdagodott az utolsó években. Ezek közül mazsolázunk írásunk következő részében.

(*A Szaharától délre. Búr Gábor három könyve az afrikai történelemről*) Az AKP egykori főtítkára Búr Gábor egyetemi docens (ELTE Történeti Intézet, Új és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék) a mai magyar afrikai kutatások talán legfőbb letéteményese, a már több éve tervbe vett afrikánisztikai mesterkurzus (M. A.) kijelölt vezetője, a Tarrósy István vezette pécsi egyetemi Afrika Központ kiadásában immár öt éve megjelenő *Afrika Tanulmányok* c. folyóirat főszerkesztője. A jeles történész biztató kezdet után (monográfia Mandeláról, 1988) a kilencvenes években, a rendszerváltást követően, az önmagába forduló ország nyomására más afrikánistákhoz (Füssi Nagy Géza, Sárkány Mihály, Ecsedy Csaba, Lugosi Győző, Benkes Mihály vagy jelen sorok írója) hasonlóan elhallgatott. Majd az új század elején egy könyvnyi méretű könyvfejezettel jelentkezett (Nemzeti eszmék és folyamatok Afrikában, in: *Nemzet és nacionalizmus. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika*, 2000, Budapest, Korona Kiadó, 287–405. old.), amely egyúttal habilitációs dolgozatul is szolgált a számára. Sokfelé tekintető értékes tanulmányok sora után legutóbb pedig három könyve is megjelent.

Ami az afrikai történelem hazai ismeretét illeti (leszámítva most az ókori Egyiptomot), hasonlóan a földrészt rendkívül sokszínű hagyományaihoz, művelődéstörténetéhez, nem vagyunk éppen elkényeztetett helyzetben. Miközben európai nyelveken a 18–19. század hatalmas utazási irodalmi tömegtermelését követően összefoglaló, illetve csak egyes országokat célba vevő történelmi munkák tízezrei láttak napvilágot, Afrika – különösen pedig annak a Szaharától délre eső területein elhelyezkedő országok – nálunk egészen a

második világháborúig nagyjából a szórt utazási irodalomba és a kontinenseket bemutató földrajzi összefoglaló leírásokba szorult vissza. Jelentős érdeklődést a második angol-búr háború (1899–1902), majd talán még annál is szélesebb visszhangot az olasz-etióp konfliktus (1935–1941) váltott ki.

A negyvenes-ötvenes évek főleg a politikamentesebb etnológia és így a néprajzi afrikanisztika megszületésének kedvezett (lásd Vajda László, Bodrogi Tibor korai munkáit), bár az éleződő ideológiai harcban fontossá váló Afrikáról is mind több hazai és oroszból fordított könyv látott napvilágot. A kádári korszak ideológiai egyoldalúsággal átitatott, többnyire napi politikai érdekű irományainak hatalmas sodrából kétségkívül kiemelkednek a felszabaduló Afrikát, a gyarmati történelmet a kötelező szemléleti egyoldalúságok ellenére történészi igényvel megközelítő elemzések (lásd Kende István, Salgó László, Balogh András és mások írásait).

Mindemellett ezekben az években születik meg a Moszkvából hazatért (már ott a szovjet párttól a kontinens kutatását feladatuk kapó), hosszabb időn át külügyminiszterként is tevékenykedő Sík Endre monumentális, négykötetes *Fekete-Afrika története* (1964–1973). Ez a kézikönyv sorozat ugyan mindmáig bizonyos tekintélynek örvend nyugat-európai, amerikai vagy keleti balosok, illetve baloldali gondolkodású afrikaiak körében, azonban éppen Búr Gábor egy tanulmánya szerint már megjelenésekor elavultnak számított, bár a kötetekbe belezsúfoltt hatalmas mennyiségű tényanyag ma is használható kiindulásul szolgál(hat). Az azóta keletkezett hiátust azonban, úgy véljük, sem a még a kádári időkben kiadott, egyébként kétségkívül értékes tájékoztató forrásul szolgáló terjedelmes kötet, az angol Basil Davidson két műve egy könyvben (*Az újrafelfedezett ősi Afrika – A fekete anya*, 1965), sem az újabb időkben, az Ozirisz gondozásában megjelent Fage–Tordoff szerzőpáros alkotta munka (*Afrika története*, 2004) nem képes betölteni. Utóbbi munka bizonyos szemléleti és szerkesztési problémák mellett ugyancsak túl vázlatos ahhoz, hogy az immár több mint ötven országot magába foglaló kontinens történelméről akár csak kellő bevezetésül is szolgáljon, jóllehet bizonyos leíró szándékok is vezették szerzőiket.

Éppen ezért örömdetes, hogy az igen alapos felkészültségű és széleskörű tájékozottsággal rendelkező kolléga, Búr Gábor publikációs aktivitása az elmúlt években jelentősen megnövekedett: könyvei sorában elsőként kismonográfiájává fejlesztett egykori doktori disszertációját adta nyomdába (*Az apartheid születése*, 2010). E mű alap gondolatát akár alap kutatás jellegűnek is minősíthetjük, hiszen a szerző a dél-afrikai apartheid megszületését visszavezeti a brit gyarmati politikacsinálás egy 20. század eleji eseményéhez. Ugyanis az éppen liberális párti angol kormány 1906-ban, illetve 1907-ben a szokásos parlamenti eljárások mellőzésével – bár nem alkotmányellenesen – önkormányzatot biztosított a két zömében afrikánerek lakta (és az 1899–1902 közötti angol-búr háború során csak nagy nehézségekkel meghódított) tartomány, Transvaal és Orange River Colony számára. A mindmáig széleskörű történészi vitákat gerjesztő döntések nyomán nyílik lehetőség olyan egyoldalú, fehérnek számára fenntartott választási rendszer kialakítására, amely aztán elvezet az 1948-tól évtizedeken át fenntartott rasszista politikai rendszerhez. E könyvében a szerző nemcsak a gazdag szakirodalomra, hanem kiterjedt forráskutatásra, korabeli parlamenti és kormányzati dokumentumokra is támaszkodik. Éles esetvonásokkal rajzolódik ki dolgozatában az a korabeli angol politikai élet, amelyből Búr Gábor legjobb meggyőződése szerint a későbbi apartheid kezdetét vette.

Monográfusunk háromszor futott neki, hogy feltérképezze a 20. századi afrikai történelmet, vagy legalábbis egyes periódusait. A cikkünk elején említett könyvnyi fejezet a nemzeti eszmék megszületését nyomozza a fekete-afrikai országok történelmében. Szembenél a nyelvi-etnikai sokféleséggel, az ebből fajadó konfliktusokkal, a pánafrikanizmussal, a

gyarmati és nemzetállam problematikájával, a vallási és nemzeti tudatformák kölcsönhatásával, a rasszizmus, a rabszolga-kereskedelem vagy a globalizáció hatásaival.

A Kossuth Kiadó sorozatában (A rövid XX. század) megjelent második könyve (2011) címe szerint a szubszaharai Afrika 1914 és 1991 közötti történelmét tekinti át. Más kérdés, hogy a sorozat szabta időhatárok ellen néha a szerző berzenkedik, és helyenként azt át is lépi. Hiszen a történelem logikája mást diktál. E könyv terjedelmei határai természetesen nem teszik lehetővé egy országról országra kiterjedő módszeres történelmi leírás megvalósítását. Ugyanakkor az afrikai történelem számos csomópontját, elvi és gyakorlati kérdéskörét (így pl. versenyfutás Afrikáért, Afrika büszkesége – II. Menelik, Európa kettős küldetése Afrikában, a közvetett és közvetlen uralom elve, gyarmati hódítások változatai, majd a második világháborút követő korszak témakörei: az ENSZ és Afrika, pálfordulás a gyarmatpolitikában, pánafricanizmus, Ghána mint az első fecske, a változások szele, a brit tárgyalásos megoldás, majd a hidegháború éveinek fő problémái: egységtörekvések, afrikanizáció, etnikai konfliktusok, afro-pesszimizmus, végül a századvégi rendszerváltás kérdései és persze még sok más kérdéskör) helyezi kellő és korszerű megvilágításba. Zárásul a kötet a dél-afrikai események/változások sajátos vonásait (a gazdasági óriás politikai pária, Sharpeville, Soweto, Mandela szerepvállalásának jelentősége és példamutatása) rajzolja meg. (A gondosan előkészített munka olvasását a túlságosan apró betűk nehezítik.)

Búr Gábor harmadik nekifutása az e cikk szerzője által szerkesztett harmadik kötetében (2011) található: Afrika története a 19–20. században. A tanulmány ezúttal is és óhatatlanul az európai történelmi határok szerint jelöl ki periódusokat. Az első a francia forradalomtól (1789) a berlini Kongó-konferencia zárásáig (1885) tart, amelyet a kontinens felfedezése és gyarmatosítása korszakául jelöl meg. A második világháború végéig jelöli ki a következő időszakot, amelyben a kontinensért folyó versenyfutás szempontjait állítja a középpontba. Míg az 1945-től az ezredfordulóig tartó időszakot a dekolonizációs folyamat hosszú évtizedeként kezeli, ennek jegyében igyekszik feltárni az összefüggéseket, értelmezni a következményeket.

Összegezően elmondhatjuk, bár a három terjedelmes dolgozat szövegében felfedezhetünk átfedéseket, mindhárom írásmű elolvasása után érzékelhetjük csak teljes egészében azt a letisztult szemléletmódot, amellyel szerzőnk témájához közelít. Különösen fontosnak ítéljük, hogy az Afrika-kutatás mindazon vetületeit is szerencsésen kezeli, amelyek szakterületén túlmutatnak. Helyesen (jó szakirodalmi forrásokat használva) látja és értelmezi a nyelvi vagy az etnikai vonatkozásokat, a gazdag helyei hagyományok helyét, a törzsi hagyományok vagy a világvallások (kereszténység, iszlám) és a helyi természetvallások (másként hiedelemrendszerek) szerepét vagy a szájhagyományozott történelem felhasználását az afrikai múlt feltárásában.

Mondhatnánk ma népszerű szóképpel, az már hab a tortán, hogy e legutóbbi kötetben további olyan 16 tanulmány szerepel, amely jól rávilágít Búr Gábor érdeklődési, illetve tájékozódási körének jelentős mérvű kitérülésére. Foglalkozik politológiai témákkal (A kenyai zavargások történelmi háttéré – Kockázatos Afrika? Biztonságpolitikai történelmi megközelítésben – Ruanda, 10 év után – Korunk háborúi Afrikában), áttekint gazdaságtörténeti összefüggéseket (Millenniumi fejlesztési célok és Afrika). Vállalkozik vallástörténeti elemzésre (Afrika vallásai). Vizsgál társadalomtörténeti kérdéseket (Államkudarcok Afrikában – Egyén és társadalom viszonya Afrikában). Felveti a gyarmati politika sajátos kiszögeléseit (A Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia gyarmatosítási kísérletei – A hererók halálmenete – Az 1904-es entente cordiale, a gyarmatügyi kiegyezés), és feldolgoz tudománytörténeti témákat is (Sík Endre, Afrika történetírója).

Napjainkra az Afrika Magyar Egyesület (AHU) hírportálját (Afriport), amelyen tudományos dolgozatok is helyet kapnak, több tízezen látogatják. Ez az Afrika iránti érdeklődés ugrásszerű megnövekedését jelzi (a nemrégiben elhunyt Füssi Nagy Géza C-szaknak minősülő és a bolognai folyamat jegyében utóbb megszüntetett óráit, amiről már tettünk említést, évente akár több százan is látogatták!). Búr Gábor könyveinek időszerűsége éppen ezért akár a 100 C fokot is elérheti. (Búr Gábor: *Az apartheid születése. A gyarmati önkormányzat visszaállítása Dél-Afrikában, 1906–1907*, 2010, Budapest, Korona Kiadó, 164 oldal, 2200 Ft. – Búr Gábor: *A szubzaharai Afrika története. 1914–1991*, 2011, Budapest, Kossuth Kiadó, 216 oldal, 2000 Ft. – Búr Gábor: *Afrika-történeti tanulmányok*, 2011, Budapest, Mundus Novus Könyvek, 349 oldal, ár megjelölése nélkül, 3600 Ft.)

(*Kelet-Afrika a fejlődés útján. Tarrósy István könyvéről*) A magyarországi Afrika-kutatások egyik fő központja ma a pécsi egyetemen működik. Az PTE Afrika Kutatóközpont minden vezetője Tarrósy István (egyúttal az Afrika Tanulmányok nevű, immár öt éve megjelenő folyóirat alapítója és kiadója), aki ezúttal egy éve megvédett PhD-dolgozatának jelentősen kibővített változatát adta közre az IDResearch / Publikon Kiadó gondozásában.

E kötet a legújabb kori hazai afrikánisztika nagy nyeresége. Hiszen Afrika e régiójáról – leszámítva most az utazási és földrajzi irodalmat – az első érdemi történelmi információk csak a két világháború között bukkannak fel nálunk. Horváth Jenő munkája (*Modern Afrika. Bevezetés az afrikai alakulások és az afrikai kérdés történetébe. 1415–1920*, 1922) lényegében a (nem magyar nyelvű, vagyis nyugati) gyarmati történelemírás elfogultan eurocentrikus lenyomata, egyfajta magyarázatokkal ellátott bibliográfia – belőle könyvről könyvre néhány utalás útján kapunk képet a korabeli ismeretekről. Rátz Kálmán monográfiája (*Afrika ébred*, 1936) pedig ugyancsak főleg az afrikai gyarmatosítás történelmének különféle szegleteit idézi fel, bár jóval korszerűbb, kritikus hangvétellel. Kelet-Afrikára azonban ebben a könyvben is csak mindössze 15 oldal jut.

A második világháború után változik a helyzet. Sik Endre négykötetes Fekete-Afrika története (1964–1973) már sok helyen (korszakról korszakra) és igen gazdag forrásanyag alapján közelít a fekete földrésznek e szegmenséhez. Tarrósy – főleg szóbeli megnyilatkozásai értelmében – azonban érthető módon nem az egykori külügyminiszter avított tudományos tetralógiájához, sokkal inkább Szentés Tamás egykori munkájához (*Kelet-Afrika a szabadság útján. Kenya, Tanganyika, Uganda, Zanzibár*, 1963) kíván csatlakozni, amely a megírása idején ideológiailag kötelező passzusok mellett is, máig tudományosan magasra értékelhető áttekintése a témakörnek.

Kelet-Afrika kétségkívül kiemelkedő figyelmet érdemlő része a kontinensnek. Tanzánia az egykori vegyes eredményeket hozó és utóbb teljesen kifulladásos szocialista kísérlet nyomán mintha napjainkban a fejlődés útjára lépett volna. Kenya a néhány év előtti zavargások ellenére továbbra is biztató képet mutat. Ugandában ugyancsak a múlt árnyai közé került Idi Amin dicstelen rémuralmának korszaka, bár az etnikai alapú, hatalmi villogások végleges megszűnése még várat magára.

Tarrósy István, aki ugyan PhD-dolgozatában eredetileg csak Tanzániával foglalkozott, igen helyesen bővítette vizsgálódásai körét kelet-afrikaivá (Kenya, Uganda), és ragasztott hozzá az újabb gazdasági-politikai átalakulások nyomán további két országot (Ruanda, Burundi) regionális kutatásainak színtereihez. (A Ruandában lezajlott etnikai egymás-irtás évtizedeiről van a hazai olvasónak is némi fogalma. Burundi viszont, amely gyakorlatilag ugyanolyan etnikai arculattal bír, mint az akár ikerállamnak tekinthető Ruanda, a súlyos vérontásokat nagyjából megúsza.)

Maga a kötet ugyan eredeti szándékát tekintve Kelet-Afrika jelenét vizsgálja, az első

majd száz oldalon azonban óhatatlanul vet számot a történelmi előzményekkel, igazítja el dióhéjban az olvasót az ún. szuahéli nyelvi övezet rég- és közelmúltjában. Ezt követően a teljes terület regionalizációjának a kérdései (etnikai sokszínűség, sajátos helyi politikacsinálás, a régiót átható „nemzeti nyelv” melletti nyelvi soknyelvűség stb.) kerülnek célkeresztbe. Az elemzések azonban tovább hatolnak, és a szerző foglalkozik a hatalmi problematika mellett a politológia napjainkra szinte nélkülözhetetlenné vált másik nagy kérdéskörének, az önkormányzatoknak és a civil társadalomnak a kelet-afrikai szerepjátásásával is.

Ezt követően a szerző az ún. fejlődés-tanulmányok szellemében az afrikai regionális együttműködés kelet-afrikai példáját, annak biztató és kritikus vonásait veszi górcső alá. Külön foglalkozik azzal a kérdéssel, miként válik az EU-integráció afrikai mintává. Elemzi a gazdasági kooperáció újraindításának eddigi lépéseit, a föderatív törekvéseket vagy a közös kelet-európai pénz eshetőségét.

A könyv utolsó fejezete (2010 után: víziók a fejlődésről) azokat az új jelenségeket veszi számba, amelyek az ázsiai nagyhatalmaknak (Kína, Japán, India) az afrikai megjelenésével jöttek létre, és amelyek hazai feltárásában és elemzésében kutatónk, mondhatni, úttörő szerepet játszott és játszik.

Összegezően elmondható, hogy a könyv szerzője szerencsés kézzel, éles ecsetvonásokkal rajzolja meg az öt afrikai országnak a távoli múltból a lehetséges jövőbe vezető útját. Érzékelteti a közös jegyeket és a különbözőségeket, feltárja a már bekövetkezett vagy a lehetséges konfliktusok forrásait, legfőképpen pedig – igen csak nagyra értékelhető pozitívizmussal – az együttműködési törekvések mind szélesebb skáláját tárja elénk. A könyv eddigi kritikusaival egyet érhetünk, lényegében kézikönyv jellegű értékes munkával gazdagodott a hazai afrikai tanulmányok tudománytára. Más kérdés, hogy a benne felvetett kérdéskörök szinte mindegyike monográfia méretű elemzést kívánna meg – immár magyar nyelven is! (A kötet az *AHU Könyvek* sorozatban jelent meg – Tarrósy István: *Kelet-Afrika a fejlődés útján*, 2011, Pécs, IDRResearch Kutatási és Képzési Kft. / Publikon Kiadó, 266 oldal, ára: 2490 Ft.)

(Fehér könyv a kiszolgáltatottságról: Lesotho Aranya) Az afrikai őslakos népek kifosztásának sok száz éves gyakorlata – úgy látszik – tovább folytatódik. Sok más hasonló (és többnyire csak baráti beszélgetések során tudomásunkra jutó) információnak megfelelően erről vall Bernát János és Balogh Sándor múlt évben megjelent, drámai súlyú valóságdarabokat elénk táró, *Lesotho Aranya* című könyve.

Az írói eszközökkel létrehozott, regényszerű formában megalkotott (talán leginkább dokumentumregénynek nevezhető) 120 oldalnyi mű ugyanis a Dél-afrikai Köztársaság milliónál több négyzetkilométernyi tömbjébe zárt Lesotho állam keserves állapotát idézi fel a számunkra. Hiszen az ország élén álló, megnyomorított lelkű bábkirály (III. Lesie) – hasonlóan gyávalelkű miniszterelnökével, Mosisilivel – kénytelen a nagyköltésű nyugati beruházások nyomán felépült gátrendszer és vízi erőmű által „termelt” vizet, a Katse gát által művileg létrehozott nagy vízhozamú és a határon túl a Vaal-ba ömlő „folyam” „arany”-áldását, rendkívül olcsó áron biztosítani a hatalmas szomszédnak.

Eközben az ország lakosainak a zöme a szó legteljesebb értelmében nyomorog, mélyen a megélhetési küszöb alatti jövedelmekből próbálva a létezését fenntartani. Ennek a méltatlan, jogtalan, régi, koloniális időköt idéző állapotnak a forrása egy szinte elképzelhetetlen helyzetből fakad: a nyugati nagyberuházók nyomására egy éppen felszabadult afrikai állam – élén a Nobel-békedíjas Nelson Mandelával – válik a közvetlen főszereplőjévé Lesotho kifosztásának: hiszen fizethetnének többet nekik a hatalmas, de oly vízszegény or-

száguk számára nélkülözhetetlen folyékony alapanyagért, de hát a kölcsönök...

A könyv egyik szálán egy lesothói kiscsalád, egy még csak egyetlen kisgyermeket nevelő házaspár: a kritikai megjegyzései miatt a gátműveknél jobb megélhetést biztosító állásából eltávolított afrikai mérnök, valamint felesége és kislánya sodródását, a fővárosi fegyveres harcok okozta zűrzavar idején képtelen helyzeteket eredményező, kétségbeesett táplálékszerzési akcióit hívja életre. Vagyis azokat a napokat, amikor a mélyszegénységet megsokalló, elkeseredett lesothóiak egy afféle teljesen indokolt, bár sehová se vezető, a célokat nem igazán megfogalmazó, szinte spontán „éhséglázadásba” kezdenek.

Hasonlóképpen, mondhatni, szívbemarkoló, valóban regénybe illő, drámai mozzanatokban gazdag témasor, vagyis politikai döntések, események, háttértevékenységek csomópontjaiként rövid jelenetekbe sűrített „felvillanások” alkotják a regény párhuzamosan megalkotott másik szálát (a dokumentum-vonalat). Ezek a szinte színházi jelenetező technikával megírt, helyenként leírásokból, helyenként dialógusokból álló „közbeiktatások” szinte mellbe vágják tényanyaguknál fogva az olvasót.

A könyv, hogy végre eláruljuk, egy lázadás napjait írja le: tele durvasággal, atrocitásokkal, amelynek a középpontjában a már említett háromtagú család áll. A konfliktus további szereplői a lesothói lázadókat megfékezni hivatott, bevonuló dél-afrikai és botswanai csapatok, amelyek azonban a lázadók bizonyos csoportjaihoz hasonlóan ugyanúgy a terrorizmus és a személyes kegyetlenkedés eszközével hívják fel magukra a figyelmet.

Párhuzamosan, vagyis a másik szálán, pedig felbukkan egy sor közismert politikusi arcával telt mozaik: a keserű szájízű, de megkötött kezű Nelson Mandela és – fancsali képű alelnöke, Jacob Zuma, – az éppen újabb szex-konfliktusba keveredett Bill Clinton, – Lapátfülű, a dél-afrikai igazmondó újságíró, – és aki likvidálja, Khuboni, a dél-afrikai bérgyilkos, – James D. Wolfensohn, a Világbank olcsó vízért aggódó elnöke, – az aggodalmaskodó Koffi Annan ENSZ-főtítkár, – a halálosan megfenyegetett dél-afrikai legfelsőbb bíró, Pius Langa, – a vízről álmodozó, minden lesothói és dél-afrikai emberért imádkozó Szentatya, – a politikai választás felelősségétől szabadulni akaró polgármester Maseru, vagyis a lesothói főváros amerikai testvérvárosából, Austinból, – a kormányellenes tiszték megkínzásának híréről hiteles információt kapni akaró Kellenberg, a svájci Vöröskereszt elnöke, – végül a jó szándékú, bár a konfliktusba való aktív bekapcsolódás miatt súlyos bizonytalanságokat átélő Mogae elnök Botswanából.

A könyvnek ezzel a második elbeszélői szálával kapcsolatban nem tudjuk nem megemlíteni, hogy a nyilvánvalóan súlyos kritikát megfogalmazni szándékozó lényegre törekvés mellett és ellenére az ábrázolás megvalósítása helyenként némileg leegyszerűsítő jellegű. Mire gondolunk itt? Arra, hogy a jellemábrázolás elmélyítésével, a tények itt-ott összetettebb bemutatásával talán még inkább hitelessé válhatott volna a mű alapvető törekvése: megmutatni a mai afrikai valóságnak és a mögötte rejlő összefüggéseknek az igazi arcát.

Mindemellett úgy érezzük, a dokumentum-szálon sorjázó jelenetek csúcspontja érzésünk szerint Mandela felvillantása:

„...elnöksége alatt ez volt a köztársaság első katonai akciója, s még ha „büntársat” is hívott Botswana személyében, akkor sem volt könnyű elfedni a valóságot, hogy mindezek mögött a Lesotho „fehér aranya” fölötti uralom biztosítása állt. Tudta ezt a korrupct Jacob Zuma is...

– Nos? Mi a véleményed, Nelson?

– Nem sok jó, Jacob. A hadügyminiszter szerint a hírszerzés munkája egyrészt csapnivaló volt, másrészt nem volt elegendő időnk sem rá. Rendkívül megosztott a lesothói hadsereg is, sokan dezertáltak és átálltak a felkelőkhöz. Soroljam még? Ah, mindegy. Mi hír a világban? Mint mond a közvélemény? [...]

– Nem sok jót. Bár az USA mértéktartó nyilatkozatot adott ki, ergo hallgatólagosan jóváhagyja. Persze egy ideig. Ismered az USA politikáját. Ellenben van néhány kellemtelen firkász. Olyanokat írnak pl., hogy „A Nagy Testvér nem szegénylős”, meg hogy „Elvesztettük ártatlanságunkat”.

– Kérdés, hogy ez mennyire fér össze a Nobel-díjjal. Szeretném, ha inkább az terjedne, hogy nyugalmat akarok a magasföldiekkel, mintsem azt, hogy mennyire égetően fontos nekünk a víz – válaszolt Mandela.”

Míg a családtörténet vonalán (Mohapi és Zoey a kislányukkal, Lineóval a lesothói kilátástalanság elől Libériába, vagyis „Szabadság-országba” emigráltak) az igazi dráma tulajdonképpen a könyvnek a záró részében és utolsó zárójellel kezdődő soraiban fogalmazódik meg:

„...Álltak. Előttük, mint valami vakító ékszer, ott csillogott a város. Mögöttük pedig kényszeredetten megtagadott, mégis oly szeretett hazájuk...”

„... (én ebben az időben nem Freetownba menekültem volna, mert ott polgárháború dúlt akkor) Ők is tudták, én is, hogy polgárháború van, de őket akkor egyetlen dolog varázsa vezérelte. A szó: Szabadváros...”

Ami végül is a mű esztétikai megvalósítását illeti, a választott írói technika kétségkívül igen hatásos, a szöveg akár egy krimi, erősen leköti az olvasó figyelmét. Vagyis egy „jól olvasható kisregény” született a szerzők tollából. Más kérdés, hogy a felhasznált „téma-magból” akár egy jóval igényesebb irodalmi eszközökkel, terjedelmesebb formában megírt nagyregény is kibontható lenne. És az esetleges további kidolgozás során például a párhuzamos elbeszélés-szál, a nemzetközi reagálások kapcsán életre hívott jelenetek is helyenként az eddigieknél motiváltabb megformálást nyerhetnének el.

Mindent összevetve úgy gondoljuk, mai világunkat – elsősorban a média által szolgalelkűen kiszolgált politikai elit előállította információözön vonatkozásában, de sokszor mindennapi helyi életünket illetően is – a hazugság, a szemfényvesztés, az álszenteskedés, a farizeusság borítja el. Megvallom, összeszorult szívvel vagyunk csak képesek nyomon követni azt az álszenteskedést, cinizmust, nemtörődömséget és képmutatást, amivel az ún. felelős nemzetközi vezetők, a világpolitika főszereplői, mondjuk, például ezúttal a lesothói nép sorsát kezelik. És persze nem tudjuk nem felismerni és szóvá tenni azt a bátorságot, aminek a birtokában a szerzőpáros, Bernát János és Balogh Sándor e könyvet papírra vetette. (Bernát János – Balogh Sándor: *Lesotho Aranya*, Pécs, IDRResearch Kft. / Publikon Kiadó, 2012, 120 oldal, 1850 Ft /AHU Könyvek/.)

(*Benyovszky Móric Madagaszkári Jegyzőkönyve, 1772–1776*) Az elmúlt évek könyvkiadásának egyik legnagyobb ajándéka szakterületünkön kétségkívül a Benyovszky nevéhez kötődő hiteles iratok legfontosabbikának, a történelmi jelentőségűvé felnőtt magyar kalandor utazó első útját hitelesen feltáró *Madagaszkári jegyzőkönyv* (ún. *Protocolle*) megjelentetése. Ez a mű lényegében nem más, mint egy *átfogó jelentés* a párizsi királyi udvar számára. Jelentőségét mindenelőtt az a tény hangsúlyozza, hogy a szöveg alapján bebizonyosodik, az 1790-ben francia és angol nyelven is megjelent *Emlékiratok*, illetve a *Protocolle* szövege között lényeges különbségek fedezhetők fel. Nem véletlenül sóhajt fel e kötetről írott kritikája (BUKSZ, 2004) elején Lugosi Győző, a Benyovszky-kérdéskör talán legavatottabb hazai szakértője, hogy

„...vajon kialakulhatott volna-e a Benyovszky Móric – magyar-szlovák-lengyel, de leginkább *világpolgár* köznemes, majd báró, végül gróf (sőt, állítása szerint „király”) – személyével kapcsolatos, Európa legtöbb országára kiterjedő *kultusz*; egyáltalán: hogyan alakult volna a Benyovszky-kép az elmúlt két és negyed évszázadban, ha 1790-ben

Londonban *William Nicholson* nem az ugyanabban az évben elhunyt *Jean Hyacinthe Magellan* által rábizott, francia nyelvű Benyovszky-kézirat, a *Mémoires et Voyages* maga készítette angol nyelvű fordítását (*Memoirs and Travels*) nyomtatja ki nagy példányszámban, hanem azt a másik *Mémoire*-t (naplót, beszámolót, jelentést, emlék- vagy életíratot), amiben Benyovszky 1772 és 1776 közötti első madagaszkári *felfedezőútjáról* (expédition) és *királyi létesítményéről* (établissement royal) ad számat megbízójának, a francia udvarnak, s amelynek egyik másolati példánya elvileg szintén hozzáférhető volt a korabeli Londonban.”

Lugosi egyébként több korábbi tanulmányában (Benyovszky Móric Madagaszkáron – „autolegenda” és valóság, *Századok*, 1984 – Benyovszky Móric madagaszkári királysága az újabb kutatások tükrében, *Ethnographia*, 1988) módszeres alaposággal mutatja ki a magyar-lengyel gróf autolegendáit, mégpedig az eredeti angol (és francia) kiadás, illetve az annak nyomán született, egyébként teljes Jókai-fordítás alapján. Ismerteti továbbá Paule Vacher egykori doktori disszertációja megállapításait, amelyek az Emlékiratok és a Protocolle összehasonlításából származnak, és amelyek ugyancsak arról tanuskodnak, hogy Benyovszky céljai elérése érdekében szinte semmilyen „valóság-módosítástól” nem riadt vissza. Persze hozzá kell tennünk, hogy a képlet még bizonyultabbá váljék, Lugosi szerint az 1790-es Nicholson-féle francia fordításban

„...ténylegesen nem lehetők fel az angol fordítás és annak nyomán valamennyi későbbi *Emlékiratok*-kiadás (így pl. a Jókai-fordítás) hibás adatai és passzusai.”

(Tehát az vélhetően a Protocolle eredeti szövege, amely azonban oly kis példányszámban jelent meg, hogy a korabeli nemzetközi könyvpiacokon nyomát sem találjuk... az 1791-es francia kiadás ellenben az angol szövegnek a (vissza)fordítása!)

A napjainkig (vagyis a 2004-es kiadásig) tehát kéziratossá tekinthető Protocolle (kéziratát a British Library-ban őrzik, innen kapott fénymásolatot az OSZK) mostani magyar és francia nyelvű kiadása (+ az eredeti faksimiléje) viszont immár mind a magyar, mind a nemzetközi kutatás számára lehetővé teszi, hogy Benyovszky „esetét” a legendák, mítoszok és kultikus tiszteletek köréből kiemelve a maga valóságában szemléljük.

Hadd tegyük mindehhez hozzá, kalandor honfitársunk életének és tevékenységének megítélése szinte a kezdetektől fogva megosztotta a hazai kutatást. Jókai maga például helyenként regényes elemekkel is kiegészítette a történetet (lásd többek között a Jókai életrajzi regénye címűül választott Afanáziát, mint Benyovszky menyasszonyát, aki valójában nem létezett, a gróf agyszüleménye volt). Nem soroljuk itt most fel a 19. század és a 20. század elején kialakult kultusz megtettesítőit, inkább az első tudatos vagy öntudatlan kritikai lépések képviselőit, Jankó János (lásd a *Századokban*, 1891, 1894 közreadott dolgozatait, amelyek lengyelül is megjelentek), Kropf Lajos (*Századok*, 1894), valamint Thallóczy Lajos (*Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1901) nevét említjük. Sajátos tudománytörténeti helyzetet mutat az utolsó évtizedekben néha szinte elmérgesedett vita: Balázs Dénes, Krizsán László, az előszóíró Hegyi Imre, az utazókkal foglalkozó Kubassek János, Szalatnay Rezső tartozik Benyovszky többé-kevésbé feltétlen hívei közé, még az egykor ünnepi beszédet mondó nagykövet, Jeszenszky Géza is az Emlékiratok minden sorát valós ténynek tekinti. Lugosi Győző kezdettől fogva ellenérzésekkel fogadott kritikái törekvéseit viszont a lengyel Sieroszewski (*Tanulmányok a lengyel-magyar irodalmi kapcsolatok köréből*, 1969), a francia Bernard Le Culloc'h (*Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1987, 3. szám) vagy a Svájcban élt Molnár Miklós (*Magyar Tudomány*, 1997, 9. szám) erősíti, és immár a fiatalok is felsorakoznak a kritikai oldalon (Mihálka Réka, *Világosság*, 2005, 2–3. szám).

Voigt Vilmos, a szerkesztést ellátó, előszót és terjedelmes kötetzáró tanulmányt készítő néprajzkutató szakember és csapata jelentős és alapos munkát végzett. Dolgozatában lényegében a Lugosi-féle oldalt erősíti, miközben mintha arra törekedne, hogy megértesse: Benyovszky egy kicsit korjelenség. Tehát ezt kell megállapítanunk, még akkor is, ha éppen Lugosi Győző számos (egyébként megalapozott) kifogást emel a kötet szakmai előkészítésével kapcsolatban. Részben a fordítás gondozása tekintetében, mivel a kiadói stáb azt az ösztövért megoldást választotta, hogy megtartották Jókai fordítását, csak az eltérő részeket fordították le újonnan, és így óhatatlanul kisebb-nagyobb elirási, értelmezési, filológiai hibák keletkeztek (egyébként ezek akár egy alapos hibalistával is javíthatók lennének).

S persze még akkor is értékelnünk kell e hatalmas munkát, ha jogos Lugosi Győző felvetése abban a tekintetben, hogy nemzetközi hírű, igen jeles, de az afrikai szakterületre csak kirándulni járó Voigt Vilmos professzor nem malgaskutató, s így említett kötetzáró tanulmányában nem ad kellő háttérismeretet, mindenekelőtt a mára igen kiterjedt, a malgasok hagyományaira (folklorjára) és szóbeli történelmére vonatkozó kutatásokból. Vélhetően érdemes lett volna szakértőként bevonni a munkába Lugosi Győzőt, hiszen ő köztudottan Magyarországon az egyetlen olyan kutató, aki nemcsak kellő nyelvismerettel (a francia mellett malgas is) rendelkezik, de pályája első felében folytatott kutatómunkája során jelentős publikációs tevékenységet is kifejtett e témakörben (lásd többek között doktori disszertációját, amely ugyan csak igen sokára láthatott napvilágot: *Rizsföldjeim határa a tenger*. Allamszerveződés Madagaszkáron a gyarmati uralom előtt, 2007). (Utólagos megjegyzés: e szemleciikk szerzője csak mostanában értesült arról, hogy a munkálatok elvégzéséhez Lugosi is felkérést kapott, de nem ismertek az okok, hogy végül abban miért nem vállalt szerepet.)

Mindent összevetve tehát az alaplámra immár ráépülhetnek a részletkutatások, és megindulhat a Benyovszkyra vonatkozó nemzetközi írásos dokumentumanyag felderítése, közreadása és elemzése is. Még annyit megjegyeznénk, a lényegében diszkiadásban megjelentetett kötetet a 102 oldalnyi fakszimilén kívül néhány szép korabeli illusztráció, illetve a különféle nyelveken megjelent Emlékiratok címoldalainak reprodukciói ékesítik. (Benyovszky Móric: *Protocolle du régiment des volontaire du Benyowszky crée en 1772 / Madagaszkári Jegyzőkönyve, 1772–1776*, 2004, Budapest, OSZK – Magyar–Madagaszkári Baráti Társaság – Kossuth Kiadó, 478 oldal.)

(*Örök mozgásban az emberiség. Az (el)vándorlások világtörténete*) Akár az emberi történelem egyik legfőbb jelenségtípusának is tekinthetjük azt a vélhetően örök, egyéni vagy közösségi, belső indítást, amely egyfolytában elvándorlásra készíti az emberiséget. Mai elképzelések szerint több millió évvel ezelőtt népesítette be Afrikát mindennapi mozgások útján az előember (*homo erectus*). Vagy 125 ezer évvel ezelőtt pedig már Afrikát is elhagyta a talán Kelet-Afrikában kifermálódott „tudást hordozó embertípus” (*homo sapiens*).

Az emberiség az utolsó eljegesedés idején (nagyobbrészt) a meleg tengerek partjain bőségesen lakmározott a puhatestűekből. Majd amikor a felmelegedéssel a víz megemelkedett, kénytelen volt a szárazföldre behatolni, ott pedig a gyűjtögető, halász-vadász életmódot fokról fokra felváltva megteremteni annak a lehetőségét, hogy földművelő-állattartó közösségeket hozzon létre. Azonban a korai földművelési technikák mindig újabb és újabb földek megművelését igényelték, nem is beszélve az állattartás megkívánta nomadizálásról, és minden szinte folyamatos helyváltoztatással járt.

Az emberiség élettörténetét ugyanakkor minden időben, legyen szó a prehisztorikus

korokról vagy az első nagy urbanisztikus kulturákról, különféle szintű helyi fegyveres összecsapások, konfliktusok, csaták, küzdelmek, háborúk, hódító expedíciók szabdalják. Az ókorból ismeretes háborúk hihetetlen távolságok bejárásáról tanúskodnak. Nem is említve a nagy állattartó nomádokat, akik egyes kutatók szerint pl. Ázsiában akár 2000 kilométert is megtettek évente téli és nyári szállásuk között. No és aztán a népvándorlás...

Az elmúlt években számos írásos munka született az újkori migrációk kérdéskörében, hiszen a téma igen erőteljes aktualitást nyert: a harmadik világból érkező menekültek áradata máris konfliktushelyzeteket teremtett, főleg nyugat-európai országokban. Az újkori migrációkról L. Rédei Mária írt terjedelmes összefoglaló munkát (*Mozgásban a világ: a nemzetközi migráció földrajza*, No 000.000.166, <http://afrikatudastar.hu>), amelyben természetesen az afrikai jelenségekorről sem feledkezett meg. A tankönyvként is használatos jeles munka elméleti bázisa bármiféle földrajzi terület, népesség, szakma, gazdasági helyzet okozta migrációs hullám elemzésére alkalmas.

A Russel King szerkesztette *Vándorló emberiség* viszont a mindenkori földi méretű vándorlások művelődéstörténetét állítja elénk, rendkívül széles körből mérítve példaanyagát, minden lehetséges jelenségtípusra ráirányítva a figyelmét, jól követhető, ugyanakkor információkban gazdag magyarázatok, történeti áttekintések kíséretében elénk tárva élményszerű benyomásokat keltő igen gazdag színes képanyagát.

A modern világ sajátos gazdasági helyzetek kiváltotta migrációinak felvillantását követően az emberiség hajnalának feltárása következik: az afrikai népségek története tárul elénk röviden. A mintegy kétmillió éves *homo erectus* nemcsak Afrikát lakja be, de mai ismereteink szerint eljut Ázsiába vagy Szumátrára is. Számos elmélet létezik, az egyik az afrikai kirajzás elmélete, amely ugyan mára már kissé túlhaladottá vált, mivel egyetlen 200 000 éve élt ősanját (afrikai Éva) feltételezett. Mindemellett tartja magát az a feltételezés, hogy mind a *homo erectus*, mind annak kihalása nyomán a *homo sapiens* Afrikából rajzott ki, és ráadásul Európa benépesülése közvetlenül Afrikából következett be. A sziklarajzok mindenesetre arról tanúskodnak, hogy az emberi táplálékszerzésben elsődrendű szerepet kapott a többnyire jelentős nagyságrendű mozgásokkal járó vadászat.

Történelmi alapismereteink is elegendőek ahhoz, hogy felidézzük, milyen nagyságrendű migrációk hálózzák be az ókori világot. Amint a jeles monográfia is megállapítja, a nyelvészek szerint kellett léteznie valaha egy indoeurópai népséggnek, de kilétüket homály fedi, bár kirajzásukat követően meghódították egész Európát és Észak-Indiát, és az ő nyelvükből fejlődtek ki a ma ismert nyelvek.

A minduntalan vándorlások történetei rajzolódnak elénk a bibliai zsidóság régi világából (lásd egyiptomi kivonulás, babilóni fogság, diaszpóra). De a nagy távolságokra való elmozgás mutatkozik meg a görög–perzsa háborúk történetében, vagy Nagy Sándor hódításaiban. És a vándorlás a fő motorja a homéroszi eposzoknak is, különösen az Odüsszeiának. Amint ugyanez mutatkozik meg a Magyarországon kevéssé ismert arab Hilali eposzokban is, amelyek (számos változatban létezik) egy a Közel-Keletről harcok közepette útra induló etnikai csoport történetét elevenítik fel. S e harcos népség tagjai, szinte az Odüsszeiára emlékeztető kalandorosozatok nyomán, végül eljutnak Tuniszig, és ott telepsznek meg. A görög és a római világ katonái, hódító és kereskedelmi utakkal, helyenként tömeges népmozgásokkal terhelt. Ez benyomásaink szerint még jobban felerősödik a barbárok érkezésével és a

népvándorlással. Külön fejezetet érdemel a vikingek kalandozása.

Mellesleg mi, magyarok megérkezünk a Kárpát-medencébe.

De mozgással, vándorlással, életveszélyes hajúutakkal jár együtt az Új Világ felfedezése (amely többek között Afrika körülhajózását is magával hozza), vagy Kína és India elérése (ebben Marco Polo gyalogútja egy külön fejezetet jelent). Arabok, utóbb törökök hódítják meg Egyiptomot és Észak-Afrika egy részét (követve az egykori római hódítást)...

Ez a könyv persze nem Afrikáról szól. Modern fejezetei a fejlett világba vezetnek. A migrációk kapcsán az újkori történelem is megelevenedik lapjain.

Valóban nagyszerű és gondolatébresztő áttekintéssel szolgál ez a kötet. Talán azt az egyet hiányoljuk, ami egyébként minden migrációs munka tényanyagából egyelőre még hiányzik, és ami az egyes emberre vetíti rá a mozgással kapcsolatos kérdésfeltevéseket: milyen mozgásokkal határozhatók meg a mindennapok, a mikrókörnyezetben zajló egyéni létek napi, heti, havi, egyévi élet-programja. Alapja vélhetően elsősorban az oda-vissza mozgás, legyen szó a napi munkavégzésről, szórakozásról, iskolabajjárásról, rokonlátogatásokról, hivatalos utakról vagy nyaralásokról. A munkahely-változtatás, az életkori váltás (nyugdíjbavonulás) azonban lakóhely-változtatással is járhat, és ez már a valós (igazi) migrációk körébe tartozik.

S innen már csak egy ugrás a hagyományos világ, akár Afrika, ahol a mikromigrációknak ezerféle változata lehetséges (lásd pl. tűzifagyűjtés az erdőben, vízholdás a folyóról, de a házasulók más környezetbe kerülése is ide tartozik).

A könyv fejezetei viszont befejezésül nyilvánvalóan a modern világ jelenségsoportjait igyekeznek felmérni az Aranyláztól a Gulágokig, a zsidók izraeli bevándorlásától a modern kor különféle népmozgásainak számbavételéig. A kötet egyik záró képe azonban ismét Afrikába visz bennünket: ruandai menekültek az országúton, cím: Etnikai tisztogatás. (Russel King főszerk.: *Vándorló emberiség*, 2007, Budapest, Geographia Kiadó (Pécsi Direkt Kft.), 192 oldal.)

(Óegyiptom folyamatosan üzen. Királmúmiák) Az emberi művelődéstörténettel foglalkozó kutatók egy kétségtelenül igen sajátos kérdésfeltevése: miben és hogyan része az oly hosszú időn át fennállott óegyiptomi birodalom a maga gazdag hagyatékával az afrikai kontinens összafrikai kulturális örökségének?

E kérdésre a kutatásnak mára számos és sok esetben ellentmondó a válasza. Erősödik azonban az a nézet, hogy az óegyiptomi világban jelentős, ha nem domináns szerepet játszottak a szuibszaharai (azaz fekete) népeiségek, mindenekelőtt a mai núbiaiak ősei (lásd például a Verdi-opera főszereplőjét, Aidát!). A kérdéskör azonban messze túlterjedt a szigorúan vett kutatások területén, az afrikai kulturális és nemzeti identitás keresésének egyik forrásává vált. Olyan tudományos mezben napvilágot látó művek, mint például Theophile Obenga vagy Cheik Anta Diop számos idevágó könyve, lényegében (kétfrontos) harcot indítottak el, részben az európai tagadás, másrészt a mai egyiptomi arab lakosság, illetve szakmai képviselőinek felfogása ellen. Nem véletlen, hogy a témakör másik ága (milyen óegyiptomi eredetű kulturális elemek mutathatók ki a mai afrikai népek életében) is jelentős lendületet kapott. Ilyen például a Hermann Jungrathmayr frankfurti emeritus professzor által kezdeményezett és ösztönzött kutatás az ún. csádi nyelvek óegyiptomi eredetére vonatkozóan (a magyar Takács Gábor ennek hatására fogott bele a mára nagy nemzetközi vitát kiváltó óegyiptomi etimológiai szótár elkészítésébe, amelynek eddig már több kötete került kiadásra). De ókori hatást vélnek felfedezni a maszai harcosok öltözékében, fegyverzetében és pózában (határvé-

dő harcosok), a fangok mvet nevű hárfalantja esetében, némely nyugat-afrikai népek lakóhelyének térbeosztásában, a dogonok csillagászati ismereteiben vagy az általuk alkalmazott, fából készült különös, szinte építészeti jellegű épület- vagy lakóház-kapu esetében is.

Bármilyen meglepő talán, de amikor a Zahi Hawass és Francis Janot nevével fémjelzett lenyűgözően szép albumot a kezembe vettem, az merült fel bennem, vajon a kötet anyagában is szembetalálom-e magamat az adatolások sorában a kutatások eme folyamatosan nagy visszahangot kapó vitatémájával?

Ennek a szinte luxuskivitelű kötetnek természetesen nem a fekete-afrikai eredet kérdése a témaköre. Első részében (Hawass bevezetője) lényegében a kairói gyűjtemény gondozásának sokoldalú feladatköre rajzolódik elénk. A következő részben („A királmúmiák felfedezése) viszont afféle tudománytörténeti vázlat, amelyben ugyan már nemcsak az egyes felfedezések „sztorijaival”, hanem a leletekkel is gazdagon szembesülhetünk. Sőt, Paharnak fáraó (XXI. dinasztia) esetében olyan arcbrázolásokkal szembesülhetünk (73. kép), amelyek sem európai, sem arab benyomásokat nem idéznek fel bennünk.

Ezt követően kapjuk meg a királmúmiák sorát, útbaigazító, rövid magyarázatokkal. S íme, a núbiaiak első felbukkanása: I. Amenhotep (Kr. e. 1526–1506) uralkodása idején egyetlen hadjáratot vezetett, de ekkor megsemmisítő vereséget mért két núbiai törzsre. A többi fáraó esetében azonban (más forrásoktól eltérően) nem merül fel a núbiai eredet. Viszont a következő részben („A halhatatlanság keresése”) megkapjuk annak a két életnagyságú szobornak a jól ismert képét (144–145. o.), amelyek Tutanhamon vonásait viselve, fekete arccal őrizték a fáraó sírkamráját, és amelyet az *Ancient Egypt and Black Africa* témájú blogok, népszerűsítő internetes leírások minduntalan felmutatnak.

A balzsamozás technikájával vagy az amulettek varázsserejével foglalkozó könyvrészek nyilvánvalóan a címben megadott tematikát dolgozzák fel, ezúttal is sokrétűen és igen informatív formában. A múmiák védelmét szolgáló eszközök (múmiamaszkok, fából vagy kőből készült koporsók, az elhunytak preparált zsigereit tartalmazó szent kanópuszedények stb.) tárgyalásakor ismét felbukkan négy olyan kanópuszedény, amelynek fedelére fából készült emberfejeket illesztettek, barna bőrszínnel, széles arccsonttal és széles ornyereggel. „Az örök éjszaka a sírban” című részben viszont egy olyan, a Középbirodalom idejéből származó hajómodell (sírkamra tárgyainak egyik ismert eleme) is látható, amelyen a hajósok és a siratók vélhetően núbiaiak. (Csak zárójelben említjük, hogy a különféle festéseken felfedezhető sok barna bőrszínű alak jelenléte is meggondolkoztató, még ha az ábrázolások – lásd akár a királysobrok idealizált, mosolygós arcát – jórészt nem valóságosak, hanem a korabeli mágikus-rituális gyakorlatnak, hiedelemvilágnak megfelelően nem reális vizuális információt hordoznak.)

Az album tehát címének megfelelően gazdag információkkal szolgál a királmúmiákról és az általuk ránk hagyott „művelődéstörténeti üzenetekről”. Ami az ókori Egyiptom lakosságának etnikai hátterét illeti, arra viszont talán egykor (sok további vizsgálatot követően) az adhat majd választ, amikor az könyv utolsó fejezetében némileg érintett rétegek, egész pontosan a köznép (lásd pl. a „Cipésző a királyi piramisban” c. alfejezetet, 348–351. o.) maradványainak a feldolgozása is jelentősen előrehalad. Talán maga a téma és feltárása nem lesz olyan látványos, mint a fáraók gazdag sírleteinek bemutatása, de tudományos szempontból mindenképpen gazdag válaszokkal szolgál(hat) majd. (Zahi Hawass – Francis Janot: *Királmúmiák. Halhatatlanság az ókori Egyiptomban*, 2008, Budapest, Geographia Kiadó (Pécsi Direkt Kft.), 366 oldal.)

Jeff Madrick

Amerika munkanélküli nemzedéke

Obama elnöknek részben igaza volt 2013. augusztus 28-án, Martin Luther King washingtoni polgárjogi menetének ötvenedik évfordulója alkalmából tartott beszédében. Nem csupán a polgárjogokról van szó, hanem – és ez legalább annyira fontos – a munkahelyekről is. Az 1963-as felvonulók, mondta Obama elnök, „azért voltak ott, mert éppúgy kerestek munkát, mint igazságot – nemcsak azt akarták, hogy ne legyen elnyomás, hanem azt is, hogy legyenek gazdasági lehetőségeik. Mert mi haszna van abból az embernek, kérdezné Dr. King, hogy egy asztalnál ülhet a fehérekkel, ha nem tudja megfizetni az étel árát?”

A jövedelemszerző munka iránti igény még inkább fontos most, amikor az általános munkanélküliség még a közelmúltban bekövetkezett javulás ellenére is rendkívül magas, és – ahogy az már oly régóta tapasztalható – egy fekete kétszer akkora valószínűséggel válik munkanélkülivé, mint egy fehér. Obama beszéde nem sokkal egy sivatárnak ígérkező Labor Day (a munka ünnepe az Egyesült Államokban, amelyet szeptember első hétfőjén tartanak) előtt hangzott el, egy olyan időszakban, amikor oly sok fiatal amerikai nem talál munkát.

Beszédének folytatásában azonban Obama tévedt. „A technológia és a globális verseny által alkotott kettős erő – mondta az elnök – elszívta azokat a munkahelyeket, amelyek biztosították a szilárd talajt a középosztály lába alatt, így rontva az amerikai dolgozók alkupozícióját.” Ekkor az Obamában rejlő centrista közgazdász beszélt, aki a jelenleg érvényes közgazdasági ortodoxia tételét idézte: a technológiai fejlődés, szól a magyarázat, számos iparágban és sok esetben felváltotta az emberi munkaerőt az automatizált munkaerővel; azok az iparágak pedig, ahol még mindig szükség van emberi munkaerőre, a globális

piacoknak köszönhetően olyan országokba vándorolnak, ahol alacsonyak a munkabérek.

Mi a helyzet a kormányzati politikával? A jelenlegi foglalkoztatási válságnak sok szempontból kevesebb köze van a technológiához vagy a globalizációhoz, mint ahhoz, hogy a kormányzatnak nem sikerült olyan politikát magáévá tennie, ami erősítené a munkavállalókat, pontosabban a munkavállalóknak azokat a csoportjait, amelyek a legfontosabbak a nemzet hosszú távú társadalmi és gazdasági egészsége szempontjából.

Vessünk egy pillantást a munkaerőpiacra napjainkban belépő fiatalok sivatár kilátásaira. A 20-24 éves munkavállalók között a munkahellyel rendelkezők aránya a 2000-ben mért 72,2%-ról mára 61,5%-ra esett vissza. Mindeközben az inflációt is figyelembe véve a 16 és 24 év közötti életkorú férfiak mediánkeresete a teljes munkaidőben foglalkoztatottak esetében közel 30%-kal csökkent 1973 óta. A nők esetében a mediánkereset csökkenése 17%-os. Ahogy arra Andy Sum – a Northeastern University közgazdásza, aki sok éven át tanulmányozta a fiatalok munkanélküliségét – rámutatott: azok, akik munkanélküliek vagy alulfoglalkoztatottak életüknek ebben a szakaszában, azaz a felnőttkor első éveiben, jóval nagyobb eséllyel lesznek munkanélküliek, szegények vagy a jóléti állam által folyósított segélyektől függőek életük későbbi szakaszaiban.

A tizenévesek számára elérhető nyári munkák tekintetében még rosszabb a helyzet. Sum és kollégái a Northeastern University-n kimutatták, hogy 1999-ben még a 16 és 19 év közötti amerikai tizenévesek 52,6%-a jutott nyári munkához. Ma már csak 32,3%-uknak sikerül. És ezek a számok még rosszabbak a fiatal feketék és latinok esetében. 1999-ben a fekete tizenévesek mintegy 33%-ának volt nyári munkája, most csak 19%-uknak van – azaz a csökkenés közel 50%-os. De a csökkenés nemcsak náluk figyelhető meg: a fehér tizenévesek 39%-a dolgozott 2013 nyarán, ami meredek visszaesés az 1999-es 63,3%-hoz képest.

Akár azt is gondolhatnánk, hogy a tinédzserek foglalkoztatásának ügye, amelyet egyébként többnyire a média is elhanyagol, nem kritikus kérdés. Biztosan sokunknak eszébe jutnak a kertvárosi gyerekek, akik részmunkaidőben dolgoznak azért, hogy kiegészítsék a zsebpénzüket, amit autóra és ruhákra gyűjtenek. De az igazság az, hogy a szegényebb családokban a tizenévesek jövedelme gyakran döntő fontosságú tényező a családi költségvetésben. Valójában minél alacsonyabb a család jövedelme, annál kevésbé valószínű, hogy egy ilyen családban élő tizenéves képes lesz nyári munkát találni. Ez pedig azért is probléma, mert a tizenéves korban szerzett munkahelyi tapasztalat mértéke fontos szerepet játszik a jövőbeni munkaiügyi kilátások meghatározásában.

Beszélnünk az oktatás szerepéről is, amennyit csak akarunk. Azok fognak a legvalószínűbben kiesni a munka világából – szól a hagyományos érvelés –, akik nem tudtak főiskolára járni vagy nem fejezték be a felsőfokú tanulmányaikat. De az egy évtizeddel ezelőttihez képest jelentősen csökkent a főiskolai vagy akár még magasabb végzettséggel rendelkező fiatalok aránya is a foglalkoztatottak körében. Azért hangsúlyozom a fiatalok sorsát, mert ha magukra hagyjuk őket, akkor ők is magunkra hagynak minket. A cinizmus és az apátia már az élet korai szakaszában gyökeret ver az emberben. Egy egész nemzedék jövőbeni kilátásai romlanak jelentősen a korai munkanélküliség eredményeként, és sokan teljesen el fogják veszteni hitüket a kormányban.

Valójában nem a technológia és Kína a fő okai a felnövekvő nemzedék soraiban tapasztalható munkanélküliségnek. Először is, a miénk egy olyan nemzet, amely nem akarja megtenni azokat a gazdasági intézkedéseket, amelyek szükségesek lennének ahhoz, hogy bármiféle teljes foglalkoztatáshoz hasonló dolgot eredményezzenek. A költségvetési pénzek zárólása – Obama saját javaslata – épp egy olyan pillanatban csökkenti a kormányzati kiadásokat, amikor azok segíthetnék a gazdaságot abban, hogy végre meg tudja valósítani azokat a feltételeket, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a munkahelyek száma tartós növekedésnek indulhasson. Ehelyett a jelenlegi helyzetben az idősebb, képzetlenebb felnőttek elveszik a munkalehetőségeket

a fiatal felnőttektől, a fiatal felnőttek a tizenévesektől, a főiskolai végzettséggel rendelkezők pedig azoktól, akiknek csak középiskolai végzettsége van.

A kormányznak számos eszköz állna a rendelkezésére ahhoz, hogy kezelje a problémát. Először is a több kormányzati kiadás kormányzati álláslehetőségeket hozna létre, ráadásul az elköltött pénznél több GDP-t állítana elő. Számos empirikus tanulmány mutatja azt, hogy egy stimulusdóllár jóval több, mint egy dóllár nemzeti jövedelmet teremt, különösen akkor, ha a gazdaság gyenge (ezt hívják a közgazdászok keynesi szorzónak). Ez a jövedelem növelné a fogyasztást, ösztönözné a vállalkozásokat arra, hogy többet fektessenek a gazdaságba, ezáltal több munkahely jönne létre.

Másodsor, a több közvetlen állami infrastruktúris beruházás – például a zöld energia és különböző polgári projektek területén – úgyszintén új munkalehetőségeket teremtene.

Harmadszor, a rugalmasabb kereskedelmi szabályok és a csökkentett kereskedelmi hiány és többlet irányába való elmozdulás versenyképesebbé tenné az amerikai gyártókat külföldi versenytársaikkal szemben, így jobban tudnák támogatni az amerikai munkaerőt. Jelenleg a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) szabályai túl szigorúak; több teret kellene engedniük a hazai célzott beruházásoknak és nagyobb védelmet kellene biztosítaniuk az új, még gyerekcipőben járó vagy veszélyeztetett iparágaknak.

Negyedszer, az olyan törvények elfogadása, amelyek lehetővé teszik a munkaerő szerveződését, védenének az ellen, hogy a vállalatok más országokba települjenek át. És végül, az országnak jelentősen emelnie kell a minimálbért, hogy segítsen javítani azoknak a bérét – és ilyenek főleg a pályakezdő fiatalok körében akadnak – akik olyan munkahelyet találnak, ahol csak a minimálbért fizetik.

Míg jó néhány vezető közgazdász támogatja a költségvetési stimulust, sokan hevesen ellenzik a minimálbér emelését. Fő érvek feltételezi, hogy a béreket egy tisztességes piaci ár határozta meg, amelyet nem torzítottak a piaci tökéletlenségek. De empirikus kutatások alapján elmondható, hogy a magasabb minimálbér nem ártana, hanem használna a foglalkoztatási szint javulásának azzal, hogy növeli, illetve megteremti a termékek iránti keresletet, ami jelenleg hiányzik a gazdaságból. Ami a tizenéveseket illeti, jóval nagyobb arányban dolgoztak a múltban,

amikor az inflációval korrigált minimálbér magasabb volt. 1963-ban, amikor Martin Luther King a történelmi polgárjogi menetet vezette, a minimálbér mai dollárra átszámítva óránként 9,40 dollár volt 6,3%-os munkanélküliségi ráta mellett. A szövetségi minimálbér ma 7,25 dollár, a munkanélküliségi ráta pedig 7,4%.

A washingtoni menetről megemlékező beszédében Obama inkább költői fogalmazott ahelyett, hogy határozott kijelentéseket tett volna, és nem sokkal mondott többet annál, amit már amúgy is tudunk. Nem tárt elénk egy olyan tervezetet, ami arról szólna, hogy hogyan tudnánk létrehozni egy egyenlőbb társadalmat, amelyben a gazdasági lehetőségeken minden csoport és korosztály egyformán osztozik. Ki tagadhatja, hogy – ahogy azt Obama is kijelentette – tovább kell vívniunk ezt a csatát? De ahogy véget ért a nyár, amelynek során csak kevesen találtak munkát, az elnöknek pontosan meg kellene mondania, hogy mivel is jár ez a csata. Lehet, hogy a gyorsétermi dolgozók sztrájkja (ami közel hatvan amerikai városra terjedt ki épp az Obama beszéde utáni napon) jelöli majd ki az új frontvonalakat...

*A blogbejegyzés kelte: 2013. szeptember 3.
(The New York Review of Books – Blog)*

Julia Lovell¹

A kínai–japán háború (1937–1945) krónikája

Rana Mitter: China's war With Japan 1937-1945: the struggle for survival (Allen Lane, 2013, 480 oldal) című könyvének bemutatása

Kína számára a második világháború már 1937-ben elkezdődött, azaz két évvel ezelőtt, hogy Nagy-Britannia hadat üzent volna Németországnak és négy évvel azt megelőzően, hogy az Egyesült Államok

csatlakozott volna a szövetségesekhez. A háború a különböző becslések szerint 14-20 millió kínai áldozatot követelt, és százmilliónál is többen kényszerültek arra, hogy a harcok miatt elmeneküljenek otthonukból. Mindennek ellenére, írja Rana Mitter nagyszerű új könyvében, a nyugati olvasók hosszú évtizedeken át alig tudtak valamit Kína szenvedéséről. A japán hadsereg által elkövetett 1937-es nankingi mészárlás – részben annak köszönhetően, hogy több, az utóbbi néhány évben készült filmben (például Csang Ji-mu kínai filmrendező 2011-es, *A háború virágai* című alkotásában) is megjelenik –, betört a tudatunkba, de Kína Japán elleni nyolcéves küzdelmének legnagyobb részét továbbra is homály fedi.

Rana Mitter új könyve biztosan változtatni fog ezen a helyzeten. A szerző a háború hátterének bemutatásával kezd a könyvet, beleértve a császári Kína szétesését, illetve az 1890-es évektől kezdődő és ismétlődő japán behatolásokat kínai területekre. Amikor 1937-ben végül hivatalosan is hadat üzentek, írja Mitter, a háború katasztrófálisan kezdődött a kínai nacionalista állam számára, főleg a kínai katonai vezetők hozzá nem értésének és a japánok haditechnikai fölényének köszönhetően. 1938 októberére a Csang Kaj-sek által vezetett kínai kormány elvesztette politikai hátszágát és ipari bázisát a keleti parton, és arra kényszerült, hogy a délnyugat-kínai Csungkingba, egy düledező, ópiumfüggőtől hemzsegó városba tegye át a székhelyét. Kétségbeesett kísérletként arra, hogy lassítsa a japán hadsereg előrenyomulását, Csang elrendelte a Sárga-folyó gátjainak lerombolását. Az ezt követő áradásokban legalább félmillió kínai veszítette életét és további ötmilliónak kellett elhagynia addigi lakóhelyét.

1941-ig Kína egyedül állt ellen a japán katonai támadásoknak. A Csungking elleni japán légitámadások rettenetes áldozatokat követeltek: egy alkalommal, amikor a megrémült tömegek az óvóhelyekre igyekeztek, több mint 1500 ember halt meg csak azért, mert megfulladtak a tömegben vagy halálra taposták őket. Kína más részein a súlyos terményadók és a háborús zűrzavar olyan éhínséget okozott, hogy egyesek gyilkosságokra és kannibalizmusra kényszerültek a túlélés érdekében.

Miután a Pearl Harbor elleni japán támadás hatására az Egyesült Államok is belépett a háborúba, Kína részesült bizonyos mértékű amerikai támoga-

¹ Julia Lovell modern kori kínai történelmet tanít a Birkbeck College-ban a Londoni Egyetemen. Több Kínával foglalkozó munka, így például a *The Opium War. Drugs, Dreams and the Making of China* (Picador USA, 2011, 352 oldal) című könyv szerzője.

tásban, de Csang kapcsolata meglehetősen viharosnak bizonyult új szövetségeseivel. Amikor például 1944-ben Rooseveltt elnök elrendelte, hogy adja át az összes nacionalista erő parancsnokságát az amerikai vezérkari főnöknek, Joseph Stilwell tábornoknak, a megaláztatás miatt Csang hangos zokogásban tört ki.

Mitter világos és megindító beszámolót kínál a konfliktus megdöbbentő katonai tragédiáiról, ám könyve egyben első osztályú politikai és társadalmi története is a háborús évek Kínájának. Bemutatja a Kína irányításáért versengő különböző erőket: a Csungkingből irányított diszfunkcionális nacionalista államot, a Mao Ce-tung által vezetett kommunistákat az ország északnyugati területein és Vang Csing-vej kollaboráns rezsimét Kína keleti részén.

A naplóbejegyzések alkalmazása a könyv egyik erőssége, amivel a szerző sokkal emberközelibbé teszi azt a történetet, amit egyébként feltehetőleg a hadrendek leírása és a statisztikák uralnának. Mitter jó érzékkel válogatta ki a személyes beszámolókat, amelyek megvilágítják a légitámadások terrorját, a kollaboránsok magatartásának ambivalenciáját és a menekültek kétségbeesés szülte leleményességét. Megtudjuk például, hogy egy bizonyos Jang asszony 1937 telén úgy menekült Kína keleti részébe, hogy „csak néhány lényeges dolgot vitt magával, köztük két nagy fehérrépat (kivájt belsejükben kétszáz darab bankjeggyel) és pár ékszer egy tojáshejbe rejtve”.

Mitter a háborús évek utáni időszakra is kitekint, hogy megmagyarázza azokat a következményeket, amelyek elsődleges hatást gyakoroltak a kínai állam jövőjére. A háború kitorvése előtt a kínai Nemzeti Párt egy modernizált kormányt kezdett építeni, 1945-re azonban a háború végzetesen aláásta az államépítési kísérletet. Ezen kívül a háború elvonta Csang erőit a kommunisták megsemmisítésére indított hadjáratoktól, és lehetővé tette Maóéknak, hogy kiterjessék a hatalmi bázisukat.

A hatvanas évek elején egy japán delegáció látogatta meg Maót Pekingben, és megpróbált bocsánatot kérni a japánok által a háború idején Kínában elkövetett atrocitások miatt. Mao azonban elutasította az ajánlatot: a japán császári hadsereg, vetette ellen a kínai pártfőtitkár, „megteremtette győzelmünk feltételeit a felszabadító háborúban... Ha bárkinek is köszönetet kellene mondanom ezért, akkor a japán militaristák lennének azok.”

A Mao által ellenőrzött országrészt egyébként

viszonylag elszigetelt maradt a háború fő hadszíntereitől. Egy becslés szerint a háborúban elesett kínai katonák mintegy 90%-a Csang seregében harcolt, és csak a fennmaradó 10% került ki Mao katonái közül.

Tágabb értelemben véve a nyolcéves kínai ellenállás megváltoztatta a második világháború menetét. Azzal, hogy nem adta meg magát, a kínai hadsereg legalább félmillió japán katonát kötött le, akiket egyébként más hadszíntereken vetettek volna be. „Egy háborúmentes Kína – érvel Mitter – sokkal valószínűbb tette volna a brit India elleni japán inváziót.”

A második világháború máig élő nemzeti sérelem Kínában, amelyre emlékművek, múzeumok, könyvek, filmek és televíziós műsorok emlékeznek és emlékeztetnek. Kínai tüntetők rendszeresen az utcára vonulnak amiatt tiltakozva, hogy Japán nem ismeri el megfelelő mértékben a Kínában elkövetett háborús atrocitásokat, és igényt formál a Kelet-Kínai-tenger vitatott hovatartozású szigeteire. Ahhoz, hogy megértsük Kelet-Ázsia jelenét és jövőjét, meg kell értenünk azokat a tapasztalatokat, amelyeket a második világháborúban szerzett. Rana Mitter elegáns, szigorú és kiegyensúlyozott beszámolója ideális útmutató azokhoz a traumákhoz, amelyek még ma is sötét árnyékot vetnek a régióra.

(*The Telegraph*)

Jill Baker²

Megjelent Anchee Min második memoárkötetete

Anchee Min: Cooked Seed: A Memoir (Bloomsbury Publishing, 2013, 368 oldal) című könyvének bemutatása

A Cooked Seed (magyarul: *Megfőtt mag*) az egyik legnépszerűbb kínai-amerikai szerző, Anchee Min második memoárkötetete. A könyv

2 Jill Baker a hongkongi Asia Business Council munkatársa.

közel húsz évvel a *Red Azalea* (magyarul *Vörös Azálea – Kína leánya* címmel jelent meg 2007-ben, az Ulpius-Ház Könyvkiadó gondozásában), Min első emlékiratának megjelenése után látott napvilágot. A két memoár megírása között eltelt időben Min tollából hat történelmi regény került ki, melyek főszereplői olyan nők, akik jelentős szerepet játszottak a kínai történelemben.

A *Vörös Azálea* Min Sanghajban töltött gyerekkorának történetét meséli el, illetve azt az időszakot, amit fiatal lányként egy vidéki munkatáborban töltött. A könyvben egyebek között mesél viszonyáról egy másik, ugyancsak a munkatáborban dolgozó nővel, majd felidéz a későbbi tapasztalatait Mao asszony (Csian Csing, Mao Ce-tung negyedik felesége) sanghaji propagandafilm-stúdiójában. Az olvasó önkéntelenül is azon kapja magát, hogy csodálja Min erejét és visszaemlékezésének egyszerűségét.

A *Cooked Seed* a szerző életének közel három évtizedes szakaszát foglalja magában, amely akkor kezdődik, amikor 27 évesen az Egyesült Államokba költözik. Min könyvében a bevándorló lét banalitására fókuszál egy olyan Amerikában, amely – miközben egy új élet lehetőségét kínálja – nem törődik sokat a múlt megpróbáltatásaival.

A könyv címében egy, a kikerülhetetlen sorsra használt kínai metaforája rejlik: a megfőtt magnak „nincs esélye arra, hogy kihajtsjon.” A könyv azzal kezdődik, hogy Min az USA-ba költözik azért, hogy kiszabaduljon Kínában reménytelennek ítélt helyzetéből; úgy is mondhatnánk, hogy esélyt akar arra, hogy kihajtsjon. Még a sanghaji filmstúdióban találkozott és kötött barátságot Joan Chen filmszínésznővel, akire a magyar nézők talán leginkább a *Twin Peaks* című tévésorozatból emlékeznek. Az ő javaslatára nyújtja be felvételi kérelmét a chicagói művészeti főiskolára (Art Institute of Chicago), ahová szinte csodálatos módon – köszönhetően meggyőző grafikai portfóliójának, no meg annak a több mint kegyes hazugságnak, hogy kitűnően beszél angolul – fel is veszik.

Amikor Min megérkezik az országba, csak 500 amerikai dollár lapul a zsebében. Több munkahelyen is dolgozik: kelmefestő, pincérnő és teremőr egy galériában. Csalók áldozatává válik, és kínai lakótársa megerőszkolja. Mindennek ellenére Min mégis szerencsés, és rendkívül sok kedvességgel találkozik. Diáktársai segítenek neki angolul tanulni, a professzorai pedig lehetővé teszik, hogy a kijelölt esszétémák helyett a kommunista Kínában átélt tapasztalatairól írjon. Még egy ösztöndíjat is kap, amiből ki tudja fizetni a tandíját. Az angollal kapcsolatos nehézségei ellenére Amy Tan irodalmi ügynöke szerződést köt vele, és kiadják a *Vörös Azáleát*. Nagyjából ekkortájt születik meg Lauryann, Min és első férje, Qigu lánya.

A memoár utolsó harmadának – talán kisé túl részletesen is bemutatott – fő témája Lauryann, illetve Min kapcsolata a lányával. Az olvasó szinte mindent megtudhat Lauryann életéről, a születésétől kezdve egészen addig a napig, amikor felveszik a Stanfordin. A túl sok információ ellenére egyértelműen és világosan kitűnik a könyvből Min lánya iránt érzett mély szeretete és megbecsülése, illetve Lauryann jelentősége az író életében. Min egyfajta a kettejük kapcsolatán keresztül vizsgálhatja, hogyan változtatta meg őt az amerikai élettapasztalat. „Ha pontosan meg kellene jelölnöm egy pillanatot, amikor azt éreztem, hogy anyaként helyt tudok állni – írja Min felidézve azt a pillanatot, amikor Lauryannak a hiányzó apjáról szóló kérdéseire válaszolt –, azt mondanám, hogy ez volt az a pillanat. Éreztem, ahogy a változás megtörténik és átalakít engem a behatárolt eszközökkel rendelkező kínai anyából a szeretet erejével megáldott amerikai anyává.”

Írói emlékirat létre meglepően keveset olvashatunk a könyvben Min fejlődéséről és azokról a munkákról, amelyek inspirálták őt, bár kedves szavakkal emlékszik meg Pearl S. Buck *Az édes anyaföld* (*The Good Earth*) című klasszikusáról, és megemlíti, hogy az írásra a fájdalmas emlékek ösztönözték:

„Egy chicagói gyorsvasúti szerelvényen ültem, miközben felidéztem a lüktető kínai

dobok hangját és a kulturális forradalom hangosan kiáltott jelszavait. Emlékek árasztották el az elmémet, és uralták az ébren töltött óráimat éppúgy, mint az álmaimat. Egy örült lendületével kezdtem el írni.”

Min elsődleges szándéka, hogy olvasói „alapos tudást szerezzenek Kínáról.” Megjegyzi, hogy amikor elolvasta a kulturális forradalom idején sokáig tiltottnak számító kínai klasszikusokat „átítatott a tragédia. Azonosultam a tragikus karakterekkel.” Később leírja, hogy „első alkalommal láttam, hogy a tragikus gondolkodásban való elmerülés sajátosan kínai életmód volt – de nem egészséges életmód.”

A *Cooked Seed* bátor írás, ami naprakész-szé teszi a nyugati olvasót – mivel ők azok, akiknek Min elsősorban szánja a könyvét – az egyik legnépszerűbb, napjainkban angol nyelven író kínai írónő életével. Bár lehet, hogy néhányan túl nyílnak és nyersnek találják, de épp ez a célja ennek a memoárnak, amelyet a szerző lányának ajánlott. Az ember nem is várna kevesebbet.

(*The Asian Review of Books*)

Pico Iyer

Haidarábád öt színben

Amikor leszállt a gépem Haidarábád új, Radzsiv Gandhiról elnevezett nemzetközi repülőterén, izgatottan vártam, hogy saját szememmel is láthassam azt a várost, amely szüleim szülőhazájának legújabb technológiai látványosságává vált. Egy sokat utazó amerikai üzletember, akivel Szingapúrban találkoztam, mesélt a város fölött ívelő új gyorsforgalmi útról, ami a repülőtérrel a városközpontba vezet. Olyan, mint a Szilícium-völgy, mondta, csak tisztább. Óriási fényreklámok hirdették az Oracle, a Microsoft és a Google nevét, néhol szinte teljesen kitöltve a horizontot. A luxusszállodákat sötétedés után türkiz és lila színű fények világították

meg. A bevásárlóközpontok hirtelen felbukkanó fürtjei olyan látványt nyújtottak, amit eddig nem láttam Indiában és nem is tudtam volna elképzelni. Haidarában úgy tartották, hogy Nizam, Haidarábád néhai uralkodója a leggazdagabb ember a világon. A Taj Group szállodalánc megvette és nemrég luxusszállodává alakította Nizam egyik palotáját. A szállodába, ahol 700 amerikai dollárba kerül egy szoba egyetlen éjszakára, csapatostól jönnek a New York-i Upper East Side kényes ízlésű társasági hölgyei.

És mégis, úgy tűnt, hogy a modern gyorsforgalmi út – legalábbis azokon a részeken, ahol jártam – még mindig építés alatt áll. A reptéren néhány gyerek elterelt az „előre fizetett taxi” sortól – az egyetlen előre fizetett dolog a tisztviselő volt, akit a kölykök megvesztegettek – és egy rozoga járgányba tuszoltak, amivel a városközpontba hajtottunk. Az étel, amit a design-hotelben rendeltem, még nem érkezett meg, a repülőtér körüli „ingyenes internet-terminálok” pedig vagy üzemképtelenek voltak vagy unatkozó biztonsági őrök foglalták le őket, akik azt mondták, hogy csak akkor használhatom a terminálokat, ha fizetek érte. Amikor felidéztem emlékezetemből azt az Indiát, amit az 1980-as évekből ismertem, üdítő volt látni, hogy milyen sok csatorna van most a tévében, hogy milyen ragyogóak a magazinok (és bennük az emberek), és hogy a Thums Up kóla (kedvelt, Indiában 1977-től gyártott és forgalmazott üdítőital) mellett már Coke-ot is árulnak. De ahogy a rosszul megvilágított utcákon, MBA-képzések és „Veg Supreme McMuffin” hirdetések alatt vezettem, a hely még mindig furcsán úgy nézett ki, mint egy letűnt korból vett jelenet – végtelenül zsúfoltabb és felpörgettebb, mint azelőtt volt, de nem kevésbé kaotikus.

India szépsége, gondoltam, abban rejlik, hogy milyen kevésbé változik a mélyben, hogy ragaszkodik az ezer évvel ezelőtti hagyományokhoz és a sokféle szokáshoz, amiket az azóta eltelt évszázadok alatt elfogadott – méghozzá olyan meghittsággal, amit sok szomszédos ország megirigyelhetne. Senki

nem tér haza csalódottan az országból, aki a régi Indiát keresi. Különös módon ugyanez a bosszantó Indiában, főleg azok számára, akik (mondjuk az üzleti életben dolgozók) szeretnék, ha a valóság lépést tartana a lehetőségekkel. Az ország évszázadokon át lelkesen átvett minden új külföldi befolyást, és beleszótta azokat a maga sajátosan kusza szövetébe. Az indiaiak átvették a krikettet, a dickenszi papírmunkát és az angol nyelvet a brit uralkodó osztálytól, méghozzá olyan hatékonyan, hogy mára mindezeket akár indiai találmányoknak is gondolhatnánk. Párszikat, zsidókat és keresztényeket fogadtak be, ami azzal az eredménnyel járt, hogy ma ezerféle vallás virágzik Indiában. Most India átvesz néhányat a globális világtrend legújabb divatjai közül, de csak úgy, hogy rákényszeríti őket arra, ami továbbra is az egyik legelhanyagoltabb és legelszegényedettebb lakosság a Földön.

Egy mély kultúra ismertetőjele az adott kultúra közelsége a saját gyökereihez. Amikor például fogadott hazámra, Japánra tekintek, akkor egy olyan országot látok, ami nem biztos abban, hogy mennyire tartozik a múltjához és mennyire a jövőhöz, és néha már-már kettészakadni látszik. Nem hiszem, hogy ez a helyzet India esetében – még nem –, bár sok hagyományosan elnyomott csoportnak (legyen szó akár a nőkről, akár a melegekről vagy a dalitokról (kaszton kívüliekről)) már adtak bizonyos szabadságokat, miközben napról napra emlékeztetik őket arra, hogy még mindig mennyi hiányzik. De ez arról is beszél, hogy mennyire ellenálló a hely a változással szemben, még akkor is, ha a felszín folyamatosan változik.

Minden látogató, aki Indiába megy – és én már kétszer is visszatértem ide az elmúlt hét hónapban –, tudja, hogy az ország nem hajlandó arra, hogy betartsa a terveket vagy a nemzetközi elvárásokat. Az egyetlen módja a túlélésnek az, hogy az ember átadja magát a létezés eme módjának. Ha harcolunk az ellen, ahogy az indiaiak intézik a dolgaikat, ha azt kívánjuk, hogy bárcsak mások lennének a dolgok, akkor az egyetlen eredmény, amit kapunk a könnyek lesznek. Éppúgy,

ahogy fél órával előre kell állítanod a karórát, mielőtt a géped leszállna Indiában, éppúgy, ahogy ellenőrizned kell az elemeket a fényképezőgépben, éppúgy, ahogy lehetetlennek bizonyulhat egy működő internetkapcsolatot találni Haidarábád büszke, szupermodernnek látszó központjában – úgy kell megadnia magát minden külföldinek és rájönnie arra, hogy a dolgok a maguk saját váratlan módjukon történnek. Ugyanazok a tulajdonságok, amelyek kulturálisan olyan élővé, texturálttá és önmagává teszik Indiát, egyben szokatlanul ellenállóvá is teszik az országot, hogy alkalmazkodjon a világ gazdasági szabályaihoz és geopolitikai normáihoz. India nagyon boldogan változtatja meg azoknak az életét, akik nem gondolnak arra, hogy megváltoztassák Indiát...

Talán sok jelenleg is Indiában élő, „bennszülött” indiai azt fogja mondani, hogy ez a „távolba szakadt” indiai tipikusan tudatlan és értetlen szemszöge, és talán igazuk is lesz. Ami engem illet, hasonlóan egyre több és több emberhez a bolygón, mindkét szülőm indiai, de még soha nem éltem huzamosabb ideig a szüleim hazájában, bár rendszeresen vissza-visszatérek oda 1959 óta. És mivel India egyedülálló módon intézi a dolgokat, nagyon nagy lehet a különbség az indiaiak és a külvilágbeliek felfogása között. „India újra-elképzelése” mindig is nagyon különböző lesz India átalakításától, különösen akkor, ha az újra-elképzelés külföldről származik. Az ország rendkívül leleményes és kreatív népe mindig is olyan zseniális ötletekkel állt elő, amelyeknek a hely kollektív intézményei és a hagyomány súlya nem volt mindig képes helyet csinálni. Valójában a rendszer pusztító tehetetlensége az, ami néha olyan fürgé mozgásban tartja az embereket.

Ha a saját műfajomról, azaz az írásról beszélünk, azt láthatjuk, hogy az indiai származású szerzők egyetlen generáció leforgása alatt elkezdték elnyerni a nyugati világ legnagyobb irodalmi díjait, ami tükrözi elképesztő

tehetségüket, ambíciójukat és – gyakran – emberségüket. Amikor pedig azokról van szó, akikre mi, írók támaszkodunk – az olvasókról – biztos vagyok benne, hogy ha egyszer minden nyugati kiadó és újság bezárna, India továbbra is újakat teremtené. Minden alkalommal, amikor egy indiai üzletemberrel, orvossal vagy mérnökkel találkozok, megdöbbenek nemcsak a teljesítményeik, hanem amiatt a tény miatt is, hogy sokszor több regényt olvasnak (és még írnak is), mint én, pedig nekem ez a fő- és egyedüli foglalkozásom. A mérnökökről jut eszembe, hogy manapság az indiai műszaki főiskolák és egyetemek diplomásai közül kerül ki a Szilícium-völgy legújabb munkatársainak már 40%-a...

De aztán a tömegekre gondolok az utak mellett Haidarábád városában, ahol úgy tűnik, hogy megtízszereződött a járművek száma, miközben a gyalogosok, kerékpárosok és tehenek száma még ennél is nagyobb mértékben nőtt. Esténként, miközben az utcákon araszoltam egy taxiban ülve, néha magam is láttam, hogy itt-ott egy holttest fekszik az úton vagy az út mellett, körülötte a sötétben vadul hadonászó járőrelőkel, akik mintha – a szó túl szoros értelmében véve is – az egyenlőtlen vagy túl gyors fejlődés áldozataiért emelnének szót. Arra a több százmillió indiaira gondolok, akik azoknak csillogó bevásárlóközpontoknak és Facebook-irodáknak a látótávolságában élnek, és akiknek egyáltalán nem változott az élete – kivéve talán azt, hogy most már a saját szemükkel is látják, amit ők maguk talán soha nem élvezhetnek...

India már régóta olyan hely, ami olyan határozottan dacol a logikával és az előrejelzésekkel. Amikor Haidarábádba vettem az utam, az volt a szándékom, hogy meglátogatom a Ramoji Film City-t, ami a Guinness Rekordok Könyve szerint a legnagyobb filmstúdió-komplexum a világon (mellesleg a vezetői szerint a Tádzs Mahal után az egyik leglátogatottabb hely az országban). Több mint 270 filmet terveznek itt forgatni abban az évben. A maga bolondos keverékével Hollywoodnak, egy vadnyugati városkának, egy „japánkertnek” és a Tádzs Mahal replikájának, a stúdióváros valóban emlékezetes hely. Ramoji Rao, a komplexum megálmodója

egy újságíró iskolát, illetve egy filmes és tévés szakembereket képző iskolát is alapított itt, nem utolsósorban azért, mert az övé a legnagyobb napilap az államban, valamint tizenkét tévécsatorna tulajdonosa is egyben.

De ahogy néhány napot eltöltöttem a filmvárosban, amely tizenhat mérföldre Haidarábádtól szinte varázsütésre nőtt ki a bozótosból, minden, amit láttam, nagyon különbözött attól, amire a tények és a számadatok felkészítettek. Szinte az összes látogató indiai volt, sokan közeli lakosok, akik érthető módon elragadtattak voltak, hogy megtekinthetnek egy filmgyárral és óriási botanikus kerttel egyesített szórakoztató parkot. Egy itteni hangmérnök, akivel beszéltem, éppolyan profinak és szakképzettnek tűnt, mint bármelyik kollégája, akivel Hollywoodban találkoztam. Mindennek ellenére az utóbbi tizenöt évben csak néhány nyugati cég próbált meg filmeket forgatni itt, jöllehet az itteni modern létesítmények használata csak tizedébe kerül a nyugatiakénak. Amikor meglátogattam néhány beállítást, ahol épp mozifilmeket forgattak, azt vettem észre – nem minden öröm nélkül –, hogy ezek pontosan ugyanolyan filmek, ugyanolyan bajuszos gazfickókkal, ugyanolyan csillagüzött szerelmesekkel és ugyanolyan dal- és táncbetétekkel, mint amilyeneket 1975-ben láthattam, amikor tinédzserként egy egész nyarat azzal töltöttem, hogy beutaztam Indiát és közben mozifilmeket néztem.

Ez a változatlan és hűség a szórakoztatás és oktatás shakespeare-i törvényeihez az, ami Oroszországtól Perun és Egyiptomon keresztül Baliig olyan népszerűvé teszi az indiai filmeket. Ezek a filmek emberi drámákról beszélnek, amelyekkel bárki azonosulhat. A Ramoji Film City éppen azért volt vonzó, mert tulajdonságai olyannyira kézzel készítettnek, őshonosnak és rögtönzöttnek tunktek. Bár nem váltotta valóra azt a reményt, hogy majd idecsábítja a nemzetközi filmeseket, de a maga módján mégis megragadó és egyedí volt, mert annyira indiai.

Rao egy, a stúdió területén található palotában él, ami akár a filmbeli aranyifjúhoz is méltó lenne, és ahonnan az egész komplexumot belátni. Nem messze innen emelkedik egy kilencemeletes épület, amelynek tetején az irodája található. Amikor

végül bebocsátást nyertem az irodába, végre megpillanthattam magát Raót is. A barátságos külsejű hetvenöt éves férfi nyitott nyakú fehér inget viselt, és szerényen meghűződva ült óriási íróasztala mögött. Hatalmas irodájának túlsó végén tizenhét monitor közvetítette a különböző csatornák (többségében Rao csatornáinak) műsorát. Az íróasztalon nem volt se számítógép, se high-tech belső telefon; semmi, csak egy apró notebook, amelynek képernyőjén a szívárvány színeiben villódzó sorok látszottak. A jelenet ismerősnek tűnhet sokak számára, akik már jártak Indiában: egy multimédia-birodalmat üzemeltető mágnás, aki egyetlen notebookkal és öt különböző színű tollal felügyeli azt, amit „a világ álomlétesítményének” nevez...

India lényege nem fog megváltozni a közeljövőben, és a kihívás számunkra, az országot szeretők számára az, hogy ebben áldást lássunk és ne a betegség súlyosbodását.

*A blogbejegyzés kelte: 2013. szeptember 5.
(The New York Review of Books – Blog)*

Kerry Brown³

India bizonytalan dicsősége

Amartya Sen és Jean Drèze: An Uncertain Glory: India and its Contradictions (Penguin Books Ltd, 2013, 434 oldal; ill. Princeton University Press, 2013, 448 oldal) című könyvének bemutatása

A Bizonytalan dicsőség: India és ellentmondásai (An Uncertain Glory: India and its Contradictions), az 1998-ban közgazdasági

³ Kerry Brown a Sydney Egyetem Kínatanulmányok Központjának (China Studies Centre) igazgatója, a kínai politika professzora és az Európa-Kína Kutatási és Tanácsadó Hálózat (Europe China Research and Advice Network) csoportvezetője. Legutóbbi könyve *Hu Jintao: China's Silent Ruler (Hu Csin-tao: Kína csön-des ura)* címmel 2012 márciusában, a World Scientific Publishing Company gondozásában jelent meg. További írásai elérhetők a honlapján: www.kerry-brown.co.uk.

Nobel-díjjal kitüntetett Amartya Sen és Jean Drèze mesteri és elegánsan megírt könyve éppen olyan munka, amit az ember elvárna két ilyen kitűnő szakembertől. A könyv India alapvető ellentmondásával foglalkozik: hogyan lehetséges, hogy fenn tudták tartani a demokratikus kormányzati rendszert egy olyan országban, amely tele van belső egyenlőtlenségekkel, sokféleséggel és különbözőséggel?

Már az első fejezetben világossá válik, hogy a szerzők a demokratizálódást tartják az India által elért legfontosabb eredménynek. Az ország 1947-es függetlenné válásakor az indiaiak egy a célnak gazdaságilag nem megfelelő, ráadásul rendkívül egyenlőtlen és fejletlen rendszert örökölték. Ennek ellenére – katonai puccsok vagy az autokratikus uralomba való visszaesések nélkül – következetesen sikerült fenntartani a demokratikus többpártrendszert, ami stabil kormányt eredményezett. Ez pedig, amint azt a szerzők is elismerik, óriási teljesítmény.

Sen és Drèze ugyanakkor nem kiméli a rendszer jelenlegi hibáit sem. Az egészségügyi ellátást vizsgálva bemutatják az India államai közötti jelentős eltéréseket. Egyes területeken még a legalapvetőbb ellátásokat sem sikerül biztosítani a lakosság jelentős rétegei számára, ami különösen a nők és a csecsemők körében szed félelmetes vámot. Emellett jelentős problémát okoz az alultápláltság is. Az oktatásügyről beszélve megállapítják, hogy a jelenlegi iskolarendszer képes a világ élvonalába tartozó hallgatókat kitermelni a magán- és elitiskolákból, de cserben hagyja a diákok maradék 99%-át. Problémák forrása a tanárok érdektelensége és a vizsgarendszerek hiányossága is. A szegénység és az egyenlőtlenség elleni küzdelemre rátérve a szerzők olyan adatokat mutatnak be, amelyek kiemelik a mélyszegénységben élők óriási számát, akik még a legalapvetőbb közművekhez (víz, elektromos energia) sem jutnak hozzá.

Sen és Drèze India fejlődési folyamatát Kínáéval veti össze. Rámutatnak arra,

hogy számos olyan terület van, ahol Kína felülmúlta hatalmas szomszédját, annak ellenére, hogy Kínának sokak szerint kevésbé kívánatos a kormányzati rendszere. Nem arról van szó, hogy a szerzők védelmükbe vennék az autokratikus kormányzást, ami képes bizonyos szolgáltatásokat magasabb színvonalon nyújtani, mint a demokráciák. Ám rámutatnak, hogy az indiai állam lassan reagál a kihívásokra, és gyakran vonakodik beavatkozni olyan területeken – ilyen például az egészségügy –, ahol túlbecsüli a piac és a magánszektor teljesítőképességét. Felhívják a figyelmet az indiai régiók közötti óriási különbségekre is. Egyes államok komoly sikereket érnek el a nemek közötti egyenlőség biztosítása és az oktatás terén, míg mások sajnálatosan képtelenek erre. Kína, a központosított állam ebben a tekintetben képes hatékonyabban irányítani az ország tartományait.

A szerzők határozottan egyetértenek azzal, hogy a demokrácia versenyelőnyt biztosít Indiának, amely hosszú távon jól szolgálja majd az országot. Ugyanakkor még meg kell teremteni azokat a lehető-

ségeket, amelyek segítségével az emberek részt vehetnek a közügyekkel kapcsolatos döntéshozatalban, illetve meg kell fékezni a tisztviselők és mások körében is jelentős mértékű korrupciót. Az üzenet összességében optimista, a kritika pedig, amit a szerzők a jelenleg kulcsfontosságú indiai kérdésekkel kapcsolatban megfogalmaznak, világos és tudományos alaposságú. Ennek alátámasztására óriási mennyiségű adatot mutatnak be – egy részét magában a szövegben, a többiit hosszú mellékletekben elhelyezve – ami áttekinthető, könnyű hivatkozni rá és könnyű megérteni.

Nehéz lenne felülmúlni Sen és Drèze könyvét, amely hozzáférhető de hiteles módon mutatja be, hogy jelenleg hol tart India. Ez egy olyan könyv, ami nemcsak azoknak lehet érdekes, akik Indiával foglalkoznak, hanem azoknak is, akik általánosabb értelemben véve érdeklődnek a fejlesztési kérdések iránt. A könyv széles olvasóközönség figyelmére tarthat számot.

(The Asian Review of Books)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Bartha Ákos (PhD), történész, Debrecen
Dr. Békési Sándor református teológus, Budapest

Biernaczky Szilárd néprajzkutató, afrikanista, kandidátus, Érd

Gáthy Vera egyetemi docens, PPKE BTK, Nemzetközi Tanulmányok Intézete, Piliscsaba

Kávássy János Előd (PhD), történész, RETÖRKI, Vác

Miskolczy Ambrus egyetemi tanár, Budapest

Mórocz Gábor PhD-hallgató (PPKE), középiskolai tanár, Hódmezővásárhely–Szeged

Szalma Balázs kisebbségpolitika MA hallgató, ELTE

Szőke Tímea kisebbségpolitika MA hallgató, ELTE

Tóth Zsófia kisebbségpolitika MA hallgató, ELTE

Trembeczki István főiskolai docens, Nyíregyháza

TARTALOMJEGYZÉK

Trembeczki István: Egy új történelmi korszak küszöbén. 1

MŰHELY

Gáthy Vera: Globalizáció kelet felől. Az indiai kultúra Magyarországon. 10

Szalma Balázs – Szőke Tímea – Tóth Zsófia: Kapcsolatok és választások
Közösségi integráció vegyes és kettős etnikai összetételű iskolákban
(esettanulmány). 23

Dr. Békési Sándor: Az ígéret fiai. A *nemzet* értelmezésének teológiai
eredete a magyar gondolkodásban. 51

SZÁZADOK

Mórocz Gábor: Péterfy Jenő Széchenyi-képe
(illetve tágabb kontextusban: Péterfy és a romantikus individuum) 60

Miskolczy Ambrus: A Codreanu-per 67

Kávássy János Előd: „The last chance in our lifetime” –
Az Amerikai Egyesült Államok útja Kelet-Európába
és a globális szupremáciához 88

NAPLÓ ÉS KRITIKA

Bartha Ákos: A grund iskolája: kis pesti sikertörténetek 103

Biernaczky Szilárd: Afrika a magyar könyvkiadásban 106

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Jeff Madrick: Amerika munkanélküli nemzedéke (119) *Julia Lovell*: A kínai–japán
háború (1937–1945) krónikája (121) *Jill Baker*: Megjelent Anchee Min második
memoárkötete (122) *Pico Iyer*: Haidarábád öt színben (124) *Kerry Brown*: India
bizonytalan dicsősége (127)

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megtegyünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2014. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 25440 Ft helyett 18000 Ft

Fél évre: 12720 Ft helyett 9000 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 18480 Ft helyett 14000 Ft

Fél évre: 9240 Ft helyett 7000 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 18960 Ft helyett 14000 Ft

Fél évre: 9480 Ft helyett 7000 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 13440 Ft helyett 9000 Ft

Fél évre: 6720 Ft helyett 4500 Ft

Akciónk a 2014. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - zöldszámon: 06-80-444-444
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
 - faxon: 06-1-303-3440
- levélben: MP Zrt. Hírlap Üzletág, Budapest 1008.

